

NÄKÖKULMIA LUONTOMATKAILUUN JA SEN TULEVAISUUTEEN

Eeva Koivula ja Olli Saastamoinen (toim.)

Joensuun yliopisto
Metsätieteellinen tiedekunta
Tiedonantoja 165
2005

Tiedonantoja 165**NÄKÖKULMIA LUONTOMATKAILUUN JA SEN
TULEVAISUUTEEN**

Julkaisija

Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta

Päätoimittaja

Hannu Mannerkoski

Vaihto

Joensuun yliopiston kirjasto/Vaihdot
PL 107, 80101 JOENSUU
Puh. (013) 241 2677, faksi (013) 251 2691
email: vaihdot@joensuu.fi

Myynti

Joensuun yliopiston kirjasto/Julkaisujen myynti
PL 107, 80101 JOENSUU
Puh. (013) 241 2652, faksi (013) 251 2691
email: joepub@joensuu.fi**Research Notes 165****VIEWPOINTS ON NATURE-BASED TOURISM
AND ITS FUTURE**

Publisher

University of Joensuu, Faculty of Forests

Series Editor

Hannu Mannerkoski

Exchanges

Joensuu University Library/Exchanges
P.O. Box 107, FIN-80101 JOENSUU, FINLAND
Tel. +358 13 241 2677, fax. +358 13 251 2691
email: vaihdot@joensuu.fi

Sales

Joensuu University Library/Sales of publications
P.O. Box 107, FIN-80101 JOENSUU, FINLAND
Tel. +358 13 241 2652, fax. +358 13 251 2691
email: joepub@joensuu.fi

ISSN 1235-7421
ISBN 952-458-724-6 (painettu)
ISBN 952-458-725-4 (PDF, e-versio)
Joensuun yliopistopaino 2005

ALKUSANAT

Maa- ja metsätalousministeriön käynnistämän ja Joensuun yliopiston koordinoiman Metsäalan tulevaisuusfoorumin sosiaalisen kestävyysryhmään perustettiin erillisryhmä pohtimaan luontomatkailua, koska sen katsottiin olevan taloudelliselta merkitykseltään tärkein ja tulevaisuuden kannalta lupaavin metsien ns. ”uusista” käyttömuodoista. Erillisryhmä on pyrkinyt saamaan moni-ilmeisen luonto- ja metsämatkailun nykyisestä laajuudesta ja merkityksestä entistä jäsentyneemmän kokonaiskuvan ja luotaamaan sen tulevaisuuden näkymiä ja kehittämistarpeita.

Tämä julkaisu sisältää kaksi osaa. Ensimmäisessä osassa esitetään luontomatkailun erillisryhmän työn tulokset. Toinen osa on katsaus virkistyskäytön ja luontomatkailun tulevaisuudenkuviin, joissa hyödynnetään mm. alan kehitystä ja ennakoiteja Pohjois-Amerikassa. Sen on laatinut vanhempi tutkija Tuija Sievänen Metsätutkimuslaitoksen Vantaan tutkimuskeskuksen Helsingin toimipaikasta.

Kirjoitustyö ensimmäisessä osassa jakaantui seuraavasti: Johdanto Olli Saastamoinen, luvut 2 ja 5 Eeva Koivula ja Olli Saastamoinen, luku 3 Eeva Koivula, paitsi 3.5. Liisa Tyrväinen ja 3.6. Liisa Hentinen, luku 4 Eeva Koivula paitsi 4.2. Matti Määttä ja 4.3. Teppo Loikkanen, luku 6 koko työryhmä, paitsi 6.4. Arvo Peltonen ja Jarkko Saarinen.

Erillisryhmän kokoonpano:

Puheenjohtaja: Professori Olli Saastamoinen (Joensuun yliopisto)

Sihteeri: Yhteyspäällikkö Eeva Koivula (Lusto)

Markkinatutkija Liisa Hentinen (Matkailun edistämiskeskus MEK)

Ohjelmajohtaja Teppo Loikkanen (Matkailun verkosto-osaamiskeskus)

Aluejohtaja Matti Määttä (Metsähallitus)

Professori Arvo Peltonen (Joensuun yliopisto)

Professori Jarkko Saarinen (Oulun yliopisto)

Projektinjohtaja Liisa Tyrväinen (Helsingin yliopisto)

Kiitämme lämpimästi luontomatkailuryhmän jäseniä, kaikkia ryhmän työtä eri tavoin edistäneitä ja tukeneita henkilöitä ja tahoja sekä erityisesti niitä matkailun asiantuntijoita, jotka ovat vastanneet ryhmän laatimaan luontomatkailutoimintojen kehitystä koskevaan kyselyyn.

Koko luontomatkailuryhmän puolesta toivomme, että tämä raportti kokonaisuudessaan antaa osviittoja ja virikkeitä luonto- ja metsämatkailun tarjoamista mahdollisuuksista metsiemme entistä monipuolisemmasta hoidosta ja hyödyntämisestä käytävään tulevaisuuskeskusteluun.

Joensuussa ja Punkaharjulla heinäkuussa 2005

Olli Saastamoinen
Luontomatkailutyöryhmän
puheenjohtaja

Eeva Koivula
Luontomatkailutyöryhmän
sihteeri

TIIVISTELMÄ

Koivula, E. ja Saastamoinen, O. (toim.) 2005. Näkökulmia luontomatkailuun ja sen tulevaisuuteen. Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. Tiedonantoja 165. 80 s.

Metsäalan tulevaisuusfoorumin sosiaalisen kestävyiden työryhmän alaisuuteen perustettiin erityisryhmä pohtimaan luontomatkailun nykytilaa sekä sen kehitystä ja kehittämistä Suomessa. Luontomatkailutyöryhmän raportin ensimmäinen osa *Metsät ja luontomatkailu: nykytila ja kehittämistarpeita* sisältää luontomatkailua eri näkökulmista tarkastelevia pohdintoja, arvioita metsätalouden ja matkailun suhteista sekä asiantuntijakyselyn tulokset luontomatkailun toimintojen kehityksestä 10 vuoden kuluessa. Loppuun on koottu ryhmän näkemyksiä luontomatkailun pullonkauloista sekä ehdotuksia luontomatkailun kehittämiseksi. Raportin toisessa osassa *Luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun tulevaisuudenkuvia* Tuija Sievänen tarkastelee luontomatkailuun vaikuttavia yhteiskunnan muutoksia, luonnon virkistyskäytön muutostekijöitä sekä luontomatkailun trendejä Pohjois-Amerikassa ja sitä taustaa vasten luontomatkailun tulevaisuutta Suomessa. Raportissa päädytään näkemykseen, että luontomatkailu kasvaa edelleen ja sen merkitys osana metsien monipuolista käyttöä lisääntyy. Metsätaloudessa, matkailussa ja luonnonsuojelussa sekä aluekehityksessä mukana olevien toimijoiden välillä tarvitaan entistä tiiviimpää yhteistyötä.

Asiasanat: luontomatkailu, metsämatkailu, metsien monikäyttö, nykytila, tulevaisuudennäkymät

Toimittajien osoitteet: Eeva Koivula, Lusto - Suomen metsämuseo, 58450 Punkaharju, eeva.koivula@lusto.fi; Olli Saastamoinen, Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta, PL 111, 80101 Joensuu, olli.saastamoinen@joensuu.fi.

SISÄLLYSLUETTELO

Osa I: Metsät ja luontomatkailu: nykytila ja kehittämistarpeita

Koivula, E., Saastamoinen, O., Hentinen, L., Loikkanen, T., Määttä, M., Peltonen, A., Saarinen, J. ja Tyrväinen, L.

1. Johdanto	7
2. Mitä on luontomatkailu?	11
3. Luontomatkailun nykytila	13
3.1. VILMAT ja valtioneuvoston toimenpideohjelma	13
3.2. Luontomatkailun laajuus	13
3.2.1. Matkailun volyymit	13
3.2.2. Talous ja työllisyysvaikutukset	15
3.3. Kasvulukuja ja -arvioita	18
3.4. Aluetaloudelliset vaikutukset	20
3.5. Luontomatkailun yritystoiminta	20
3.5.1. Luontomatkailuyritykset	20
3.5.2. Luontomatkailuyrittäjyyden näkökulmia	23
3.6. Matkailijoiden näkemyksiä luontomatkailusta ja Suomen luonnosta	25
3.6.1. Kotimaiset luontomatkailijat	25
3.6.2. Ulkomaalaiset luontomatkailijat	26
3.7. Luontomatkailun tutkimus	29
4. Metsäalan ja matkailun suhteet	31
4.1. Matkailun huomioonottaminen metsätaloudessa	31
4.1.1. Lainsäädäntö ja ohjelmat	32
4.2. Metsähallitus ja luontomatkailu	34
4.3. ROS –malli ja sen soveltuvuus virkistyskäytön suunnitteluun Suomessa ...	36
4.3.1. Lyhyt johdanto ROS:iin	36
4.3.2. Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden ROS -pohjainen roolijako- luokitus	38
4.3.3. Johtopäätöksiä	39
4.4. Ympäristöestetiikka ja ”näkyvän huolenpidon teoria”	40
4.4.1. Ympäristöestetiikka näkökulmana	40
4.4.2. Maisemaestetiikka (näköalaestetiikka)	41
4.4.3. Ekologinen estetiikka	41
4.4.4. Visual Stewardship - näkyvän huolenpidon teoria	42
5. Kysely luontomatkailun tulevaisuudennäkymistä vuoteen 2014	44
5.1. Kyselyn toteutus	44
5.2. Kyselyn tulokset	44
5.3. Työryhmän arviot	46
5.4. Tulosten tarkastelua	47
6. Luontomatkailun tulevaisuudennäkymiä ja kehittämisehdotuksia	50
6.1. Voiko luontomatkailu taantua?	50
6.2. Luontomatkailun suotuisa kasvu	51
6.3. Ongelmia ja kehittämisehdotuksia	52
6.4. Luontomatkailun tutkimustarpeet	55
6.4.1. Peruskysymyksiä	55
6.4.2. Luontomatkailun kysynnän ja tarjonnan tutkimus	56
6.4.3. Luontomatkailun edistämisen ja säätelyn tutkimus	56
6.4.4. Luontomatkailun sosiaalinen kestävyys ja talouskytkennät	57
Kirjallisuus	58

Osa II: Luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun tulevaisuudenkuvia
Sievänen, T.

1. Taustaa yhteiskunnan tilasta ja muutosten suunnasta	62
1.1. Metsien käyttö.....	62
1.2. Vapaa-ajan asuminen	63
1.3. Matkailu	63
1.4. Luonnon virkistyskäytön nykytila	64
2. Luonnon virkistyskäytön muutostekijät meillä ja muualla.....	65
2.1. Väestön sosioekonominen rakenne.....	65
2.2. Teknologiakehitys	67
2.3. Vapaa-aika	67
2.4. Elämäntyylin valintaan vaikuttavat arvot ja asenteet.....	69
2.5. Talous.....	69
2.6. Ilmasto- ja muut ympäristömuutokset	70
3. Virkistyskäytön ja luontomatkailun trendit	70
3.1. Matkailun ja virkistyskäytön yleistrendit.....	70
3.2. Elämäntapavalintoihin liittyvät trendit.....	73
3.3. Yleistrendien vaikutus luonnon virkistyskäyttöön ja luontomatkailuun.....	74
Kirjallisuus	76
Liite: Eräitä tuloksia ulkoiluharrastuksiin osallistumisesta, tulevaisuuden ulkoilijan profiilista ja ulkoiluharrastusten kehityksestä Yhdysvalloissa.....	79

METSÄT JA LUONTOMATKAILU: NYKYTILA JA KEHITTÄMISTARPEITA

Eeva Koivula, Olli Saastamoinen, Liisa Hentinen, Teppo Loikkanen, Matti Määttä, Arvo Peltonen, Jarkko Saarinen ja Liisa Tyrväinen

1. JOHDANTO

”Kysyttänee, mitä yhteyttä on metsätaloudella ja matkailulla. Yleisluontoinen ja puulueeton vastaus saadaan ...Suomen Matkailijayhdistyksen taholta .. : Tuskinpa missään muussa maassa suoritettu laajahko kiertomatka muodostuu niin antoisaksi kuin Suomessa, jonka maisemat joka maakunnassa ovat erilaiset ja kaikkialla kauniit ja kiintoisat. Meillähän on kymmenettuhannet järvemme, laajat, kasvuvoimaa uhkuvat metsämme, mahtavat virtamme kuohuvine koskineen ja kauniit vaara- ja jylhät tunturimaisemamme siintävine näköaloineen”.

Näin kysyi ja – matkailualan omin sanoin – vastasi 66 vuotta sitten Suomen metsänhoidon isäksi kutsuttu professori Olli Heikinheimo artikkelissaan ”Metsätalous ja matkailu” (Heikinheimo 1939).

Modernin matkailumaantieteen näkökulmasta Vuoristo ja Vesterinen (2001) ovat perusteellisesti pohtineet Suomen asemaa matkailun vetovoimakartalla ja päätyneet ”modernin periferian” käsitteeseen kiteytyvään maamme matkailun toiminta-ajatukseen: ”turvallinen ja nykyaikainen aktiivilomailun maa, jota työ- ja kulttuurimatkailu täydentävät”. Periferia voidaan heidän mukaansa ”tulkita yhtä hyvin villiksi erämaaksi kuin rauhalliseksi järvi- ja metsämaisemaksi. Aktiivilomailun muodot ovat lähes rajattomat”. He tiivistävät tarkastelunsa seuraavasti: ”Sinisen, valkoisen ja vihreän kolmisoinnussa kiteytyy Suomen matkailutopografian ja matkailukausien visuaalinen ilme: sinivihreä kesä ja – aina vihreiden havumetsien ansiosta – valkovihreä talvi”.

Matkailun edistämiskeskus selvitti kymmenisen vuotta sitten sitä, miltä Suomi näytti ulkomaalaisten matkailijoiden silmin ja mitkä olivat Suomeen matkustamisen syyt. Luonto oli saksalaisten, sveitsiläisten, hollantilaisten ja italialaisten tärkein syy ja ranskalaisten toiseksi tärkein syy tulla Suomeen. Saksalaisista 81 %, muualta Euroopasta kotoisin olevista (pohjoismaat poisluettuna) sekä japanilaisista 70 % ja USA:sta saapuneista 68 % oli saanut erittäin suotuisan vaikutelman maamme maisemasta ja luonnosta (Matkailun edistämiskeskus 1994). Myös tuoreempien tutkimusten mukaan keskieurooppalaiset hakevat Suomesta luontoa ja rauhaa - mutta myös arktiset alueet kiinnostavat.

Heikinheimo (1939) asetti myös mielenkiintoisen kysymyksen siitä, mikä osuus metsillämme on ulkomaisten matkailijoiden Suomeen tuomasta matkailutulosta. Heikinheimon mukaan varsin tuntuva osa siitä on ”rahaksi muutettua Suomen metsien kauneutta”.

Metsien osuus maahamme suuntautuvan matkailun vetovoimatekijänä ja matkailutulon muodostajana on entistäkin ajankohtaisempi mutta myös monivivahteisempi asia. Samalla se on tietenkin vain osa edellä pohdittua laajempaa perimmäistä kysymystä eli luonnon keskeistä asemaa Suomen matkailussa.

Luonto on matkailijan maisemana ja ympäristönä kokonaisuus, jonka osien merkitys vaihtelee maamme eri osissa. Metsät ja suot, järvet ja joet, vaarat ja tunturit sekä saaret, saaristot ja rannikkoalueet luovat kukin osaltaan sitä suomalaista, pääosin harmonista luonnonmaisemaa, joka viehättää paitsi kotimaisia myös entistä suuremmassa määrin ulkomaisia matkailijoita. Metsätalouden näkökulmasta on tärkeätä huomata, miten suuri merkitys metsätalouden maalla kaikkine maaluokkineen ja luonnonvaroineen on luontoon suuntautuvan matkailun edellytyksille ja luontomat-kailun aktiviteeteille. Metsätalouden maan maankäytöstä luontoon perustuva matkailu ei suoranaisesti ole vienyt laajoja alueita, vaan viime aikoihin asti se on laajoilla alueilla ollut pikemminkin muita metsänkäyttömuotoja täydentävä kuin niiden kanssa kilpaileva käyttömuoto. Tulevaisuudessa tarvittaneen kuitenkin yhä enemmän sovit-telua erilaisten tarpeiden kanssa.

Viime vuosikymmeninä tapahtunut matkailun kehitys oikeuttaa pitämään sitä maailman nopeimmin kasvavana elinkeinona. Luontomat-kailu on puolestaan useissa yhteyksissä nimetty matkailun nopeimmin kasvavaksi osa-alueeksi. Esimerkiksi Weaver (1999) kirjoittaa, että ”1980-luvulta lähtien luontoon perustuva matkailu (nature based tourism) on kasvattanut osuuttaan maailman suurimmasta elinkeinosta, matkailusta. Useat asiantuntija-arviot pitävät luontomat-kailua yhtenä nopeimmin kasvavista matkailun muodoista, vaikka väitteen tueksi on vain harvoin esitetty tilastollista aineistoa”. Yhdysvalloissa on arvioitu virkistykseen kaikkine muotoineen nousseen liittovaltion metsien taloudellisesti tärkeimmäksi käyttömuodoksi (Committee of Scientists 1999).

Luontomat-kailu lienee kasvanut Suomessakin. Sitä osoittanee ainakin Lapin suurten matkailukeskusten kapasiteetin kasvu. Silti kysymys luontomat-kailun laajuudesta ja kasvun määrästä on maammekin osalta ongelmallinen monestakin syystä. Ensinnäkin luontomat-kailun käsite ja sisältö on jo itsessään ongelmallinen. Siitä voidaan

esittää suppeampia ja laajempia määritelmiä, kuten luvussa 2, ja yhden määritelmän mukaisesti kasvu voi olla nopeahkoa kun taas laajemman määritelmän mukaan ehkäpä hitaampaa. Toinen ongelma on se, että luontomatkailu jo luontojaan koostuu alueellisesti hajautuneista ja paljolti omatoimisuuteen perustuvista toiminnoista, joiden tilastointi on hankala järjestää ja seurata. Myös monien luontomatkailupalveluita tuottavien yritysten koko on niin pieni, että tilastojen koostaminen tuottaa vaikeuksia. Kattavien tilastojen puuttuessa on edelleen mahdollista sekkin, että joissakin tilastoissa näkyvä kasvu on osin näennäistä; esimerkiksi osa entisistä matkailutoiminnoista on nimetty uudelleen tai uuden opastuskeskuksen rakentaminen johonkin kansallispuistoon tuo aikaisemmin tilastoimattomia matkailijavirtoja tilastoinnin piiriin.

Luontomatkailu on tärkeä matkailun osa-alue. Vuosikymmenien tavoite maakunnissa ja kunnissa on ollut saada matkailusta – ja nykyisin erityisesti luontomatkailusta – maaseudun ja syrjäseutujen talouden uusi tukijalka usein puujalan rinnalle. Kohdattuista vastoin käymisestä huolimatta usko ei liene vielä kukaan vähentynyt. Vastoin käymiset, joita on kohdattu kaikilla elinkeinotoiminnan saroilla, ovat pidemmällä aikavälillä kuitenkin melko pienet suhteessa esimerkiksi siihen suureen kehitykseen, jota on tapahtunut etenkin Lapissa, Kuusamossa ja Kainuussa. Näille alueille on tunturien tai vaarojen katveeseen syntynyt suuria matkailukeskittyymiä, joiden kysyntä on puolestaan luonut markkinoita varsin suurelle joukolle erilaisia luontoon liittyviä palveluja tuottavia pienyrityksiä. Niitä on syntynyt alueellisesti hajautuneesti myös Suomeen. Pienten, usein vain 1-2 hengen, palveluyritysten toiminta muodostaa tärkeän, mutta laajuudeltaan varsin huonosti tunnetun osan luontomatkailun kokonaisuudesta.

Matkailun ja metsätalouden suhdetta ryhdyttiin metsäntutkimuksessa uudelleen pohtia lähinnä virkistyskäytön ja metsien monikäytön tutkimuksen piirissä tai sen oheistuotteena 1970-luvulta alkaen (Saastamoinen 1972, 1982, 1995, Hallikainen 1998). Myöhemmin maaseutu- ja luontomatkailu tuli intensiivisemmän ja kasvavan tutkimuksellisen kiinnostuksen kohteeksi (esim. Kauppi 1996, Saarinen 1999, 2000, 2001, Silvennoinen ym 1997, Lovén 2001, Tyrväinen ym. 2002, Rinne ja Saastamoinen 2005). Metsäntutkimuslaitoksen johdolla toteutettu mittava luonnon virkistyskäytön valtakunnallinen inventointi (Sievänen 2002) tuotti uutta perustietoa myös luontomatkailusta. Luontoon perustuvan matkailun eri ilmiöt ovat saaneet paljon huomiota myös Matkailun edistämiskeskuksen matkailua koskevassa tutkimus-, selvitys- ja seurantaraporteissa ja niiden pohjalta laadituissa matkailun kehitysstrategioissa. Luontomatkailua on pohdittu koko matkailuelinkeinoa koskevissa tutkimuksissa ja

oppikirjoissa (esim. Vuoristo 1969 ja 1998, Vuoristo ja Vesterinen 2001). Ympäristö- ja luontomatkailusta on koostettu myös oma käsikirja (Hemmi 1995).

Matkailuun ja erityisesti luontomatkailuun on kiinnitetty huomiota mm. Lapin, Kainuun ja Pohjois-Karjalan alueellisissa metsäohjelmissa sekä varsinkin Metsähallituksen luonnonvarasuunnitelmissa ja kansallispuistojen suunnitelmissa. Metsähallituksessa on tuotettu myös metsien virkistyskäyttöä ja luontomatkailua koskevia erityisraportteja ja mm. systemaattisen seurannan järjestelmiä (Erkkonen ja Sievänen 2001).

Metsähallitus ja Metsäntutkimuslaitos ovat olleet matkailun kanssa pitkään tekemisissä hallitessaan kansallispuistoja tai muita maisemallisesti tärkeitä alueita. Metsähallituksen rooli on korostunut myös sen tytäryhtiön Villin Pohjolan toiminnan kautta. Luontomatkailun rinnalle on myös syntynyt metsämatkailun käsite, jossa metsäympäristön ohella keskeistä on sekä metsätalouden kulttuuriperinteen että metsätalouden ja koko metsäsektorin nykyisten toimintojen liittäminen matkailukohteiden joukkoon. Tämä on osittain tapahtunut osana metsätalouden ja metsäteollisuuden asiakas-, sidosryhmä tai yleisösuhteiden hoitamista mutta myös tuotteistamalla toimintoja nimenomaan matkailua silmälläpitäen. Edustavin esimerkki on Lusto – Suomen Metsämuseo.

On selvä, että luontomatkailu laajana käsitteenä (vapaa-ajan asuminen mukaan lukien) on jo merkittävä osa maamme matkailuklusteria. On mahdollista, että sillä on ajan myötä potentiaalia tulla myös metsäluonnon kaupallisen arvon eräksi uudeksi veturiksi: toki pitkään pieneksi verrattuna metsäteollisuuteen mutta varteenotettavaksi kuitenkin. Varsinainen kilpailu metsämaasta ja maisemistakin on toistaiseksi ollut vielä vähäistä mutta se on hienoisessa kasvussa. On kuitenkin huomattava, että eräissä suhteissa luontomatkailu on perinteiselle metsätaloudelle pikemminkin täydentävä kuin kilpaileva tekijä. Esimerkiksi puu on leimallisesti matkailualan ja vapaa-ajan rakennus- ja sisustusmateriaali sekä tuleen liittyvien elämysten lähde. Yksityisen tai julkisen metsänomistuksen näkökulmasta on paikallaan todeta myös matkailun ja vapaa-ajan asumisen kyky maksaa metsämaasta tonttimaana – pohjoisen kitu- ja joutomaista nyt puhumattakaan.

Metsäalan tulevaisuusfoorumin luontomatkailuryhmän tarkoituksena on ollut saada monimuotoisesta luonto- ja metsämatkailusta kokonaiskuva ja luodata sen tulevaisuudennäkymiä ja mahdollisuuksia osana metsiemme entistä monipuolisempaa hoitoa ja hyödyntämistä.

2. MITÄ ON LUONTOMATKAILU?

Luontomatkailulle on olemassa monta määritelmää, sekä tiukempia että väljempiä (kuva 1). Koska työryhmän tavoitteena oli luontomatkailun käytännön tarkastelu, se otti lähtökohdaksi saman määrittelyn kuin ympäristöministeriön vuonna 2000 asettama Luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämistyöryhmä (ns. VILMAT-työryhmä): luontomatkailulla tarkoitetaan kaikkea luontoon tukeutuvaa matkailua (Ympäristöministeriö 2002).

Tarkennettuna voidaan myös sanoa, että luontomatkailu on *matkailua, jonka vetovoimaisuus ja aktiviteetit perustuvat oleellisilta osiltaan luonnonympäristöön ja siellä toteutettavaan toimintaan*. Vaikka määritelmä ei ota kantaa luontomatkailun resurssiperustaan tai sen vaikutusten hallintaan, käytännössä luontomatkailussa on kuitenkin huolehdittava siitä, että hyödynnettävä resurssi säilyy vetovoimaisena luontokohteena. (Saarinen 2002).

Helsingin yliopiston Seinäjoen yksikön koordinoiman Luontoyrittäjäverkoston tarpeisiin kehitetyssä määritelmässä luontomatkailu on *luonnon tarjoamiin mahdollisuuksiin perustuvaa vastuullista matkailua, jonka periaatteina ovat mm. luontokeskeisyys, vastuullisuus, kotimaisuus, paikallisuus, käsityömäisyys ja yksilöllisyys* (Rutanen ja Luostarinen 2000).

Matkailuopetuksessa on joskus käytetty kolmijakoa. *Luontoon kohdistuva matkailu* on matkustamista luontoon siten, että olennaisena osana matkaa on lihasvoimin tai luonnonvoimiin perustuva liikkuminen luonnossa ja elämys muodostuu liikkumisesta ja luonnon vaikutuksesta. *Luontomatkailun* perusteena on luonto ja sen mahdollisuudet tuotteen toimintaympäristönä ja *luontovastuullinen matkailu* on ympäristövastuullista luontomatkailua. (Verhelä ja Lackman 2003).

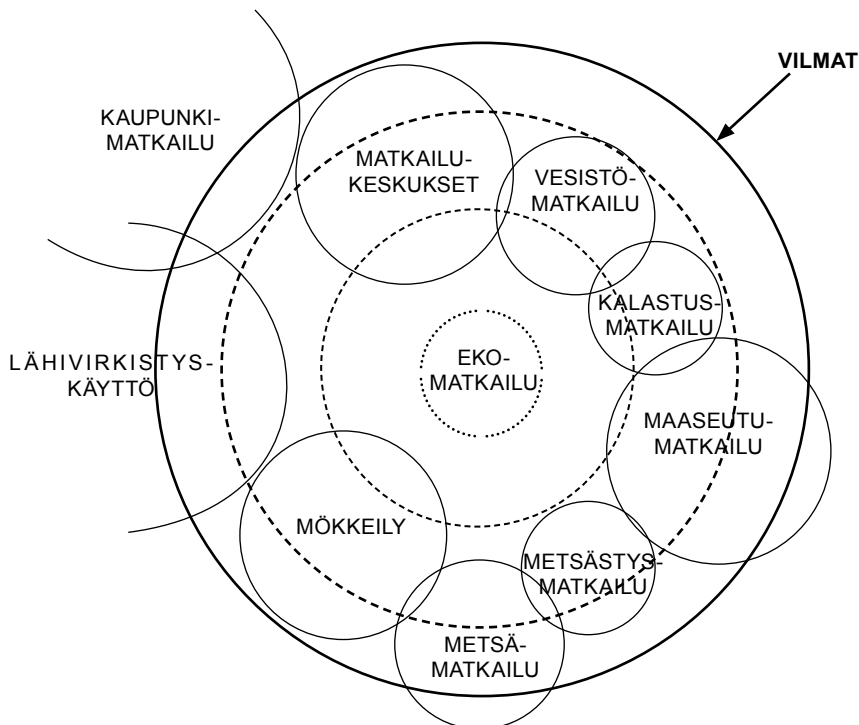
Suppeimmillaan luontomatkailu rinnastuu ns. ekomatkailuun, jossa esitetään hyvin tarkat, ekologiaan ja etiikkaan perustuvat kriteerit sekä ympäristölle että siellä liikkumiselle (esim. Condit 1995). Laajasti katsottuna luontomatkailuun sisältyy mm. mökkeily, laskettelu ja moottorikelkkasafarit.

Ristiriitainen suhtautuminen motorisoituun liikkumiseen luonnossa ym. suppeiden määritelmien ulkopuolelle jääviin aktiviteetteihin ei estä niiden tarkastelua osana luontoon perustuvaa matkailuelinkeinoa. Jako ”hyviin” ja ”huonoihin” aktiviteetteihin ei ole yksinkertainen eikä työryhmä ottanut sellaista tehtäväkseen.

Luontomatkailu ei ole virallinen toimiala. Tilastokeskuksen luokituksessa luontomatkailu jakaantuu mm. maaseutumatkailun, ohjelmapalvelujen, käyntikohteiden,

matkatoimistoalan, välinevuokrauksen ja liikenteen toimialoille. Luontomatkailun taloudellisia vaikutuksia arvioitaessa mukaan tulevat lisäksi mm. väline- ja laitehankinnat, vähittäiskaupan ostokset sekä osa mökkeilyyn liittyvästä matkailusta ja julkisista virkistyspalveluista. Sen vuoksi luontomatkailun hahmottaminen ja sen laajuuden ja vaikutusten arviointi on erittäin vaikeaa. Jos arviota pystyttäisiin tekemään edellä esitettyjen luontomatkailun erilaisten määritelmien mukaisesti, tuottaisivat ne lisäksi hyvin erilaisia tuloksia.

Koska luontomatkailulla on muuta matkailua vahvempi yhteys ja vaikutus paikalliseen talouteen ja kulttuuriin, siitä on tullut yhä selkeämmin aluekehityksen väline. Sillä pyritään korvaamaan muutoin taantuvien alueiden ja toimialojen työpaikkoja ja siihen vedoten edistetään myös erilaisia suojeluhankkeita. Luonnon ja luonnonvarojen eri käyttömuotojen yhteensovittamiseksi parhaalla mahdollisella tavalla on kuitenkin pystyttävä selkeästi analysoimaan luontomatkailua samoin kuin muita metsän käyttömuotoja ja metsään kytkeytyviä toimialoja.

Kuva 1. Luontomatkailun laajat ja suppeat määritelmät. *Sisin kehä:* "Ideologinen ekomatkailu"; lihasvoimalla, suojelualueilla, "tiukka" etiikka. *Keskikehät:* Luonossa tapahtuvat toiminnot keskeisiä ja/tai luonto keskeinen toimintaympäristö, esim. patikointi ja retkeily. *Uloin kehä:* Kaikki luontoon tukeutuva tai sitä hyödyttävä matkailu; mukana mökkeily sekä maaseutumatkailu ja metsämatkailu osaksi tai kokonaan.

3. LUONTOMATKAILUN NYKYTILA

3.1. VILMAT ja valtioneuvoston toimenpideohjelma

Luontomatkailun talous- ja työllisyysvaikutuksia sekä kehittämisedellytyksiä on arvioitu laajasti vuonna 2002 ilmestyneessä ns. VILMAT-työryhmän raportissa: Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi (Ympäristöministeriö 2002). Sen arviot perustuvat pääosin Luonnon virkistyskäytön valtakunnalliseen inventointiin (LVVI) vuosilta 1997-2000, Tilastokeskuksen Suomalaisten matkat vuonna 2001 -julkaisuun, Rajahaastattelututkimukseen vuodelta 2001 sekä Matkailun satelliittitilinpitoon vuodelta 1999. Tässä tarkastelussa käytetään osin erilaisia laskutapoja ja uudempiä tilastoaineistoja sikäli kun niitä on ollut saatavilla.

Valtioneuvosto teki VILMAT- työryhmän ehdotusten pohjalta 13.2.2003 periaatepäätöksen toimintaohjelmasta luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi 2004-2007. Kolmekymmentä kohtaa sisältävän ohjelman toteutumista seurataan vuosittain, mutta seurantaröhmän raportti ei vielä ollut luontomatkailutyöryhmän käytössä.

3.2. Luontomatkailun laajuus

3.2.1. Matkailun volyymit

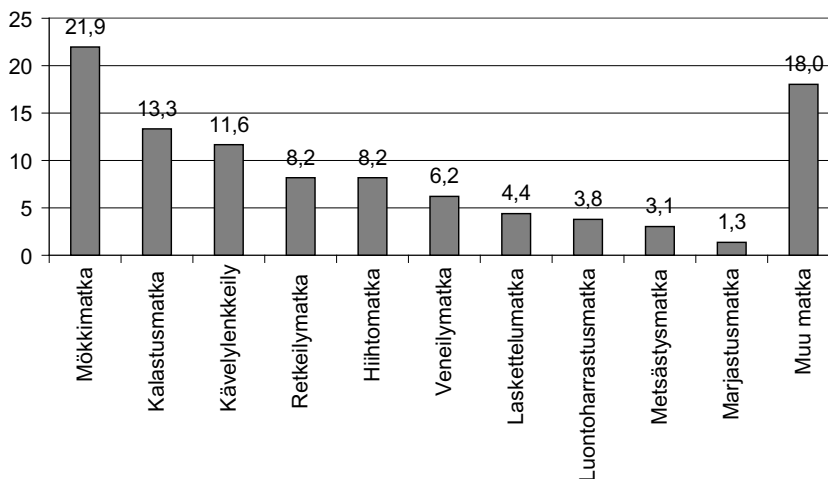
Suomalaiset

LVVI:n mukaan yöpymisen sisältäviä luontomatkoja, joiden tarkoitus on jokin ulkoilu-harrastus, teki vuosittain 40 % aikuisväestöstä. Keskimäärin tällaisia matkoja tehtiin 9 kertaa vuodessa ja matkapäiviä kertyi keskimäärin 25. Koko aikuisväestö teki vuosina 1997-2000 näin ollen yöpymisen sisältäviä luontomatkoja vuodessa noin 14 miljoonaa ja matkapäiviä kertyi yli 39 miljoonaa. (Sievänen 2001).

Edellä mainituissa luvuissa ovat mukana matkat omalle vapaa-ajan asunnolle, joita Suomessa on noin 465 000 (Tilastokeskus 2004). Mökkeily on matkan pääasiallinen syy kuitenkin vain joka viidennelle luontomatkailijalle, sillä matka tehdään useimmiten jonkin harrastuksen vuoksi. Vapaa-ajan asuntojen määrällä ja aktiivisella käytöllä yhä ympärivuotisemmin on suuri vaikutus luontomatkailuun, sillä kaikista yöpymisen sisältävistä kotimaanmatkoista mökille suuntautui v. 2003 noin 16 % ja luontomatkoista arviolta noin viidesosa (Sievänen 2001). Vuodesta 2002 mökkimatkojen osuus toisin oli laskenut noin 3 % (Tilastokeskus 2004).

Suomalaiset tekivät vuonna 2003 kotimaassa noin 24,5 miljoonaa yöpymisen sisältävää vapaa-ajan matkaa, joista noin 3,9 miljoonaa oli matkoja omalle mökille

(Tilastokeskus 2004). Vuonna 2000 vastaavia matkoja tehtiin noin 18,9 miljoonaa (Tilastokeskus 2004), joten silloin matkoja, joiden tarkoitus oli jokin ulkoiluharrastus (14 milj.), oli kaikista yöpymisen sisältävistä matkoista lukumäärällisesti noin kolme neljäsosaa.

Kuva 2. Kotimaisten yöpymisen sisältävien luontomatkojen tarkoitus (Sievänen 2001).

Ulkomaalaiset

Suomeen tuli MEK:in rajahaastattelututkimusten mukaan vuonna 2003 lähes 4,6 miljoonaa muualla kuin Suomessa asuvaa matkailijaa. Heistä yhdeksän kymmenestä oli eurooppalaisia. Matkustusmääriltään suurimmat maat olivat edelleen Venäjä ja Ruotsi. Lähes 40 % matkoista tehtiin kesä-elokuussa. Majoitusmuodoista maaseutumajoitus lisääntyi edellisvuodesta 9 %, vaikka kokonaisyöpymisten määrä laski 4 %. (MEK 2003).

MEK:in mukaan luonnon vetovoima yhdessä ihmisten ja kulttuurin kanssa on Suomeen suuntautuvan matkailun tärkein peruste. Rajahaastattelututkimuksen mukaan talvikaudella 2003 ulkomaisista matkailijoista 20 % harrasti Suomessa jotakin ulkoilma-aktiviteettia. Suosituimpia olivat laskettelu ja lumilautailu (yht. 7 %) sekä moottorikelkka-ajelu (7 %). Kesäkaudelta ulkoilma-aktiviteetteja ei vuonna 2003 kysytty. MEK:in arvioiden mukaan kuitenkin noin neljännes kaikista ulkomaalaisista matkailijoista harrastaa ulkoilma-aktiviteetteja. (MEK 2003). Kaikkiaan ulkomaisia ulkoilma-aktiviteettiin harrastajia olisi näiden lukujen valossa vuonna 2003 ollut noin 1,15 miljoonaa.

3.2.2. Talous ja työllisyysvaikutukset

Matkailun satelliittitilinpudolla kuvataan matkailun taloudellista merkitystä ja vaikutuksia EU:n suositusten mukaisesti. Seuraavassa on käytetty laskelmien perustietoina viimeisimmän satelliittitilinpudon lukuja (KTM 2004). Huomattava on, että tilinpudossa ei ole mukana julkisen matkailukulutuksen osuutta eikä työllistävää vaikutusta.

Vuonna 2002 matkailusta syntyvä arvonlisäys ilman työnantajien maksamia menoja oli 2 249 milj. euroa. Sen osuus koko kansantalouden perushintaisesta BKT:sta on vuodesta 1997 lähtien ollut 1,9 %.

MEK on arvioinut, että luontomatkailun (laajan määritelmän mukaan) osuus Suomen matkailusta on noin neljännes. Luontomatkailun tuoma arvonlisäys vuonna 2002 olisi silloin 562 milj. euroa. Vertailuna mainittakoon, että metsätalouden (hakuut yms., ei sis. metsäteollisuutta) arvonlisäys samana vuonna oli 2499 milj. euroa ja maatalouden 1740 milj. euroa.

Matkailukysynnän arvonlisäyksen kasvu vuonna 2002 oli 2,5 %. Kasvua ajalla 1995-2002 on ollut 35 % , laskennallisesti keskimäärin noin 5 % vuodessa. Viimeksi tilastoituina vuosina 2001 ja 2002 kasvu oli 3,5 % ja 2,5 %.

Matkailun satelliittitilinpudon loppuraportin mukaan matkailun aikaansaamien työllisyysvaikutusten arvioimiseksi ei vielä ole kehitetty menetelmiä. Raportissa käytetään matkailun työllisyysvaikutusten indikaattoreina toimialojen tuotoksesta matkailukäyttöön meneviä osuuksia. Näin arvioituna matkailun aikaansaama työllisten määrä vuonna 2002 oli matkailutoimialoilla 53 749, muilla toimialoilla 4862 ja yhteensä 58 611. Kasvu 1995-2002 oli 24 % , laskennallisesti keskimäärin 3,4 % vuodessa. Vuonna 2001 kasvu oli 0,05 % ja 2002 3,4 %.

Luontomatkailun talous- ja työllisyysvaikutuksia on erittäin vaikea tilastoida tai edes arvioida. Luontomatkailuun sisältyy lähes poikkeuksetta useiden eri toimialojen palvelua, mm. matkustamista, majoitusta, ravitsemusta sekä vähittäiskaupan ostoksia. Lisäksi mukaan täytyy laskea ei-kaupallisen ja julkisen palvelun työllistävä vaikutus, esimerkiksi valtion ja kuntien sekä järjestöjen työpanokset.

Työllisyysvaikutusta voidaan arvioida epäsuorasti matkailukulutuksen kautta. Vuonna 2002 kotimaisten vapaa-ajanmatkailijoiden kulutus Suomessa oli 4178 milj. euroa ja ulkomaisten matkailijoiden kulutus 2365 milj. euroa. Jos luontomatkailun osuus kaikesta matkailusta on neljännes, siihen kohdistettu kulutus on silloin 1635 milj. euroa. Matkailualalla yhden työpaikan luomiseen tarvittavaksi liikevaihdoksi on arvioitu 84 000 euroa. Näin laskettuna kotimainen luontomatkailu olisi vuonna 2002

työllistänyt 12 400 htv ja ulkomailta suuntautuva noin 7 000 htv, yhteensä 19 400 htv. Lukuun on vielä lisättävä arvio valtion ja kuntien luontomatkailuun liittyvien työpaikkojen määrästä, joka VILMAT-työryhmän mukaan v. 2000 oli 1500 htv.

VILMAT-raportissa luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön työllistävien kokonaismääräksi vuonna 2000 oli arvioitu noin 32 000 henkilötyövuotta. Tästä kotimaisen kysynnän tuottamia oli 23 000 htv ja ulkomaisen 7500 htv. Lisäksi valtion ja kuntien työpaikkojen määräksi oli arvioitu 1500. Luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön keskinäisiä osuuksia VILMAT-työryhmä ei arvioinut.

Työllisyysvaikutusta voidaan arvioida epäsuorasti matkailukulutuksen kautta. Vuonna 2002 kotimaisten vapaa-ajanmatkailijoiden kulutus Suomessa oli 4178 milj. euroa ja ulkomaisten matkailijoiden kulutus 2365 milj. euroa. Jos luontomatkailun osuus kaikesta matkailusta on neljännes, siihen kohdistettu kulutus on silloin 1635 milj. euroa. Matkailualalla yhden työpaikan luomiseen tarvittavaksi liikevaihdoksi on arvioitu 84 000 euroa. Näin laskettuna kotimainen luontomatkailu olisi vuonna 2002 työllistänyt 12 400 htv ja ulkomailta suuntautuva noin 7 000 htv, yhteensä 19 400 htv. Lukuun on vielä lisättävä arvio valtion ja kuntien luontomatkailuun liittyvien työpaikkojen määrästä. Jos VILMAT-työryhmän arvioimasta valtion ja kuntien matkailun ja luonnon virkistyskäytön 1500 työpaikasta vuonna 2000 luontomatkailun osuus olisi 1/3-1/2, päädyttäisiin 2-3% prosenttiin vuotuinen kasvu mukaan lukien siihen, että luontomatkailun työllistävä vaikutus v. 2002 olisi kaikkiaan ollut noin 20 000 htv.

Luontomatkailun työllistävän vaikutuksen arvioidaan olevan suurempi kuin matkailussa keskimäärin. Luontomatkailun aluetaloudellisia vaikutuksia Kuhmossa selvittäneen tutkimuksen mukaan luontomatkailun 73 500 euron bruttotulo työllisti aluetaloudessa välittömästi keskimäärin 1,36 henkilötyövuotta (Rinne 1999). "Kuhmon tunnusluvulla" laskettuna luontomatkailun työllistävä vaikutus julkinen sektori mukaan lukien olisi vuonna 2002 ollut 23 700 htv.

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä Suomen matkailupoliittisista linjauksista (13.6.2001) on matkailun ympärivuotisten, kokopäivätoimisten työpaikkojen määräksi v. 1998 arvioitu 98 000. Korotettuna matkailun kokonaiskulutuksen kasvulla (22% 1998-2002) olisi työpaikkoja vuonna 2002 ollut noin 119 500. Neljännes siitä on noin 30 000. Matkailun ja siten myös luontomatkailun työllisyysvaikutuksista on siis olemassa erilaisia arvioita ja em. laskelmilla päädytään vuodelle 2002 haarukkaan 20 000 – 30 000 htv.

Taulukko 1. Suomalaisen vapaa-ajan matkat kotimaahan v. 2000 ja 2003.

	Matkoja, milj. kpl		Kasvu, %/v
	2000	2003	
Vapaa-ajan matkoja (sis. yöpymisen)	18,9**	24,5 **	9,8
- joista luontomatkoja	14,0*	18,4***	10,5***
- joista mökkimatkoja	2,9**	3,9 **	11,5

*Sievänen 2001 **Suomalaisten matkat 2000 & 2003 ***arvio (3/4)

Taulukko 2. Matkailun aikaansaama arvonlisäys ja työllisyysvaikutukset v. 2002.

	Arvonlisäys		Matkailun työllisyysvaikutus**	
	milj. €	kasvu-%	htv	kasvu-%
Matkailu yht.	2249*	2,5*	58600*	3,4***
- josta luontomatkailu	562***			

*Matkailun satelliittitilinpito 2004, **laskettuna arvonlisäyksen matkailutoimialoilta menevistä osuuksista, ***arvio

Taulukko 3. Matkailukulutus ja matkailun työllisyysvaikutukset v. 2002.

	Matkailukulutus, milj. €	Työllisyysvaikutus matk. elinkeinoon, htv**
Kotim. vapaa-ajanmatkailu Suomessa	4178*	49700
Ulkom.matkailijoiden kulutus Suomessa	2365*	28150
- josta luontomatkailu ¼ - kotim. v-ajan luontom. - ulkom. luontomatkailijat	1635**	12400** 7000**

*Matkailun satelliittitilinpito 2004, **arvio

3.3. Kasvulukuja ja -arvioita

World Tourism Organisation (WTO) arvioi matkailun kasvavan pitkällä aikavälillä keskimäärin 4 % vuodessa. Luontomatkailun arvellaan kehittyvän muuta matkailua nopeammin, noin kymmenen prosenttia vuodessa. Nämä luvut ovat ennusteita, jotka perustunevat aiempaan kehitykseen. WTO:n mukaan kansainvälisen matkailun kasvu vuodesta 2003 vuoteen 2004 oli kaiken kaikkiaan noin 10 %, Euroopassa 6 %. Voimakas kasvu johtui ennen kaikkea kolmen edellisen vuoden hitaasta kehityksestä, sillä vuosina 2001-2003 kansainvälinen matkailu lisääntyi vain noin prosentin vuodessa. Noiden vuosien hitaaseen kehitykseen vaikuttivat mm. syksyn 2001 terrori-iskut, SARS-epidemia, Irakin sota ja heikko taloudellinen tilanne. WTO:n mukaan viime vuoden kasvu osoittaa matkailuelinkeinon nopeaa toipumiskykyä ja vahvistaa em. arviota matkailun pitkän aikavälin kasvuennusteesta. WTO:n mukaan myös tapaninpäivän 2004 kaltaisten luonnonkatastrofien vaikutukset ovat melko lyhytaikaisia. (WTO 2004).

World Travel & Tourism Council (WTTC) on arvioinut matkailun kerrannaisvaikutuksineen lasketun työllisyysvaikutuksen kasvavan vuodesta 2000 vuoteen 2010 noin 2 % vuodessa (WTTC 2004). Verrattaessa em. kahta arviota on silmiinpistävää, että matkailun työllisyysvaikutukset niiden mukaan kasvaisivat huomattavasti hitaammin kuin matkailu.

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä Suomen matkailupoliittisista linjauksista 13.6.2001 esitettiin matkailun vuotuiseksi kasvutavoitteeksi vuoteen 2010 4 %. VILMAT-työryhmä arvioi, että sen esittämien kehittämistoimenpiteiden tuella luontomatkailu kasvaisi samalla aikavälillä selvästi nopeammin, 8 % vuosivauhtia. Osa matkailun asiantuntijoista suhtautuu tämääntasoiisiin kasvulukuihin erittäin kriittisesti (esim. Toivonen 2004).

Suomalaisen aikuisväestön yöpymisen sisältävien vapaa-ajan matkojen määrä kotimaassa on lisääntynyt vuodesta 2000 vuoteen 2003 vuosittain keskimäärin lähes 10 % ja työ- ja kokousmatkojen noin 4,8 %; kokonaisuudessaan matkojen määrä on lisääntynyt keskimäärin 9,5 % vuodessa. (Tilastokeskus 2004). Luontomatkojen määrän kasvuksi taulukossa 1 esitetty 10,5 % on varsin karkea arvio, joka perustuu luontomatkojen osuuteen kaikista yöpymisen sisältävistä kotimaanmatkoista v. 2000.

Kotimaanmatkailu on siis kehittynyt viime vuosina varsin nopeasti – osittain ehkä kansainvälisen matkailun taantuman vuoksi.

Luontomatkailun eri osa-alueiden, ajanjaksojen ja kohteiden kasvuluvut poikkeavat toisistaan suuresti. Esimerkiksi 1990-luvulla Suomen kansallispuistojen yhteenlaskettu käyntikertojen määrä yli kaksinkertaistui. Lapissa henkilötyövuosien kasvu matkatoimisto- ja ohjelmapalvelu/safaritoimialoilla oli 2000-2001 lähes 13 %, mutta henkilötyövuosien määrä laski majoitus- ja ravitsemistoimialoilla noin prosentin (Lapin liitto 2003). Koko maan laskettelukeskusten hissilippujen myynti kolminkertaistui talvesta 1994/1995 talveen 2003/2004 (noin 8 %/v) ja lasketteluun matkailukertymä kasvoi noin 3 %/v (Suomen Hiihtokeskusyhdistys 2004). KTM:n matkailun ohjelmapalveluiden toimialaraportin (Ryymän 2003) mukaan ohjelmallisten aktiviteettien, joista valtaosa on luontoaktiviteetteja, liikevaihto on vuodesta 1996 vuoteen 2002 puolitoistakertaistunut (noin 8 %/v). Aktiviteettien yöpymislukuja nopeampi kasvu on yleinen suuntaus, joka johtuu muutoksesta matkailun kulutuskäyttäytymisessä: lyhyiden, ilman majoitusta tehtävien matkojen osuus lisääntyy ja yhä useampi yöpyjä osallistuu aktiviteetteihin.

Vapaa-ajan asuntojen määrä Suomessa lisääntyi 1990-luvulla alussa vuosittain noin 8000 mökillä eli noin 2 % vuosivauhtia, mutta on hidastunut 2000-luvulla noin prosenttiin vuodessa (Tilastokeskus 2005). Merkittävämpää kasvua voinee syntyä enää vain ulkomaalaisten vapaa-ajan asuntojen omistuksen myötä. 90-luvun lopulla ulkomaalaiset ostivat Suomesta joitakin satoja lomakiinteistöä vuodessa. Nykytilanteesta ei ole tarkkaa tietoa, sillä Maanmittauslaitos ei enää tilastoi erikseen ulkomaalaisten ostamia loma-asuntoja. Myös suomalaisten ulkomailta hankkimien lomiasuntojen määrän kasvulla voi olla vaikutusta luontomatkailuun kotimaassa.

Koko luontomatkailun valtakunnallisesta kehityksestä on vaikea muodostaa luotettavaa kuvaa, sillä Suomessa ei juurikaan ole tutkittua tietoa luontomatkailun muutoksesta. Vielä hankalampaa on ennustaa tulevaa kehitystä; esimerkiksi kansallispuistojen kotimaisten kävijöiden määrän kasvu ei mitenkään voi jatkua samalla tasolla vuodesta toiseen. Mikäli tilanne olisi sama kuin Norjassa, jossa matkailun ja virkistykseen on arveltu jo saavuttaneen ”riittävän” elämäntason edellyttämän laajuuden, kotimaisten matkailijoiden luontomatkojen määrä ei nykyisestään juurikaan enää kasvaisi (vrt. Tuija Sieväsen raportti tämän kirjan toisessa osassa). Kotimaisen luontomatkailukysynnän aikaansaama arvonlisäys ja työllisyys voivat siitä huolimatta kasvaa, jos matkailijat käyttävät yhä enemmän maksullisia palveluita.

Ulkomainen matkailukulutus Suomessa kasvoi Matkailun satelliittitilinpäivän mukaan vuodesta 2000 vuoteen 2002 noin 6,9 % eli vajaat 3,5 %/v ja rekisteröidyt yö-

pymisvuorokaudet majoitusliikkeissä vuodesta 2000 vuoteen 2003 6,5% eli runsaat 2 %/v.

3.4. Aluetaloudelliset vaikutukset

Matkailu yleensä ottaen kehittyy parhaiten väestön ja talouden kasvualueilla, mutta luontomatkailulla on mahdollisuuksia myös periferiassa. Luontomatkailun katsotaan parhaimmillaan tukevan alueen sosiaalista kestävyttä, sillä matkailupalvelut ovat usein kytköksissä paikalliseen kulttuuriin, ne tuotetaan paikallisin voimin ja matkailijan käyttämästä rahasta suuri osa jää kohdealueelle. Matkailukeskuksissa tosin merkittävä osa kausityöntekijöistä tulee alueelle muualta. Luontomatkailussakin pätee toisaalta se, että mitä monipuolisempi elinkeinorakenne alueella on, sitä suurempi osa matkailutulosta sinne jää.

Luontomatkailun aluetaloudellisista ja paikallisista vaikutuksista ja erityisesti matkailun tulo- ja työllisyysvaikutuksista on tehty useita tutkimuksia, mm. Nuuksiosta, UK-puistosta, Teijon ja Evon retkeilyalueilta, Saariselältä ja Kuhmosta (mm. Metsän-suojelun ja työllisyyden... 1996, Kangas ym. 1998, Saarinen ym. 1996, Rinne 1999). Laskelmien mukaan kohde- tai lähialueelle jää enimmillään lähes 80 % matkailijoiden kuluttamasta rahasta. Matkailun työllisyysvaikutuksia on usein verrattu suojelun vie-miin metsätalouden työpaikkoihin. Tehdyt tutkimukset osoittavat, että metsätaloudes-sa menetettyjen ja matkailun tuomien työpaikkojen suhde vaihtelee suojelualueen laadusta, koosta ja sijainnista sekä alueen matkailullisista hyödyntämismahdollisuuksista riippuen. Joillakin alueilla lisääntyneen matkailun myötä on syntynyt työpaikkoja enemmän kuin on menetetty, mutta toisaalla taas ei. Monilla alueilla matkailu korvaa metsätaloudessa mm. koneellistumisen vuoksi joka tapauksessa menetettyjä työpaikkoja. Suojelun, matkailun ja metsätalouden vaihtoehtoista työllisyys- ja tulovaikutusta ei siten voida yleistää, vaan arviot on tehtävä tapauskohtaisesti.

3.5. Luontomatkailun yritystoiminta

3.5.1. Luontomatkailuyritykset

Luontomatkailutoimintoja harjoittavia yrityksiä tai -yrittäjiä on mm. ohjelmapalveluyrityksissä, maaseutumatkailuyrityksissä sekä muissa majoituskohteissa ja matkailukeskuksissa. Lisäksi alalla toimii yksityisiä luonto- ja eräoppaita. Luotettavaa kokonaiskuvaa luontomatkailuyritysten nykyisestä määrästä ja menestymisestä on vaikea saada, koska kattava tilastointi puuttuu. Uusi lakiesitys majoitus- ja ravitsemistoimin-

nasta tuonee tähän parannusta, sillä myös pienet maatila- ja luontomatkailua harjoittavat yksiköt tulevat matkustajailmoitusvelvollisuuden piiriin (KTM tiedote 217/04). Matkailuyritysten tietoja löytyy Tilastokeskuksen ylläpitämästä rekisteristä ja patentti- ja rekisterihallituksen ylläpitämästä kaupparekisteristä (CD-KATKA).

Luontoon liittyvien ohjattujen aktiviteettien merkittävimmät kohdealueet ovat Rovaniemi, Saariselkä, Kuusamo, Levi ja Kemi sekä saaristoalueet. Pääkaupunkiseudulla toimii arviolta muutamia kymmeniä luontomatkailun ohjelmapalveluyrityksiä, joista moni tukeutuu Nuuksion kansallispuistoon ja sen ympäristöön. Merkittävä osa erityisesti pohjoisen ohjelmapalveluyrittäjistä toimii isojen matkailukeskusten yhteydessä tai niihin verkostoituneina. Tilastoitujen suomalaisten ohjelmapalveluyritysten liikevaihdon arvioidaan olevan noin 93 500 euroa/yritys.

Luonto- ja eräoppaita on jäsenenä Suomen Opasliiton alueyhdistyksissä. Lisäksi heillä on neljä alueellista luonto- ja eräopasyhdistystä: Pohjois-Suomessa (Eräoppaat ry), länsirannikolla (Merenkurkurkun erä- ja luonto-oppaat ry), pääkaupunkiseudulla (Sulo ry) ja Lounais-Suomessa (Sisä-Suomen luonto- ja eräoppaat ry). Lisäksi on olemassa erillisiä yhdistyksiä, mm. Etelä-Karjalan luonto-oppaat ry. Yhdistysten koko vaihtelee noin 15-40 jäsenen. Lisäksi Suomen Luontoyrittäjyysverkosto ry:ssä on alan organisaatioiden ohella myös luonto-oppaita ja yrittäjiä. Luontomatkailuyrittäjistä ja eräoppaista yhdistyksiin on järjestäytynyt vain ehkä 5-10 %; esimerkiksi tällä hetkellä uinuvassa tilassa olevassa Eräoppaat ry:ssä on noin kaksikymmentä jäsentä, kun luonto-oppaita ja -yrittäjiä Lapissa on arvioitu olevan noin kolmesataa (Leskinen 2005). Ammattimaisten luonto-oppaiden ja -yrittäjien määrää on erittäin vaikea arvioida senkin vuoksi, että monet työskentelevät alalla satunnaisesti tai kausiluontoisesti.

Maaseudulla sijaitsee arvion mukaan vajaa 3000 matkailuyritystä, joista tilastoinnin ulkopuolelle jää valtaosa, yli 2000 yritystä (Martikainen 2004). Vuonna 2000 arvioitiin maaseutumatkailuyrityksiä olevan noin 2000 ja ohjelmapalveluyrityksiä kaikkiaan noin 1000. Varsinaisesti luontomatkailuun keskittyviä pieniä ohjelmapalveluyrityksiä on noin 500, joista kausiluontoisia ja erittäin pieniä on 150. Niiden yhteinen liikevaihto on noin 30 milj. euroa. Maaseutumatkailuyrityksiä on eniten Järvi- ja Varsinais-Suomessa ja vähiten Uudellamaalla ja Pohjanmaalla. (Martikainen 2004).

Luontomatkailuyritysten määrä on kasvanut voimakkaasti viime vuosikymmenen aikana. Tilastokeskuksen yritystilaston mukaan vuosina 1993-1997 maaseutumatkailuyritysten määrä kasvoi 24 prosenttia. Viimeisen vuoden aikana kannattavuuttaan on parantanut 33 % ja liikevaihtoaan kasvattanut 50 % maaseutumatkailuyrityksistä.

Tyrväisen ym. (2004) yrittäjäkyselyn mukaan palvelujen kysyntä oli kehittynyt myönteisesti 55 prosentissa eteläsuomalaisista yrityksistä. Luontomatkailun ohjelmalveluyrittäjät kokivat kysynnän lisääntymisen selvästi majoituspalveluiden tarjoajia voimakkaampana. Kasvu oli ollut selvästi vahvempaa valtakunnallisesti toimivilla yrityksillä verrattuna kylä- tai kuntatasolla toimiviin yrittäjiin. Itä-Suomen läänin matkailun ohjelmalvelujen turvallisuudesta v. 2004 tehdyssä tutkimuksessa kyselyyn vastanneiden yritysten liikevaihto oli keskimäärin 79 200 euroa ja vain hieman yli puolet alueella toimivista ohjelmalveluyrityksistä tuotti voittoa (Martikainen 2004).

Ohjelmalveluyritysten suosituimpia talviaktiviteetteja ovat kelkka-, koira- ja porosafarit sekä hiihtovaellukset. Kesäisin suosituimpia lajeja ovat melonta, kalastus, vaellus ja patikointi. Ratsastus on matkailutuotteena kehittymässä ja sen suosio on kasvanut erityisesti naisten keskuudessa. Tarinat, roolipelit ja historialliset tapahtumat on myös tuotteistettu. Lisäksi ohjelmalveluyritykset tarjoavat mm. mönkijä- ja kalastusmatkoja ja seikkailuja. (Ryymin 2004). Volyymeiltaan pieniä, mutta osin voimakkaasti kasvavia ovat erikoiskohderyhmille suunnatut tuotteet, esimerkiksi lintuharrastajien matkat. Maaseutumatkailuyritysten suosituimpia luontomatkailupalveluita ovat ohjatut luontoretket, joihin osallistuu noin viidennes asiakkaista. Tässäkin ilmenee se, miten vaikea on vetää rajaa maaseutumatkailuyrittämisen ja luontomatkailuyrittämisen välille.

Luontomatkailun ohjelmalveluyrittäjien tärkeä kohderyhmä ovat yritysasiakkaat. Maaseutumatkailuyritysten asiakkaista kolme neljännestä on kotimaisia, oman maakunnan ulkopuolelta tulevia.

Luontomatkailuyritykset ovat pääsääntöisesti pieniä. Vain neljäsosa maaseutumatkailuyrittäjistä on päätoimisia ja reilut kaksi kolmannesta yrityksistä toimii ympärivuotisesti. Maaseutumatkailuyrityksissä majoitus muodostaa pääasiallisen tulonlähteen. (Martikainen 2004). Luontomatkailuyrittäjien tuloista matkailu tuotti keskimäärin noin kolmanneksen (Tyrväinen ym. 2002). Vähintään pienimuotoinen maanomistus tuki useimpien toimintaa, sillä vain joka kymmenes yrittäjä ilmoitti, ettei omista lainkaan maata.

Merkittävä toimija luontomatkailun yritys kentässä on Metsähallituksen Villi Pohjola (ks. luku 4.2.)

Luontomatkailuyrittäjä rakenne on hyvin heterogeeninen. Matkailun parissa toimii paljon iäkkäitä, pienimuotoista toimintaa harjoittavia ja vähän koulutusta saaneita yrittäjiä. Varsinkaan maaseutumatkailuyrityksissä sukupolvenvaihdos ei ole helppo,

eivätkä sitä tue maatalouden puolella käytössä olevat luopumiseläke- ym. järjestelmät. On myös paljon maaseutumatkailukohteita, joissa ei perhepiirissä ole jatkajaa, ja toisaalla on myös paljon maaseutu- ja luontomatkailusta kiinnostuneita, matkailualan koulutuksen saaneita ihmisiä, joilla ei ole tilaa tai maaomaisuutta.

Luonto- ja eräoppaan ammattitutkinto on ollut voimassa vuodesta 1988 lähtien. Tällä hetkellä koulutusta antaa alun toistakymmentä eri oppilaitosta ja opetushallituksen hyväksymän tutkinnon suorittaa vuosittain noin sata opiskelijaa. Monelle opas-koulutus tosin voi olla oman harrastuksen tuki tai tavoite pienimuotoiseen lisäansioon. Lisäksi alalle tullaan mm. maaseutumatkailun kurssien ja koulutuksen kautta.

Odotettavissa oleva ammattikunnan rakennemuutos on merkittävä tekijä arvioitaessa alan kehitysmahdollisuuksia. Alalle on tulossa lisää nuoria, ammattitaitoisia ja ympäristötietoisia yrittäjiä, joilla on hyvät edellytykset harjoittaa tuloksellista matkailutoimintaa.

3.5.2. Luontomatkailuyrittäjyyden näkökulmia

Luontomatkailuyrittäjien palveluita sekä omia näkemyksiä luontomatkailun nykytilasta ja kehittämistarpeista on selvitetty kyselytutkimuksella Oulun läänin eteläpuolisella alueella. Mukana oli 1440 luontomatkailuyrittäjää ja vastauksia tuli runsaat 600. (Tyrväinen ym. 2002).

Vastanneista yrittäjistä 64 % tarjosi majoituspalveluita mökeissä tai leirintä/pihalomailun yhteydessä. Ateria- tai kahvilapalveluja tarjosi 29 %, erilaisia ohjelmapalveluita 40 % ja muista ohjelmapalveluista erotettua moottorikelkkailua 6 % yrittäjistä. Erilaiset luontoon tukeutuvat ohjelmapalvelut olivat yrityksen ainoa tuotemuoto 16 prosentilla yrittäjistä.

Luontomatkailuyrittäjien metsiin kohdistuvat tarpeet liittyvät suurimmaksi osaksi maiseman laatuun, palveluvarustukseen ja liikkumisen helpottamiseen. Samat asiat palvelevat yleensä myös omatoimista luontomatkailijaa. Kun yrittäjällä ei ole omaa maata tai sitä on palvelujen toteuttamiseen liian vähän, joudutaan miettimään erilaisia ratkaisuja muiden maanomistajien kanssa.

Puolet luontomatkailuyrittäjistä arvioi käyttäneensä matkailupalveluiden tuottamisessa luonnon tarjoamia mahdollisuuksia tähän saakka melko heikosti. Kolmannes vastaajista koki hyödyntäneensä ympäröivää luontoa melko hyvin ja vain kahdeksan prosenttia erittäin hyvin. Uusia mahdollisuuksia löytyy erityisesti vesistöjen ja talous-

metsien käytön lisäämisestä. Talousmetsiä ja suoalueita voitaisiin hyödyntää aiempaa paremmin retkeily- ja vaellusreittien kehittämiseen.

Yrityksen ulkopuolisten maa-alueiden käyttö matkailutoiminnassa oli tärkeää 80 % yrittäjistä. Kyselyn mukaan Etelä-Suomessa pirstoutuneen maanomistuksen aiheuttamilta ongelmilta oli välttynyt lähes puolet yrittäjistä. Joka kymmenennelle matkailuyrittäjälle jokamiehenoikeudet eivät enää riittäneet, vaan matkailupalveluiden toteuttaminen vaati laajempia käyttöoikeuksia. Joka kymmenes oli myös kokenut paljon ongelmia, jotka liittyivät reittien ja palveluiden toteuttamiseen. Neljännes yrittäjistä oli tehnyt sopimuksen ulkopuolisten maiden käytöstä ja maksoi tai oli valmis tulevaisuudessa maksamaan maiden käytöstä. Yli puolet yrittäjistä ei ollut kuitenkaan valmis maksamaan ulkopuolisten maiden käytöstä. Tärkeimmät syyt maksuhaluttomuuteen olivat asiakkaiden mahdollisuus liikkua luonnossa jokamiehenoikeuksien perusteella, matkailutoiminnan vähäiset tulot sekä nykyisen käytön kokeminen haitattomaksi.

Yksityisille maanomistajille tehdyn kyselyn mukaan osa maanomistajista ei ole halukas yhteistyöhön matkailuyrittäjien kanssa. Omistajat ovat toisaalta valmiimpia omaehtoiseen matkailun vetovoimaisuutta lisäävään ympäristön- ja maisemanhoitoon kuin antamaan maitaan suoranaisesti matkailukäyttöön. (Tyrväinen ym. 2002).

Matkailuyrittäjät kokivat vesistöjen laadun ja maaseutumaiseman asiakkaan kannalta tärkeäksi, mutta eivät nähneet luonnontilaisuuden juurikaan vahvistavan kohteensa vetovoimaisuutta. Useimmiten matkailuyrittäjän toimintaympäristö muodostui erityisesti Etelä-Suomessa maa- ja metsätalouskäytössä olevista alueista, joita matkailijat puolestaan eivät pidä kovinkaan vetovoimaisina. Yrittäjien näkemys ympäristön laadusta oli selvästi myönteisempi kuin asiakkaiden, joten maiseman laatu ei osattu välttämättä arvioida asiakkaiden näkökulmasta.

Suojelu- ja retkeilyalueet ovat vetovoimaisimpia luontomatkailukohteita ja luovat luontomatkailuyrityksille hyvät edellytykset toimia ja kehittyä. Niillä ympäristöstä ja palveluvarustuksesta huolehtii yleensä alueen ylläpitäjä, esimerkiksi Metsähallitus tai kunta. Uusien suojelualueiden perustaminen tukee siten välillisesti myös luontomatkailua. Suojelualueita on kuitenkin Etelä-Suomessa vähän ja luontomatkailua halutaan ja voidaan harjoittaa muuallakin kuin niiden läheisyydessä, myös talousmetsissä.

Reitit ovat ehkä keskeisin talousmetsien virkistyskäyttöä ohjaava rakenne. Niiden avulla voidaan kulkeminen ohjata mielenkiintoisille ja kestäville alueille herkätkä kohteet kiertäen. Korvauskäytäntöjä reittien osalta on jo olemassa, sen sijaan ei vielä

tiedetä, missä määrin esimerkiksi matkailukeskukset olisivat valmiita sopimuksiin ja korvauksiin laajempien ympäristöalueiden maisemanhoidosta.

Itä-Suomen läänin alueella vuonna 2004 tehdyn tutkimuksen mukaan ohjelmapalveluyritykset pitivät tärkeimpänä menestystekijänään sijaintia. Menestystä heikentävät tekijät olivat yrityksen ulkopuoliset tekijät, kuten alueen kilpailutilanne. Suurimpina uhkina koettiin lama, kustannusten lisääntyminen, alueen kilpailutilanne, yhteiskunnan päätökset ja maailman talouden epävakaus. Suurin osa yrittäjistä aikoo kuitenkin kasvattaa yritystään hitaasti. (Martikainen 2004).

3.6. Matkailijoiden näkemyksiä luontomatkailusta ja Suomen luonnosta

3.6.1. Kotimaiset luontomatkailijat

Seuraavat tiedot luontomatkojen kysynnästä, asiakkaiden odotuksista sekä näkemyksistä luontomatkailusta perustuvat vuonna 2000 tehtyyn, osana Luontomatkailusta yritystoimintaa -hanketta tehtyyn kyselytutkimukseen (Silvennoinen ja Tyrväinen 2001). Luontomatkaksi määriteltiin yli vuorokauden kestävä lomamatka, joka suuntautui luonnonympäristöön tai jonka merkittävintä antia olivat luontoon liittyvät ulkoiluharrastukset.

Puolet kyselyyn osallistuneista arvioi lähtevänsä luontolomalle vuoden sisällä ja noin neljännes mahdollisesti lähivuosina. Matkakohteen pitäisi löytyä keskimäärin noin 380 km:n säteellä kotipaikkakunnalta. Erityisesti kansallispuistot sekä valtion retkeily-, metsästys- ja kalastusalueet kiinnostivat vastaajia. Lomanvietto mökillä oli myös suhteellisen suosittu vaihtoehto. Runsas neljännes vastaajista ei kuitenkaan vielä osannut kertoa lomaviihtopaikkaansa.

Suomessa luontomatkailu kohdistuu pääasiassa metsäisille alueille. Suomalainen luontomatkailija arvostaa puhdasta luontoa, kauniita maisemia ja vesistön läheisyyttä sekä on kiinnostunut luonnonsuojelusta. Lomakokemuksen laatu on kiinteässä yhteydessä ympäristön laatuun. Luontotyypeistä matkailijat arvostavat eniten vesistöjä ja luonnontilaisiksi mielletäviä alueita. Myös osa puolikulttuuriympäristöistä, kuten hakamaat, niityt ja kedot soveltuvat melko hyvin luontomatkailuun. Sen sijaan ihmisen voimakkaasti muokkaamia maa- ja metsätalousalueita sekä vaikeakulkuisia luontotyyppisiä ei pidetä vetovoimaisina. Luontokohteelta haetaan ennen kaikkea rauhaa ja hiljaisuutta, ja siellä halutaan liikkua ensisijassa itsenäisesti. Virkistyskäyttöön tarkoitettu palveluvarustus, kuten reitistöt ja erilaiset rakenteet, sekä alueen käyttöön liittyvä opastus, koetaan tärkeäksi.

Metsätalouden vaikutuksia maiseman visuaaliseen laatuun on selvitetty erityisesti tutkimalla ihmisten maisema-arvostuksia. Metsänkäsittelyn jäljet kuten hakkuutähteet ja kannot koetaan maisema-arvoa vähentäviksi, joten voimakkaimmat negatiiviset maisemamuutokset syntyvät uudistushakkuista ja pellonmetsityksistä. Maisemaan voimakkaasti vaikuttavien luonnon ennallistamistoimenpiteiden (lahopuuston lisääminen puita kyljestämällä ja kaatamalla tai metsää polttamalla) vaikutuksia maiseman visuaaliseen laatuun ei kuitenkaan ole selvitetty. Yleensä lähimaisemiltaan kauneimmiksi on koettu hoidetun näköiset (kuitenkin ilman metsähoidon merkkejä olevat), järeät ja monilajiset metsät. Metsikkötasolla näkymäsyvyyden lisääntyminen lisää maisema-arvoa. Tiheä pensaisto ja pienpuusto usein laskevat maisema-arvoa. Lahoihin puihin suhtaudutaan vaihtelevasti ympäristöstä ja arvioijasta riippuen. (Tyrväinen 2005).

Asiakkaan taustat vaikuttavat merkittävästi palveluihin, ulkoiluharrastuksiin ja ympäristöön liittyviin odotuksiin. Nuoret ja hyvin kouluttautuneet aikuiset ovat innokkaimpia ja ympäristötietoisimpia luontomatkailijoita. Alueellisesti halukkuus luontomatkailuun on suurinta Uudellamaalla ja Pohjois-Suomessa. Luontoloma perustuu suurelta osin erilaisten ulkoiluaktiiviteettien harrastamiseen.

3.6.2. Ulkomaalaiset luontomatkailijat

Suomen matkailullinen mielikuva ulkomailla on MEKin tutkimusten mukaan epäselvä. Päämarkkina-alueella seitsemällä kohdealueella tehty haastattelututkimus osoitti myös, että spontaanit mielikuvat vaihtelevat suuresti eri maissa (Saraniemi ja Kompula 2004). Yleisesti tarkastellen maahamme liitetään sellaisia käsitteitä kuin rauha, tila ja luonto yleensä. Mielikuvia kysyttäessä nousevat yleisesti esille järvet ja ympäristöön liittyen kylmä ja lumi, joissain tapauksissa myös metsät. (mm. Saraniemi ja Kompula 2004). Koska luonto sinänsä on kuitenkin vaikea markkinoida ja tuottaa, olisi pyrittävä selkeyttämään mikä luonnossamme on matkailun kannalta vetovoimaista ja palkitsevaa.

Suomesta on erilaisia käsityksiä eri maissa riippuen mm. siitä, onko matkailija käynyt Suomessa vai ei. Se, minkä ikäisestä henkilöstä on kyse tai mitä sukupuolta hän on, ei Suomen suhteen näytä olevan paljon merkitystä samoin kuin ei myöskään koulutustaustalla. Suomen kuvaa hahmotetaan pitkälti oman kansallisuuden, kiinnostuksen kohteiden ja matkamotivaatioiden pohjalta.

Luonto nousee yhdeksi selkeäksi vetovoimatekijäksi kaikkialta muualta tulevien matkailijoiden keskuudessa paitsi naapurimaissamme Ruotsista ja Venäjältä. Osittain tämä onkin ymmärrettävää, onhan molemmissa maissa löydettävissä hyvinkin samankaltaisia kohteita.

Aktiviteettien tuotteistaminen on Lappia lukuun ottamatta kuitenkin vielä ollut heikkoa, sillä matkailijalla ei ole selkeää kuvaa Suomesta eikä tarjottavista tuotteista.

Talvi yhdistetään Suomeen vahvemmin kuin kesä, vaikka varsinainen matkailijamäärä onkin kokonaisuutena ottaen kesällä suurempi. Talven elementit, lumi ja kylmyys, yhdistettynä pohjoiseen sijaintiin ovat selkeästi markkinoitavia ja helppoja tuotteistaa. Ulkomaalaisille tarjolla olevat aktiviteetti- ja muut tuotteet nojaavatkin pääasiassa noihin mainittuihin kolmeen tekijään, mikä vahvistaa tietenkin imagoa.

Kesästä mielikuvat ovat epämääräisempiä, sillä onhan tarjontakin huomattavasti hajanaisempaa. Esimerkiksi Keski-Euroopan markkinoilla merkittävimmistä aktiviteettimuodoista, pyöräilystä, vaelluksesta ja melonnasta, joille Suomen luonto tarjoaa upeat lähtökohdat, on matkailijan vaikea löytää tietoa ja muodostaa kokonaiskuvaa tuotteesta. Nähtäväksi jää, miten syksyllä 2003 käynnistetty MEK:in kesäprojekti päämarkkina-alueille pystyy kirkastamaan Suomen imagoa kesämatkailukohteena.

Luonto ei ole hallitseva osa täällä käyneiden matkailijoiden kertomissa lomakokemuksissa. Joko siis emme ole osanneet nostaa sitä tarpeeksi esille konkreettisesti matkailutarjonnassamme tai se mukautuu itsestään selvänä tekijänä aktiviteettitarjontamme toimintakentäksi. Toisaalta, aktiviteetit kuten hiihto, kalastus, pyöräily tai melonta, eivät ole päämotivaatio Suomen lomille (Rajahaastattelututkimukset 2003 ja 2004), vaikka esimerkiksi keskieuropalaiselle matkailijoille ne ovat yhä useammin loman keskeisin sisältö muualla. Miksi Suomen luontoaktiviteetteja ei koeta vetovoimaisina?

Metsän mainitsevat useat kansallisuudet kysyttäessä mielikuvia Suomesta. Painotus vaihtelee, samoin metsään liitetyt assosiaatiot (esim. tietöntä aluetta, pelättäviä eläimiä, synkkä). Venäläisten ja ruotsalaisten suhtautuminen metsiin muistuttaa todennäköisesti eniten suomalaisten ajatusmaailmaa, mutta kuten todettiin, luonto ei ole vetovoimaisin markkinointielementti näihin maihin. Erityispiirteenä venäläisten suhtautumisessa on, että he näyttävät arvostavan Suomen hoidettuja metsiä.

Saksalaisten, Suomesta maaseutu- ja luontomatkailukohteena kiinnostuneiden matkailijoiden odotuksia on selvitetty kyselytutkimuksella. Sanallisten vastausten mu-

kaan saksalaiset arvostavat luonnonympäristöä ja erämaametsiä, mutta tutkimuksessa näytettyjen kuvien perusteella kulttuurivaikutteiset maaseutuympeiristöt vastasivat melko hyvin heidän toiveitaan. Metsien käsittelyyn saksalaiset suhtautuivat jopa suomalaisia myönteisemmin. (Silvennoinen ja Tyrväinen 2002).

Ulkomaalaisia Suomessa kierrättävät matkailualan ammattilaiset kuvailevat, miten ulkomaalaiset suhtautuvat suomalaiseen metsään:

”Metsä herättää kunnioitusta. Osa ehkä vierastaisi mennä sinne yksikseen, mutta yhteinen retki antaa mahtavan tunteen. Olo on kuin kirkossa!”

”Metsä ja siellä liikkuvat eläimet ovat kiintoisa aihe. Myös metsän tuotteet marjat ja sienet kiinnostavat. Niiden valmistus ruuaksi on monesti retken kohokohta.”

”Erätulilla istuminen sekä kesällä että talvella saa esim. germaaniset kansat hurmioon. Laulu kaikaa usein nuotiolta.”

”Metsä saattaa maisemana pitkästyttää, koska tiet on rakennettu kulkemaan metsien kautta. Ajo kilometreittäin metsien halki voi olla totista työtä! Hirvien ja porojen kolarit antavat paljon aihetta keskusteluun.”

”Aikanaan hapansateiden aikaan puhuttiin paljon metsien kunnosta. Vuoden 2003 erittäin lämmin kesä ja kuivuneet puut kirvoittivat myös keskustelua. Samoin metsänomistussuhteet kiinnostavat jatkuvasti ja vahva yksityinen metsänomistus herättää huomiota. Metsänhakuistakin kysytään. Puiden ikä on ikuinen kysymys, koska niitä jatkuvasti luullaan nuoremmiksi kuin ne ovatkaan. Puurakentaminen on sitten aivan oma aiheensa.”

Matkailumarkkinoinnissa Suomea on hyvin usein esitelty luontokuvien, joissa järvet välkehtivät metsien lomassa, tai ilmakuvilla järvialueelta. Tutkittaessa tällaisten kuvien herättämiä mielikuvia on havaittu, että monet ulkomaalaiset kokevat ne etäisinä, jopa pelottavina. Tällaisiin maisemiin, joista ihmiset usein puuttuvat kokonaan, ei synny positiivista yhteenkuuluvuutta, eivätkä ne silloin herätä halua matkustaa. Toisaalta järviluonto näkyy automatkailijoille yleensä erittäin huonosti.

Edellä esitetyn pohjalta voitaisiin siis todeta, että matkailija löytää maamme metsät toden teolla vasta tänne tultuaan. Usein tähän tarvitaan tueksi hyvää opastusta. Matkailu on pääasiassa vapaa-ajan rentoutumista, jossa ennakkoluulot, mikäli sellaisia on, poistuvat toivon mukaan tavallaan oheistuotteena. Niinpä kysymykset kuuluvatkin: Missä aktiviteeteissa erityisesti metsää voitaisiin tuoda markkinoivammin esiin niin, että viestinnässä korostuu, ei vain varsinainen aktiviteetti, vaan myös vetovoimainen metsäympäristö? Onko Suomen metsissä tai tarjotuissa tuotteissa jo-

tain, joka vaikeuttaa myönteisen metsämielikuvan luomista näissä yhteyksissä? Onko meillä ehkä jopa liikaa metsää – ”eihän siellä ole kuin metsää”? Siis onko metsä matkailussa hyöty vai joskus esimerkiksi näköesteenä tai pelottavana ympäristönä jopa ongelma?

3.7. Luontomatkailun tutkimus

Suomessa luonnon virkistys- ja matkailukäytön tutkimus on institutionaalisesti ollut vahvasti sidoksissa metsäntutkimukseen. Luontomatkailun tutkimuksen painottamisen metsäntutkimuksen organisaatioihin tekee ymmärrettäväksi metsän käyttömuodoissa ja niihin liittyvissä mielikuvissa tapahtuneet muutokset. Metsänkäyttöön kohdistuu enenevässä määrin paitsi puuntuotannollisia myös muita, esimerkiksi luonnonsuojelullisia, virkistyksellisiä ja matkailullisia tavoitteita. Vuonna 2003 Metsäntutkimuslaitoksen Rovaniemen tutkimusasemalle perustettiin luontomatkailun professuuri yhdessä Lapin yliopiston ja Metsähallituksen kanssa.

Viime vuosina luontomatkailun tutkimuksen teemoja ovat olleet mm. suojelualueiden kävijöiden ominaispiirteet ja määrä, luonnon merkitys matkailun vetovoimitehtijänä, luontokokemukset ja -elämykset, metsien matkailukäyttöön liittyvät ristiriidat, luonnon kulutuskestävyys, matkailun ympäristövaikutukset, luontomatkailun ja kestävä matkailun ohjaaminen ja käytännöt sekä luontomatkailun aluetaloudelliset vaikutukset.

Vuodesta 1994 alkaen luonnon matkailu- ja virkistyskäytön tutkijat ovat kokoontuneet yhteisiin symposiumeihin ja Jarkko Saarisen ja Jari Järviluoman niistä toimittamat julkaisut ovat edistäneet tutkimustulosten hyödyntämistä. Kokoontuminen vuonna 2003 toi mukaan myös kansainvälisen näkökulman (Saarinen ja Hall 2004). 1990-luvun loppupuolen ja vuosituhannenvaihteen merkittävimpiä (metsä)luontomatkailuun liittyviä tutkimustuloksia on esitelty mm. Metsäntutkimuslaitoksen Metsien eri käyttömuotojen arvottaminen ja yhteensovittaminen -tutkimushankeen loppuraportissa (Kangas ja Kokko 2001). Sen jälkeen Luonnon virkistyskäytön valtakunnallinen inventointi LVVI (Sievänen 2001) on tuottanut kaivattua ja perusteellista tietoa luonnon virkistys- ja matkailukäytöstä. Luontomatkailusta yritystoimintaa -tutkimushanke (Tyrväinen ym. 2002) kartoitti mm. luontomatkailutuotteiden kysyntää, yrittäjyyttä ja yksityisten maanomistajien yhteistyöhalukkuutta yrittäjien kanssa. Muillakin tieteenaloilla on valmistunut monia luontomatkailuun liittyviä tutkimuksia, mm. Kauppilan (2004) väitöskirja matkailun aluetaloudellisista vaikutuksista. Arvokkailla maisema-alueilla

tapahtuvien muutosten seurantaan varten on kehitetty mittareita Valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden seurantaindikaattorit -hankkeessa (VAMMI, 2003-2004). Indikaattoreilla pyritään seuraamaan myös matkailun kehittymistä alueella sekä paikallisten asukkaiden kokemuksia maisemasta (Hietala-Koivu ym. 2005).

Parhailaan meneillään olevista hankkeista mainittakoon Matkailu osana luonnon ja kulttuuriympäristön kestävää käyttöä (2000-2006), jossa tarkastellaan luontomatkailua, sen kehittämistä ja roolia osana laajempaa matkailu- ja aluekehitystä sekä matkailun suhdetta metsäluonnon muihin käyttömuotoihin. Pohjois-Lapin metsien kestävä käyttö -hankkeen (2004-2007) tavoitteena on löytää ja kehittää toimintamalleja, jotka mahdollistaisivat eri elinkeinojen ja metsänkäyttömuotojen oikeudenmukaisen, kestävän ja pitkäjänteisen päällekkäisen toiminnan Ylä-Lapissa sekä samalla tuottaa metsien eri käyttömuotojen yhteensovittamiseen välineitä, jotka olisivat sovellettavissa myös laajemmin.

4. METSÄALAN JA MATKAILUN SUHTEET

4.1. Matkailun huomioonottaminen metsätaloudessa

Metsien monikäytöllä on Suomessa ikaikaiset perinteet ja metsien ja matkailun yhtymäkohdat olivat esillä jo 1930-luvulla (Heikinheimo 1939). Luontomatkailusta on kuitenkin alettu laajemmin puhua vasta 1990-luvulla. Luontomatkailun ydinalueita ovat olleet ja ovat edelleen kansallispuistot sekä muut erilaiset suojelu-, virkistys- ja retkeilykohteet lähialueineen. Yhä enenevässä määrin erityisesti vapaa-ajan asunnoilta ja maaseudun majoituskohteista virkistäydytään kuitenkin myös talousmetsissä jokamiehenoikeudella.

Matkailun lisääntyessä paineet metsätalouden suuntaan ovat jatkuvasti kasvaneet. Vaikka vaatimukset metsien siirtämisestä metsätaloustalouden ulkopuolelle olisivat olleet lähtöisin luonnonsuojelun suunnasta, tukea suojelulle on usein haettu vetoamalla tuleviin matkailun tulo- ja työllisyysvaikutuksiin (Harkki ym. 2003). Matkailuelinkeinon merkityksen edelleen kasvaessa yhä yleisemmin esitetään vaatimuksia metsäalueiden käsittelemisestä, tai paremminkin käsittelemättä jättämisestä, matkailun ehdoilla. Luontomatkailuyrittäjät hyödyntävät tai ainakin haluaisivat hyödyntää suojelu- ja retkeilyalueiden lisäksi yhä useammin yksityisten omistajien maita.

Metsien monikäytön periaatteen ja sitä käytännössä toteuttavan metsäsuunnittelun lähtökohtana näyttää Suomessa olevan suojelualueita lukuun ottamatta edelleen puuntuotannon ja metsien muiden käyttömuotojen yhteensovittaminen siten, että puuntuotannosta tingitään mahdollisimman vähän. Toki eroja on valtion ja muiden omistajaryhmien välillä. Lapissa matkailutulo ylittää kuitenkin jo selvästi metsätaloudesta saatavat tulot. Niin käynee tulevaisuudessa myös eteläisemmässä Suomessa matkailukeskusten läheisyydessä sekä pienemmässä mittakaavassa esimerkiksi maaseutumatkailuyritysten lähiympäristössä.

Metsätalouden sosiaaliseen kestävyteen sisältyvät tulo- ja työllisyysvaikutusten lisäksi myös metsien tarjoamat markkinattomat virkistys- ja ei-käyttöarvot. Luontomatkailun terveyttä ja hyvinvointia edistäviä vaikutuksia on vaikea mitata rahassa, mutta ne ovat erittäin merkittävät ja lisääntynevät edelleen kaupungistumisen myötä.

Useimmiten matkailullisesti merkittävillä alueilla on useita yksityismetsänomistajia, jotka eivät suoranaisesti saa toimeentuloaan matkailusta. Metsien eri käyttömuotojen suorina, välillisinä ja johdettuina tulo- ja talousvaikutuksia ei nykyisin juurikaan tarkastella kylä- tai aluetasolla, ja vaihtoehtoisia metsänkäyttömuotoja vertailtaessa metsätalouden ja matkailun sosiaalinen kestävyys jää usein sivuun. Helposti ajatel-

laan suoraviivaisesti, että jos matkailullisesti merkittävän metsäalueen hoidossa ensisijaiseksi käyttömuodoksi määriteltäisiin puuntuotannon asemesta matkailu, hyödyn siitä saisivat matkailualan toimijat, mutta metsänomistajalle se todennäköisesti merkitsisi vain metsätulon vähenemistä. Esimerkkejä metsäomistajien ja matkailuyrittäjien välisistä laajemmista maisemanhoitosopimuksista ei vielä liene.

4.1.1. Lainsäädäntö ja ohjelmat

Metsäpolitiikan linjauksissa, ohjeissa ja käytännön metsätaloudessa luontomatkailua käsitellään yleensä osana metsien monikäyttöä ja usein yhdessä metsien virkistyskäytön kanssa.

Vuonna 1994 hyväksyttiin *Metsätalouden uudet ympäristöperiaatteet*, jolla linjattiin MMM:n ja YM:n yhteinen metsätalouden ympäristöohjelma kestävän metsätalouden strategiaksi. Se on pohjana nykyisille metsänhoito-ohjeille ja -suosituksille sekä suojeluohjelmille, joissa metsän monikäyttö on mukana. Voimassa olevan *Metsälain* (1997) mukaan ”mikäli hakkuukohteella on metsän monimuotoisuuden säilyttämisen, maiseman tai monikäytön kannalta erityistä merkitystä, hakkuu voidaan tehdä kohteen erityisluonteen edellyttämällä tavalla”.

Laki kestävän metsätalouden rahoituksesta (KeMRaL 1997) määrittelee, miten valtio tukee puuntuotannon kestävyyttä, metsien biologisen monimuotoisuuden ylläpitoa ja metsäluonnon hoitoa. Erillisenä metsäluonnon hoitohankkeena voidaan myös toteuttaa ”...metsien monikäyttöä, maisema-, kulttuuri- ja virkistysarvoja korostavia, alueellisesti merkittäviä hankkeita.” Tällaisia hankkeita on lain voimassaoloaikana toteutettu yhteensä 26. Niistä virkistysarvojen korostaminen on ollut päätavoitteena kolmessa hankkeessa, mutta muissakin on ollut samoja tavoitteita. (Soininen 2004).

Luonnonsuojelulain (1997) keskeisinä tavoitteina on luonnon monimuotoisuuden ylläpitäminen, luonnonkauneuden ja maisema-arvojen vaaliminen, luonnonvarojen ja luonnonympäristön kestävän käytön tukeminen. Lisäksi pyritään lisäämään luonnontuntemusta ja yleistä luontoharrastusta sekä edistämään luonnontutkimusta. Viimeainittuja tavoitteita voi ajatella luontomatkailunkin parhaimmillaan toteuttavan.

Luonnonsuojeluohjelmista *Erämaalaki* vuodelta 1991 sisältää monikäytön edistämisen erämaa-alueilla. Kansallista metsäohjelmaa 1999-2010 täydentävässä, vuosina 2003-2007 toteutettavassa *Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelmassa* (METSO) metsien monimuotoisuutta edistetään myös kuntien virkistys- ja ulkoilumet-

siin ja valtion retkeilyalueille suuntautuvilla toimenpiteillä. Luontomatkailu ei varsinaisesti tule esille, vaikka suojelu- ja matkailuasiat väistämättä kytkeytyvät toisiinsa.

Vuoden 2000 alusta toteutettu, alueellisiin metsäohjelmiin perustuva *Kansallinen metsäohjelma 2010* ottaa huomioon metsien käytön taloudellisen, ekologisen, sosiaalisen ja kulttuurisen kestävyuden. Sen mukaan ”metsätaloudessa huolehditaan maisema- ja kulttuuriarvoista sekä muista monikäyttömuodoista kuten metsästyksestä, porotaloudesta ja matkailusta.” Ohjelmassa luontomatkailu mainitaan kehittyvänä elinkeinona ja virkistyslähteenä. Ohjelman taustaraportissa on esitetty luontomatkailun suhteen selkeät tavoitteet sekä keinoja niiden toteuttamiseksi. Kansallisen metsäohjelman arvioinnissa tosin jouduttiin toteamaan, että monikäytön edistämiseen oli ohjelman toteuttamisessa kiinnitetty kovin vähän huomiota (Paldanius ja Tallskog 2003).

Jokaisen metsäkeskuksen alueella on voimassa *alueellinen metsäohjelma* (2001-2010), jossa esitellään alueen metsätalouden tila ja tavoitteita. Luontomatkailua on nykyisissä ohjelmissa muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta käsitelty varsin vähän. Alueelliset metsäohjelmat päivitetään vuoden 2005 aikana.

Alueellisessa ja tilakohtaisessa metsäsuunnittelussa määritellään metsänomistuksen tavoitteita ja tehdään käytännön ratkaisuja.

Suomen metsäsertifioinnin kriteeristöön (1997) sisältyy periaate vastuullisen jokamiehen oikeuksien turvaamisesta sekä erityiskohteiden, mm. ulkoilureittien ja -alueiden merkitseminen metsäsuunnitelmiin.

Ympäristöministeriö on vuonna 1993 nimennyt 27 *kansallismaisemaa*, joista valtaosa on merkittäviä matkailukohteita. Valtioneuvosto on 1995 tehnyt periaatepäätöksen 156 *valtakunnallisesti arvokkaasta maisema-alueesta*, joiden olennaisten piirteiden muuttaminen on kielletty, mutta muu normaali metsien käsittely sallittu.

Metsätalouden kehittämiskeskus Tapion *Metsänhoitosuosituks* (tammikuu 2001) koskevat kaikkia talousmetsiä. Niiden mukaan ”hyvässä metsänhoidossa tavoitteena on taloudellisesti kannattava puuntuotanto, metsäluonnon biologisen monimuotoisuuden säilyttäminen ja metsien muiden käyttömuotojen huomioon ottaminen”. Suositusten mukaan ”hakuut rajataan niin, että ne sopivat maisemaan ja metsien virkistyskäyttö otetaan hakkuissa huomioon”. Metsänhoitosuosituks uusiaan vuoden 2005 aikana. Uusien suositusten tavoitteena on edellisten tapaan yksiselitteisesti taloudellisesti kannattava puuntuotanto. Hankesuunnitelmassa ei tarkemmin puututa metsien eri käyttömuotojen yhteensovittamiseen eikä luontomatkailua ole erikseen

mainittu. Se on kuitenkin tarkoitus ottaa huomioon vähintäänkin samalla tasolla kuin aiemmissakin ohjeissa (Soininen 2004).

Nykyinen kaavajärjestelmä on kolmiportainen. *Maakuntakaava* on yleispiirteinen maankäytön suunnitelma maakunnan alueelle. Siinä varataan tulevaisuuden tarpeita varten alueita maankäytön eri käyttömuotoja varten. Maakuntakaavat laaditaan maakuntien liitossa ja uudet kaavat laaditaan vuoden 2005 aikana. Kunnan laatimassa yleiskaavassa voidaan rajoittaa metsän käyttöä ja hakkuita, asemakaavojen maa- ja metsätalousalueilla sovelletaan metsälain säädöksiä. Kaikilla kaavatasoilla voidaan tehdä varauksia matkailutoiminnoille, kuten kaavoituksessa aikaisemminkin.

4.2. Metsähallitus ja luontomatkailu

Valtion omistamilla ja Metsähallituksen hallinnassa olevilla mailla ja vesillä – noin kolmannes Suomen pinta-alasta – on sijaintinsa ja luontonsa ansiosta ratkaiseva merkitys luonnon virkistyskäytölle ja luontomatkailulle maassamme. Vuonna 2003 arvioitiin, että valtion mailla tehtiin noin 4,5 miljoonaa käyntiä.

Metsähallitus on valtion liikelaitos, jolla on merkittäviä yhteiskunnallisia tehtäviä (Laki Metsähallituksesta 1378/2004). Luontomatkailu on osa Metsähallituksen liike-toimintaa, virkistyskäytön ja luontomatkailun edellytysten tarjoaminen puolestaan osa yhteiskunnallista toimintaa. Villi Pohjola myy luontomatkailupaketteja sekä vuokraa kämppiä; Laatumaa vuokraa ja myy maata matkailukeskuksista sekä rajoitetusti mökkitontteja; Metsätalous sopeuttaa toimintaansa luontomatkailunkin tarpeisiin. Julkisin hallintotehtävinä luontopalvelut hoitaa kansallispuistoja, muita suojelualueita ja retkeilyalueita, sekä vastaa mm. metsästyksestä, kalastuksesta ja maastoliikenteestä ja myy niihin tarvittavia lupia.

Metsähallituksen sisällä luonnonvarojen käyttöä ohjataan luonnonvarasuunnittelulla, jota varten maa on jaettu seitsemään suunnittelualueeseen. Luonnonvarasuunnittelun tasolla päätetään eri maankäyttömuotojen määrällisistä ja alueellisista painotuksista. Päätöksentekoon osallistuvat paikallisten sidosryhmien edustajat ja sitä varten valmistetaan eri suunnitteluvaihtoehtoja, joiden vaikutuksia kuvataan valituilla indikaattoreilla. Sidosryhmät ovat viime suunnitelmissa päätyneet painottamaan virkistyskäytön tarpeita ja näin Kainuussakin virkistyskäyttöä painottava vaihtoehto tuli valituksi (Hiltunen ja Väisänen 2004).

Metsähallituksen uuden ympäristöoppaan (2004) tavoitteena on erityisesti taousmetsien metsäluonnon monimuotoisuuden turvaaminen, mutta siinä on ohjeet myös mm. maisemanhoitoon.

Suojelu- ja retkeilyalueiden käyttö omaehtoiseen ja ohjattuun luonnossa virkistytymiseen on jatkuvasti kasvussa. Vuonna 2003 kansallispuistoissa oli yli miljoona ja valtion retkeilyalueilla noin 350 000 käyntikertaa. Metsähallituksen luontokeskuksissa ja palvelupisteissä käytiin noin 700 000 kertaa. Houkutteleva kokonaisuus maamme parhaista luontokohteista, joilla on yhtäläiset hoidon ja laadun käytännöt, on esitetty luontoon.fi-sivuilla. Metsähallitus ei peri kävijöiltä pääsy- eikä muita maksuja julkisin varoin ylläpidettävistä palveluistaan. Sadat luontomatkailuyrittäjät käyttävät alueita osana liiketoimintaansa. Silloin, kun Metsähallituksen rakennettujen palveluiden käyttö ylittää normaalin jokamieskäytön, he maksavat esimerkiksi käytetyistä polttopuista.

Valtion maihin ja niistä lisääntyvästi suojelualueisiin kohdistuvalla matkailulla on merkittävä taloudellinen vaikutus ympäristöönsä. Luonnossa liikkuminen lisää henkistä ja ruumiillista hyvinvointia. Valtioneuvosto teki 13.2.2003 periaatepäätöksen ”Toimintaohjelmasta luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi” (VILMAT). Ohjelman keskeisin tavoite on kaksinkertaistaa luonnon virkistyskäyttöön ja luontomatkailuun perustuvat työpaikat vuoteen 2010 mennessä. Metsähallituksella on merkittävä vastuu VILMAT-ohjelman toteuttamisessa. Toimintaohjelmaa toteutetaan, mutta rahoituksen taso on ollut esitettyä pienempi.

Metsähallituksen suojelualueet muodostavat usein luontomatkailun kysynnän ytimen ja ovat siksi aluetaloudellisesti ja paikallisesti tärkeitä. Metsähallituksen alueilta on rajattu noin neljäkymmentä luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun painopistealuetta. Näihin alueisiin kohdistuu nyt tai niihin ennakoidaan kohdistuvan vuoteen 2010 mennessä suurin kotimainen tai kansainvälinen virkistyskäytön ja luontomatkailun kysyntä.

Metsähallituksen tekemässä tarkastelussa luontomatkailun painopistealueiden käyntimäärien vuotuiseksi kasvutavoitteeksi saatiin vajaat 5 %. Tämä vastaa lähes 40 %:n kokonaiskasvua käynneissä vuoden 2003 tasosta vuoteen 2010. Painopistealueiden osuus kaikista valtion alueiden käynneistä on noin 90 % ja käyntimäärien kasvusta 97 %. Tavoitetilan 2010 kokonaiskäyntimäärä on noin 6 miljoonaa, josta kasvua 1,5 miljoonaa käyntiä.

Metsähallituksen selvityksissä tarkasteltujen virkistyskäytön ja luontomatkailun painopistealueiden synnyttämä kokonaisluontomatkailutulo vuonna 2003 oli noin 480 miljoonaa euroa. Mikäli painopistealueiden käyntimäärien vuosikasvu on tavoitteiden mukainen, noin 5 %, nousee kokonaisluontomatkailutulo vuonna 2010 noin 775 miljoonaan euroon. Kokonaiskasvusta on kohdealueiden luontomatkailutulojen kasvua 120 miljoonaa euroa. Aluetaloudelliset vaikutukset kohdistuvat pääosin Lappiin, Koillismaalle, Kainuuseen ja Itä-Suomeen. Paikallinen työllistyvyys on merkittävästi suurempi kuin konevaltaisessa metsätaloudessa. Alueiden luonnon arvioidaan kestävän lisäyksen, mutta se edellyttää kuitenkin lisäinvestointeja rakenteisiin sekä kävijöiden ohjaamiseen ja opastukseen. Investointien määrä on kuitenkin pieni verrattuna saavutettavissa olevaan tulonlisäykseen.

Alueiden palveluita, luontomatkailun kestävyys seuranta sekä asiakastiedon hallintaa ja käyttöä kehitetään valtakunnallisesti ja saavutuksia verrataan kansainvälisesti. Yhteistyötä yrittäjien kanssa pyritään lisäämään ja solmimaan pitkäaikaisia kumppanuuksia. Näin suojelu- ja retkeilyalueverkostolla pystytään vastaamaan sekä luonnonsuojelun että virkistyskäytön haasteisiin ja lisäämään aluetaloudellisia hyötyjä.

4.3. ROS –malli ja sen soveltuvuus virkistyskäytön suunnitteluun Suomessa

4.3.1. Lyhyt johdanto ROS:iin

Luonnon virkistyskäyttö on muutakin kuin luonnontarkkailua, ulkoilua, marjastusta, melontaa, retkeilyä, kalastusta tai patikointia. Virkistyskävijät valitsevat tietyn virkistysympäristön harjoittamilleen aktiviteeteille voidakseen toteuttaa tavoittelemiansa elämyksiä. Esimerkiksi retkeily laajassa, luonnontilaisessa, rakentamattomassa ja hankalasti saavutettavassa virkistyskohteessa tarjoaa hiljaisuuden, yksityisyyden, haastavuuden ja riippumattomuuden tunteita ja elämyksiä. Toisaalta virkistyskäyttö helposti saavutettavissa olevalla, paljon palveluvarustusta sisältävällä kohteella rakennetussa ympäristössä tarjoaa mukavuuden ja turvallisuuden tunteita sekä luo mahdollisuuksia sosiaalisen kanssakäymiseen. ROS (recreation opportunity spectrum) tarjoaa viitekehyksen näiden vuorovaikutusten ymmärtämiseen ja hallitsemiseen.

ROS-jatkumo on Yhdysvaltain kansallismetsien hoidon ja käytön tapauksessa jaettu kuuteen pääluokkaan USDA Forest Servicen sisäistä käyttöä varten: Urban (urbaani), Rural (maaseutumainen), Roaded Natural (tiestöllinen, luonnonmaisemallinen), Semi-Primitive-Motorized (suht.luonnontilainen, motorisoitu käyttö on sallittu),

Semi-Primitive Non-Motorized (suhteellisen luonnontilainen, motorisoitu käyttö on kielletty) sekä Primitive (koskematon / täysin luonnontilainen). On tärkeää, että tietoisesti ylläpidetään laajaa virkistyskäyttömahdollisuuksien kirjoa, jotta virkistyskävijöille on tarjolla monipuolisesti erilaisia vaihtoehtoja. Järjestelmä mahdollistaa myös laaja-alaiset virkistyskäytön kysyntä–tarjonta-tarkastelut. ROS on joustava järjestelmä; em. pääluokat voidaan edelleen tarpeen niin vaatiessa esimerkiksi jakaa alaluokkiin.

ROSSia voidaan käyttää seuraaviin tarkoituksiin:

- Olemassa olevien virkistysmahdollisuuksien inventoimiseen
- Muiden käyttömuotojen vaikutusten analysoimiseen
- Virkistyskäyttöön liittyvien suunniteltujen hoitopäätösten / -toimenpiteiden vaikutusten arviointiin
- Käyttäjien toiveiden sekä luonnon- ja virkistysresurssien tarjoamien mahdollisuuksien yhdistämiseen
- Standardien ja ohjeistuksen sekä seurantamenetelmien kehittämiseen suunnitelluille ja/tai tavoitelluille virkistysympäristöille
- Projektin hallintaan ja suunnitelmien toteuttamiseen

Virkistyskäytön suunnittelun ja toteutuksen lopputuote on se elämys, joka kävijälle virkistyskokemuksen pohjalta muodostuu. Avainasia mahdollisimman monen virkistyskäyttömahdollisuuden tarjoamiseksi on virkistysympäristö (setting), kuinka sitä hoidetaan ja mitä toimenpiteitä sille tehdään. Alueiden hallinnoija tai omistaja voi edistää tai heikentää monien virkistyskäyttäjien tavoittelemien elämysten ja kokemusten saavuttamista ohjaamalla ja manipuloimalla sellaisia virkistysympäristöön liittyviä keskeisiä avaintekijöitä (indikaattoreita). Tällaisia ovat esimerkiksi kohteen tai alueen saavutettavuus, syrjäisyys, luonnontilaisuus ja palvelurakenteet, kävijöiden asenteet ja tietämys, kävijämäärät, kävijöiden väliset sosiaaliset kohtaamiset sekä virkistyskäytön aiheuttama luonnon kuluminen ja muut vaikutukset (visitor impacts). (Clark ja Stankey 1979)

Yhdysvalloissa on valtionmetsien osalta määritelty normit eli raja-arvot hyväksyttävälle muutokselle (limits of acceptable change) jokaiselle virkistysympäristön avaintekijälle ROS-luokittain määritellyissä virkistysympäristöissä. Normi tarkoittaa virkistysympäristöä kuvaavan indikaattorin normaalia ja / tai tavoiteltua tilaa. ”Fully compatible” kuvaa tilannetta, joka täyttää tai ylittää normin rajat. ”Inconsistent” edustaa tilaa, joka ei kaikilta osin täytä tavoiteltua tilaa ja ”unacceptable” kuvaa tilaa ja / tai toimintoa, jota ei voida hyväksyä tai joka ei sovellu lainkaan kyseiseen virkistys-

ympäristöön. Esimerkiksi motorisoitu liikkuminen on kokonaan kielletty luonnontilaisilla alueilla, mm. erämaa-alueilla. Näiden alueiden kävijämääriä ja virkistyskäyttöä kontrolloidaan erämaisten kokemusten turvaamiseksi mm. sesongeittain vaihtelevalla lupien myönnöllä ja leirytyemisten ohjaamisella. (McCool ja Cole 1998).

4.3.2. Metsähallituksen luonnonsuojelualueiden ROS -pohjainen roolijakoluokitus

Metsähallituksen vuonna 2003 asettaman yleisökäytön roolijakoprojektin tehtävänä oli laatia luonnonsuojelun tulosalueelle ”Alueiden yleisökäytön luokitus ja tavoitetila 2010” -suunnitelma. Tehtävässä työssä valtion suojelualueet luokiteltiin ja niille asetettiin tavoitetilat luonnon virkistyskäytön, luontomatkauskäytön ja luonto-opastuksen suhteen. Yleisökäytön nykytilan kuvauksessa ja luokituksessa yhdistettiin erilliset luonnonsuojelun ja retkeilyn roolijaot ja päivitettiin alueet ja niiden tiedot. Tätä työtä varten yhdistettiin ja ajanmukaistettiin aiempien roolijakotöiden perustana olleet luokittelut ja tarkastelukehikot.

Alueiden ja kohteiden tarkastelukehikkoa kehitettiin siten, että sen avulla saadaan tulevaisuudessa nykyistä enemmän tietoa alueiden käyttäjistä, käyttömuodoista ja palveluista. Tässä työssä hyödynnettiin ROS-lähestymistapaa ja Metsähallituksen uudistuvan luonnonvarasuunnittelun aineistoja.

Roolijakoryhmän laatima uusi luontopalveluiden virkistyskäytön tarkastelukehikko sisältää kaikki Yhdysvalloissa kehitetyn ROS-suunnittelujärjestelmän pääkriteerit: 1. luonnontilaisuus, 2. alueen laajuus ja saavutettavuus, 3. alueen hallinto / lainsäädäntö, 4. alueella liikkuminen ja sallitut toiminnot eli käyttömuodot, 5. alueen infrastruktuuri ja palvelut (palvelut, palveluvarustus, opastus) sekä 6. alueen virkistyskäyttö ja sen luonne (päiväkäynnit, yön yli käynnit ja viipymät, kotimaiset ja ulkomaiset asiakkaat, luontomatkauskäytön osuudet sekä käytön painottuminen vuodenajan mukaan).

Näiden pääkriteerien ja vuoden 1998 roolijakoluokituksen pohjalta rakennettiin Suomen oloihin valtion suojelualueille soveltuva uudistettu yleisökäytön luokitusjärjestelmä kriteereineen. Lisäksi määriteltiin vuoden 2003 yleisökäytön määrän (käynnit, kävijöiden kokonaisviipymä) ja laadun (päiväkohde, yöpymiskohde) sekä palveluiden (opastus, informaatio) ja palveluvarustuksen (reitit ja rakenteet) tarjonnan pohjalta yleisökäytön luokille kriteereittäin raja-arvot (vaadittavat minimiarvot) ja määriteltiin suojelualueiden muodostamien matkailualuekokonaisuuksien (ja niiden osa-alueiden) jakaantuminen näihin yleisökäytön roolijakoluokkiin ja näiden luokkien ylläpidon

edellyttämät vuotuiset resurssit. Lisäksi määriteltiin alueiden tavoiteluokat vuodelle 2010, VILMAT -tavoiteohjelman (YM 2002) toteuttamiseksi vaadittavat investoinnit rakenteisiin ja palveluihin ja tavoitetasojen saavuttamisesta aiheutuvat lisääntyneet ylläpitokustannukset sekä arvioitiin alueiden virkistyskäytön ja luontomatkailun kasvu ja sen aluetaloudelliset vaikutukset (Luku 4.2., Metsähallitus 2004).

Nykytietämyksellä ei pystytä täyttämään kaikkien kriteerien kaikkia virkistyskäyttötietoja. Kävijätutkimukset tuovat kuitenkin jatkossa tietoa ainakin tärkeimmistä ja vetovoimaisimmista luontomatkailukohteista (Metsähallitus 2004, Kajala 2005).

Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelun luokituksessa on kuusi virkistyskäyttöloukkaa: erämaat, erämaiset alueet, retkeilyalueet, monikäyttöalueet, talousmetsät ja ulkoilumetsät. Luonnonpuistot ja kansallispuistot eivät ole luonnonvarasuunnitelmassa omina luokkina, vaan ne luetaan erämaihin tai erämaisiin alueisiin.

Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelun luokituksessa ei ole yleisökäytön luokitukseen mukaan otettuja ROSin kriteereitä ”alueen laajuus ja saavutettavuus” ja ”alueen virkistyskäyttö ja sen luonne”. Mikäli nämä integroidaan mukaan yhteisillä mittareilla (alikeiteereillä), niin luokitukset ovat linjassa. Toinen ero on se, että alueiden yleisökäytön luokituksessa virkistyskäyttöalueita tarkastellaan kokonaisuuksina asiakasnäkökulmasta. Tällainen kokonaisuus koostuu yksittäistä, aluekohtaisista tiedoista, mutta osa tunnuksista, kuten palvelut, sijainti ja saavutettavuus, ovat yhteisiä kaikille näille osa-alueille. (Asunta ym. 2004).

4.3.3. Johtopäätöksiä

ROS-luokituksen keskeiset kriteerit tavoiteltavien virkistyselämysten tuottamiseksi ovat globaaleja ja ne soveltuvat hyvin kuvaamaan luonnon virkistyskäytön kohteita Yhdysvalloissa ja Suomessa. Koska kaikki Yhdysvalloissa säädeltävissä olevat tekijät eivät kuitenkaan ole Suomen oloissa säädeltävissä johtuen lainsäädännöstämme – mm. paikallisen väestön erityis oikeuksista, ilma-alusten tilapäisestä laskeutumisesta vesialueille ja motorisoidusta liikkumisesta niillä – sekä lainsäädännössämme erikseen määrittelemättömistä kansallisista jokamiehen oikeuksista, ei kävijämäärien rajoittaminen ja motorisoidun virkistys- tai muun käytön kontrolloiminen ja kieltäminen ole läheskään aina mahdollista. Näin ollen alueiden käytön intensiteetin ja motorisoidun käytön ohjaamista ei Suomessa ehkä voida Yhdysvaltain mallin mukaisesti kytkeä täysin ROS-virkistyskäyttöloukituksen luonnontilaisuutta noudattelemaan jatkumoon. Suomessa, Yhdysvalloista poiketen, eivät kaikkein luonnontilaisim-

mat alueet (eteläisen Suomen luonnonsuojelualueet) ole laaja-alaisia, hankalimmin saavutettavia ja tiukimmin rajoitettuja alueita (pohjoisen erämaa-, soidensuojelualueet ja isot kansallispuistot). Valtionmaiden virkistyskäytön määrää ja laatua voidaan kuitenkin ohjata varsin tehokkaasti mm. palveluvarustuksella – erityisesti huolletuilla reiteillä, tuvilla ja leiriytymispaikoilla – lupapolitiikalla, mm. metsästy- ja kalastus- ja yrittäjäluvilla sekä opastuksella, ohjeistuksella ja valvonnalla.

Nykyinen Metsähallituksen alueiden roolijakoluokitus on tehty ensisijaisesti virkistyskäytön palveluvarustuksen kehittämisen näkökulmasta. Tällöin voidaan perustella tarvittavien investointien ja palveluiden ylläpitokulujen tarve ja todentaa niiden aluetaloudelliset vaikutukset sekä kohdistaa virkistyskäytön seuranta sekä asiakastytyväisyys- ja kävijätutkimukset palvelemaan luonnon virkistyskäytöltään vetovoimaisimpien kohteiden ennakoivaa kehittämistä, hoitoa ja hallintoa. Asiakasnäkökulmaa uudessa luokituksessa korostaa matkailullisesti merkittävien aluekokonaisuuksien tarkastelu. Tämän lisäksi muiden kuin Metsähallituksen tarjoaminen matkailupalveluiden mukaan ottaminen osana roolijakoluokituksen kriteeristöä on iso askel luokituksen kysyntälähtöisyyden kehittämisessä.

4.4. Ympäristöestetiikka ja ”näkyvän huolenpidon teoria”

4.4.1. Ympäristöestetiikka näkökulmana

Luonnon virkistyskäytössä ja luontomatkailussa estetiikan voi sanoa olevan ihmisen ja maiseman tai paikan kokemisen perusta. Olisi tärkeää tietää, mistä ja miten metsän esteettiset kokemukset muodostuvat, jotta ne voitaisiin ottaa huomioon sekä luontomatkailun että metsänhoidon kehittämisessä.

Ympäristöestetiikka tarkastelee ja etsii lainalaisuuksia ympäristön kokemuksista. Se koskettaa kaikkia ihmisiä, ajattelivatpa he ympäristön ”kauneutta”, ”rumuutta” tai muita ominaisuuksia tai eivät. Esteettinen kokemus syntyy kaikkien aistimusten yhteisvaikutuksesta, vaikka näköhavainnot usein koetaan vahvimmin.

Ympäristöestetiikassa erotetaan ohut esteettinen elämys, joka syntyy aistihaivaintojen kautta ilman tarkempaa tietoa ja ymmärrystä ja toisaalta syvä esteettinen elämys, joka syntyy kohteesta olevan tiedon ja ymmärryksen pohjalta. On myös esitetty, että syvä elämys olisi yleensä vahvempi ja palkitsevampi kuin ohut. Luontomatkailijan elämys voi painottua kumpaan tahansa, mutta luontomatkailun ja metsätalouden yhteensovittamisen kannalta on olennaista tiedostaa erilaisten elämysten erot ja eroavaisuuksista johtuvat seuraukset.

4.4.2. Maisemaestetiikka (näkölaestetiikka)

Maisemaestetiikkaan (scenic aesthetics) perustuvassa metsämaiseman hoidossa tavoitellaan näkymiä, joista on todettu ihmisten pitävän. Maisemia tarkastellaan lähinnä sen visuaalisten ominaisuuksien suhteen. Maisemaesteettinen kokemus on näin ollen ”ohut”. Tutkimuksissa ihmisiä on esimerkiksi pyydetty arvioimaan maisemaa tai valokuvia ja asettamaan ne paremmuusjärjestykseen. Näin onkin löydetty yhteisiä tekijöitä maisemille, jotka ihmisiä yleensä miellyttävät eniten, esimerkiksi vaihtelevuus ja suojaisesta paikasta avautuvat laajat näköalat (Sheppard 2000). Maisemamieltymykset ovat osin kulttuurisidonnaisia, mutta niitä ohjaavat myös biologiset tekijät: ihannemaisema, jossa ihminen näkee, mutta tule ei nähdä, vastaa pitkälti ihmisen alkuperäistä elinympäristöä savannia (Appleton 1975).

Tunnetuimman maisema-arvostuksia selittävän teorian, ns. informaatiomallin mukaan maisemasta pitämiseen vaikuttaa erityisesti se, millaisia toimintamahdollisuuksia ja toisaalta rajoituksia ihminen kokee ympäristön tarjoavan. Tutkimisen ja ymmärtämisen tarpeet ovat mallissa keskeisiä ja niitä edesauttavat maiseman yhtenäisyys, selkeys, visuaalinen monimuotoisuus ja salaperäisyys (Kaplan ja Kaplan 1989).

Nyky-suomalaiset kokevat luonnonmaiseman tai sellaiseksi luokitellun maiseman useimmiten kauniina. Metsämaiseman hoidon tavoitteeksi onkin yleisesti ottaen muodostunut häivyttää metsätalouden toimenpiteet mahdollisimman näkymättömiksi ja samalla yrittää vastata maisemaestetiikan vaatimuksiin. Maisemaestetiikka voi kuitenkin olla ristiriidassa metsien monimuotoisuuden tavoitteiden kanssa. Esimerkiksi tiheikköjä ja runsaasti kuollutta puuta sisältäviä, vaikeakulkuisia metsiä pidetään usein rumina, kun taas harvennettu ja valoisa, puhdas männikkö ilman alikasvosta on monen retkeilijän ihannemaasto.

Matkailumarkkinoinnissa maisemaestetiikan asema on ollut vankka. Esitteiden kuvat, matkailukohteet ja -tuotteet vahvistavat edelleen perinteistä käsitystä siitä, millainen on kaunis (metsä)maisema.

4.4.3. Ekologinen estetiikka

Ekologisen estetiikan (ecological aesthetics) mukaan ekologisesti kestävä ympäristö on myös kaunis. Luonnon prosesseja, mm. metsien sukessiota, ei nähdä maisemaa häiritsevinä tekijöinä, vaan osana luonnon kiertokulkua. Tämän teorian kannattajien mukaan luonnonympäristöjen lisäksi hyväksynnän voisivat saada ne kulttuuriympä-

ristöt – esimerkiksi talousmetsät – joita olisi hoidettu ekologisesti kestävästi. (Esim. Gobster 2003).

Myönteisen esteettisen kokemuksen edellytyksenä olisi näin ollen ymmärrys, sillä ekologisesti kestävä kehityksen mukaan hoidettu ympäristö ei aina vastaa maisemaestetiikan vaatimuksia. Metsien monimuotoisuuteen tähtääviä toimenpiteitä, mm. säästöpuiden jättämistä hakkuissa, on Suomessakin arvosteltu siitä, että ne näyttävät rumilta.

Metsäsektorin toimijoiden on metsäluonnon hoidon ja metsien monimuotoisuuden painoarvon lisääntyttyä kohtuullisen helppo nähdä metsä ekologisen estetiikan mukaisesti. Suurelle yleisölle se voi kuitenkin olla vaikeaa, koska perinteinen maisemaestetiikka on niin syvästi juurtunut kulttuuriin ja jopa geeneihin, jos teoria ihmislajin mieltymyksestä alkuperäiseen ”savannimaiseen” ympäristöön pitää paikkansa. Ihmisen aikajänne on myös lyhyt verrattuna metsän kiertokulkuun ja näkökohdat itsekäät; ympäristön halutaan olevan mieluummin kaunis itselle nyt kuin kestävä pitkällä aikavälillä. Ekologisen estetiikan eteen olisi siis tehtävä paljon työtä.

Luontomatkailulle ekologinen estetiikka on mahdollisuus, sillä ns. uuden matkailun trendejä ovat mm. ympäristöarvot ja oppiminen. Ekologisen tiedon kautta luontomatkailija voi samalla tuntee oppivansa uutta ja kokea syvempiä elämyksiä ympäristöstään kuin maisemaestetiikkaan tyytyvä. Tähän perustuvat osin myös arviot luonnonilmiöiden, eläinten ja lintujen tarkkailun suosion kasvusta. Myös metsän ekologia (vrt. Huovisen Puukansan tarina) voisi hyvin tuotteistettuna tarjota matkailijalle vahvan elämyksen ja lisätä samalla hänen ymmärrystään sekä metsäluonnosta että metsätaloudesta.

4.4.4. Visual Stewardship - näkyvän huolenpidon teoria

Maisemaestetiikkaa ja ekologista estetiikkaa täydentämään on esitetty näkyvän huolenpidon teoria (Visual Stewardship). Se tunnustaa maisemaestetiikan ja ekologisen estetiikan periaatteet, mutta ei pidä niitä riittävinä. Sen mukaan ihmisen muokkaama ympäristö voidaan kokea myönteiseksi vain jos se viestii inhimillisestä huolenpidosta ja taloudenhoidosta kyseisellä paikalla. Näkyvän huolenpidon teorian mukaan hyvin hoidettu talousmetsä on luonnon ja kulttuurin yhdistelmä, jossa ihminen hyödyntää luontoa kestävästi ja kunnioitusta osoittaen. (Sheppard 2000).

Viestillä huolenpidosta ei näkyvän huolenpidon teoriassa tarkoiteta metsien kehityksestä kertovia tauluja ja muuta informaatiota, vaikka nekin ovat tärkeitä ymmär-

ryksen lisäämiseksi. Ympäristö itsessään kaikkine elementteineen on viesti. Kyseessä on käsite, jonka soveltaminen metsätaloudessa ei ole yksinkertaista. Sen sijaan on helppo antaa vastakkainen esimerkki: avohakkuita uudistamistoimenpiteineen ja taimikkoineenkin pidetään usein rumina, mutta reaktio niihin perustuu ennen muuta siihen, että ne monelle edustavat luonnon riistoa ja välinpitämättömyyttä maisemaa kohtaan. Juuri päinvastoin kuin metsänhoidossa on ajateltu ja tarkoitettu!

Ympäristöstä huolehtiminen ja viesti siitä on yksinkertaisinta silloin, kun alueen hoitajat ja käyttäjät tiedetään, jopa tunnetaan, ja heidän motiivinsa ovat sosiaalisesti hyväksyttäviä. Tämä periaate istuisi hyvin suomalaiseen perhemetsätalouteen, vaikka käytännössä metsänomistajat, puun korjaajat ja käyttäjät nykyisin ovat useimmiten kaukana metsistä. Mutta miten metsiä pitäisi käsitellä ja mitkä ovat ne muut käytännön toimenpiteet, joiden avulla metsät Suomessa voisivat viestiä ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti kestävästä metsätaloudesta?

Näkyvän huolenpidon teoria liittyy metsätalouden sosiaaliseen kestävyYTEEN, sillä se tuo ympäristön hoitoon mukaan paikallisuuden ja tunteen.

Kansallisen metsäohjelman taustaraportissa ulkomailta Suomeen suuntautuvan matkailun merkitys ja menestyminen nähdään osana maamme metsätalouden kuvaa sekä metsäklusterin tuotteiden vientistrategiaa (Saastamoinen 1999). Metsäalallakin mielikuvien merkitys kasvaa ja tarve ylläpitää hyväksyttävyyttä toimialaa kohtaan lisääntyy. Visuaalisen huolenpidon teorian valossa voitaisiin pohtia, millä tavoin metsätalous ja matkailu löytäisivät tässä yhteiset intressit.

5. KYSELY LUONTOMATKAILUN TULEVAISUUDENNÄKYMISTÄ VUOTEEN 2014

5.1. Kyselyn toteutus

Työryhmän puitteissa tehtiin matkailun asiantuntijoille suunnattu kysely luontomatkailutoimintojen kehityksestä vuoteen 2014 saakka. Vastauksia kerättiin lomakkeella Suomalaisen matkailututkimuksen vuosisymposiumissa Kuopiossa 24.-25.5.2004, Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen luonto- ja elämysmatkailun tutkijaseminaarissa Helsingissä 31.8.2004 ja pienemmässä mittakaavassa myös muualla sekä sähköpostikyselyllä marras-joulukuussa 2004. Vastauksia kyselystä saatiin yhteensä 32 ja aineistot yhdistettiin.

Kyselyssä oli arvioitavana 42 toimintoa. Varsinaisten luontomatkailutoimintojen lisäksi mukana oli luontomatkailuun läheisesti liittyviä aktiviteetteja ja kohteita. Vastaa- jia pyydettiin arvioimaan luontomatkailutoimintojen kehitystä vuoteen 2014 prosenttilukuna verrattuna nykytilaan (100). Lisäksi vastaajilta pyydettiin näkemyksiä luettelosta mahdollisesti puuttuvista toiminnoista ja niiden kehityksestä.

5.2. Kyselyn tulokset

Tuloksia tarkastellaan keskiarvon ja vaihteluvälin avulla. Lisäksi taulukossa on raportoitu mediaani.

Keskiarvojen perusteella kotimaisten matkailijoiden luontomatkailutoiminnoista arvioitiin 30 kasvavan ja kymmenen toiminnon arveltiin vähenevän. Ulkomaisten matkailijoiden luontomatkailutoiminnoista 38 arveltiin kasvavan, ja vain neljän toiminnon vähenevän.

Kyselyn antamat kasvuarviot ovat yleisesti ottaen kuitenkin varovaisia. Keskiarvoja tarkasteltaessa suurimmat kasvuarviot ajalle 2005-2014 olivat 20-25 %, mikä jää selkeästi alle yleisesti esitetyn luontomatkailun 8 % vuotuisen kasvuvauhdin. Luontomatkailun yleistä kasvuprosenttia kyselystä ei voi laskea, sillä toiminnot ovat volyy-meiltaan varsin erilaisia. Huomattavaa on, että aktiviteettien kehitysarvioiden vaihteluvälit ovat suuret. Esimerkiksi yksittäiset arviot kotimaisten matkailijoiden retkeilyn kehityksestä vaihtelevat välillä 60-150 % ja melonnan kehityksestä välillä 90-250 %. Asiantuntijoidenkin näkemykset ovat varsin erilaisia; ennustaminen eri toimintojen kehityksestä on siis varsin epävarmaa.

Arviot kotimaisten ja ulkomaisten matkailijoiden luontomatkailutoimintojen kehityksestä poikkeavat jonkin verran toisistaan, mutta erityisesti voimakkaimmin kasva-

Taulukko 4. Kyselyn vastaukset: kotimaisten ja ulkomaisten matkailijoiden luontomatkailutoimintojen kehitysarviot vuoteen 2014.

Kotimaiset matkailijat	Verrattuna nykytilaan, %				Ulkomaiset matkailijat	Verrattuna nykytilaan, %			
	Keski-arvo	Medi-aani	Vaiht.väli	Vast.kpl		Keski-arvo	Medi-aani	Vaiht.väli	Vast.kpl
Retkiluistelu	118,9	110	80-250	27	Erävaellus (yöpyminen)	125,5	110	90-180	32
Seikkailu/elämysradat luonnossa	116,9	110	40-200	29	Sauvakävely	120,7	120	90-200	30
Lumilautailu	116,9	120	95-200	27	Lumilautailu	120,5	110	80-200	32
Lintujen tarkkailu	116,5	110	70-200	30	Luonto-opastuskeskukset	119,8	120	100-170	30
Luonto-opastuskeskukset	115,7	115	100-170	29	Avantouinti	118,9	110	100-180	32
Maastoratsastus	115,0	110	80-170	31	Lintujen tarkkailu	118,2	120	100-220	30
Sauvakävely	113,5	120	90-180	27	Retkeily	116,5	120	90-185	31
Melonta	113,5	120	90-250	27	Seikkailu/elämysradat luonnossa	116,2	110	80-180	29
Luontokuvaus	112,2	110	70-200	30	Koskenlasku	115,5	110	100-185	32
Luontokäsityö	111,4	110	80-200	29	Luontoleirit	115,2	110	100-200	28
Maastopyöräily	110,9	110	80-130	27	Koiravaljakot	114,7	115	80-185	32
Avantouinti	110,6	110	90-200	26	Pyöräily	114,0	110	90-155	29
Pyöräily	110,4	110	90-130	27	Puulajipuistot	113,9	100	90-180	27
Kalastus (luonnonvedet)	110,2	110	80-140	27	Piikkiminen	113,9	110	80-200	31
Patikointi	109,4	110	70-160	26	Maastoratsastus	111,8	110	100-190	31
Koskenlasku	108,9	105	80-180	27	Maastopyöräily	111,7	120	95-160	32
Luontoleirit	108,5	110	80-200	27	Melonta	111,3	110	100-200	30
Uhanalaisten tunnistus	106,8	110	50-200	28	Sienestys	111,1	105	80-180	32
Laskettelu	106,0	100	80-135	26	Metsämuseo Lusto	110,2	110	100-130	27
Lumikenkäily	105,7	110	80-150	27	Soutu	109,5	105	80-200	31
Hiihto	105,6	105	75-140	27	Laskettelu	109,2	110	80-160	31
Metsämuseo Lusto	105,4	100	90-140	27	Hiihto	109,1	110	100-150	32
Retkeily	105,0	115	60-150	27	Hiihtoretkeily (tulistelu)	109,1	110	80-140	32
Moottorikelkkailu	104,6	110	50-200	27	Metsästys	108,9	105	50-180	28
Veneily	104,4	105	95-150	27	Luontokäsityö	108,7	100	80-210	27
Lammikkokalastus	103,1	100	80-135	24	Kalastus (luonnonvedet)	106,9	110	90-175	32
Vesiskootteri	101,8	100	50-130	25	Patikointi	106,8	120	100-190	31
Soutu	101,5	100	90-150	26	Retkiluistelu	105,6	110	90-250	31
Erävaellus (yöpyminen)	101,5	105	70-130	27	Marjastus	104,7	105	80-190	32
Piikkiminen	101,1	100	75-200	27	Kelkkailu	104,4	100	80-170	25
Uinti luonnonvesissä	100,7	100	70-140	27	Uhanalaisten tunnistus	104,2	110	60-150	25
Hiihtoretkeily (tulistelu)	100,0	100	60-130	26	Veneily	103,9	100	100-150	32
Puulajipuistot	99,5	100	60-130	28	Luontokuvaus	103,8	110	100-190	30
Koiravaljakot	99,4	110	70-150	26	Metsätyömaat	102,9	100	70-135	26
Kuntosuunnistus	98,5	100	60-120	27	Hyötykasvien keräily	102,7	100	80-125	28
Metsätyömaat	98,5	100	70-130	27	Lumikenkäily	102,5	110	80-150	32
Hyötykasvien keräily	98,5	100	30-130	26	Lammikkokalastus	102,4	100	80-120	29
Kelkkailu	98,1	100	50-140	21	Uinti luonnonvesissä	101,9	100	90-120	32
Potkukelkkailu	97,3	100	70-130	26	Vesiskootteri	99,3	100	50-120	30
Marjastus	94,4	90	50-120	27	Moottorikelkkailu	99,1	120	50-200	32
Sienestys	94,1	100	50-150	27	Kuntosuunnistus	97,2	100	80-150	29
Metsästys	91,2	100	50-150	30	Potkukelkkailu	96,8	100	80-150	31

viksi arvioiduissa on paljon samoja toimintoja. Molempien ryhmien seitsemän kärki-toiminnon joukosta löytyvät lumilautailu, luonto-opastuskeskukset, lintujen tarkkailu ja sauvakävely, joiden arvioidaan kasvavan 13-25 % vuoteen 2014 mennessä (vaihteluvälit 70-220). Volyymiltaan merkittävien hiihdon ja laskettelun kasvuarviot olivat kotimaisille luontomatkailijoiden kohdalla 5-6 % ja ulkomaisten luontomatkailijoiden kohdalla 9 %. Kotimaisten matkailijoiden arvioitiin lisäävän moottorikelkkailua vajaat 5 %, mutta ulkomaalaisten vähentävän noin prosenttia.

Vähintään kymmenen prosentin kasvua on kotimaan luontomatkailussa ennustettu lisäksi retkiluistelulle, seikkailu- ja elämysradoille luonnossa, maastoratsastukselle, melonnalle, luontokuvaukselle, luontokäsitöille, maastopyöräilylle, avantouinnille, pyöräilylle, sekä kalastukselle luonnonvesissä. Vaihteluväli näilläkin toiminnoilla on suuri (40-250).

Selkein ero ulkomaisten ja kotimaisten luontomatkailijoiden toimintojen arvioissa oli, että erävaelluksen (yöpymisen) suosion arveltiin kasvavan ulkomaalaisten luontomatkailussa 25 % ja retkeilyn 16 %, mutta suomalaisten erävaelluksen arveltiin pysyvän lähes ennallaan ja retkeilyn kasvavan vain 5 %. Kotimaan luontomatkailussa voimakkaimmin arveltiin kasvavan retkiluistelun (18,9 %), mutta ulkomaalaisten matkailussa sen kasvuksi arvioitiin vain 5 %.

Kotimaisten matkailijoiden luontomatkailutoiminnoista yli 3 % taantuviksi arvioitiin vain marjastus, sienestys ja metsästys (vaihteluväli 50-150). Ulkomaisten matkailijoiden toiminnoista ainoastaan potkukelkkailun arvioitiin taantuvan yli 3 %.

Vastaajat olivat esitetyn pyynnön mukaisesti myös täydentäneet luetteloja. Mukana oli melko runsaasti tarkentavia ehdotuksia, esimerkiksi veneily *sisävesillä*, *karhujen tarkkailu*, *kylmävesiuinti*, *hylkeiden metsästys*, *vapa-*, *viehe- ja perhokalastus* ja *retkisoutu*. Täydennyksenä esitettyjä, luontoon enemmän tai vähemmän liittyviä toimintoja olivat mm. sukellus, seikkailu- ja vaelluskisat, lumiveisto ja -linnat, mökkeily, eräruokakurssit, maisemien katselu, selviytymisretket ja -kurssit, maastoautosafarit, koskiuinti, miilunpoltto, poroerotukset, karavaanari- ja asuntoautomatkat sekä koulutustilaisuudet ja seminaarit luonnossa.

5.3. Työryhmän arviot

Luontomatkailutyöryhmän jäsenet arvioivat luontomatkailutoimintojen kehitystä periaatteessa samalla tavalla kuin toteutetussa kyselyssä. Työryhmä arvioi kauttaaltaan luontomatkailutoimintojen kasvavan voimakkaammin kuin em. seminaari- ja sähkö-

postikyselyn vastaajat. Kotimaisten matkailijoiden neljän voimakkaimmin kasvavan toiminnon arveltiin lisääntyvän vuoteen 2014 mennessä 30 % ja ulkomaalaisten luontomatkailutoiminnoista vähintään vastaavaan kasvuun arveltiin yltävän kahdeksan voimakkaimmin lisääntyvän toiminnon. Kuitenkin arviot ennallaan pysyvistä ja taantuvista toiminnoista olivat hyvin samanlaisia.

Kotimaisten matkailijoiden osalta työryhmä nosti em. kyselystä poiketen kymmenen voimakkaimmin kasvavan toiminnon joukkoon soudun (130) ja moottorikelkkailun (120), mutta muuten arviot eniten kasvavista toiminnoista olivat samansuuntaisia.

Ulkomaisten matkailijoiden toiminnoista työryhmä arvioi lintujen tarkkailun (140), patikoinnin, pyöräilyn, retkiluistelun, moottorikelkkailun, melonnan, seikkailu/elämysratojen ja luonto-opastuskeskusten (130) kasvavan nopeimmin.

Luettelosta puuttuvia toimintoja työryhmä listasi runsaasti. Selkeitä toimintoja olivat mm. sukellus, kalliokiipeily, mökkeily, porosafarit, piknikit, sightseeing-lennot sekä kaupunkien luontoympäristössä harjoitettavat aktiviteetit (soutu, hiihto ym.). Lisäksi esitettiin teemoja, kuten historia ja arkeologia, luonnonilmiöiden tarkkailu (revontulet, keskiyön aurinko ym.), metsäkulttuuriperintö (kaskeaminen, uitto, pettu ym.), luonnonperintö (geologia ym.), ruokaperinteen hyödyntäminen ja gourmet, henkinen hyvinvointi (wellness, retriitit, meditointi yms.), ympäristötaide (tekeminen ja kokeminen), kulttuuritapahtumat luonnossa (musiikki ym.), survival/extreme, ympäristökasvatuksellisuus sekä metsänhoito. Monet mainituista toiminnoista kiinnostavat vain pieniä erikoiskohderyhmiä, mutta oikein tuotteistettuna niillä saattaisi olla paikallisesti iso merkitys, jos kysyntä ja tarjonta kohtaisivat.

5.4. Tulosten tarkastelua

Matkailijoiden kulutuskäyttäytymiseen vaikuttavat mm. väestön sosioekonominen rakenne, teknologiakehitys sekä matkustamisen turvallisuus. Mikäli matkustaminen näiden taustatekijöiden perusteella on mahdollista, matkailijan käyttäytymistä ohjaavat yhä enenevässä määrin arvot ja asenteet. Arvoissa ja asenteissa on useiden tutkijoiden mielestä odotettavissa polarisoitumista, joka vaikuttaa selvästi myös matkailijoiden kuluttajakäyttäytymiseen.

Luontomatkailun kannalta tärkeitä arvoja ovat ympäristöön, terveyteen ja paikalliskulttuuriin liittyvät arvot. Niihin myönteisesti suhtautuvat ja sen mukaisesti käyttäytyvät matkailijat edustavat matkailussa ”pehmeitä” aktiviteetteja ja toimintoja, esimerkiksi retkeilyä ja maastohiihtoa, kun taas ”kovia” arvoja edustavat matkailijat valitsevat

teknologiaa ja vauhtia sisältäviä aktiviteetteja, esimerkiksi moottorikelkkailua ja vesiskootteriajelua.

Luontomatkailutoiminnot voidaan jakaa myös sen mukaan, millaisia ”hyötyjä” niillä tavoitellaan. Ns. consumptive-toiminnoissa merkittävä osa aktiviteetin houkuttelevuutta on aineellinen hyöty, kun taas non-consumptive-toimintojen suosio perustuu elämykseen. Edellistä edustavat esimerkiksi marjastus, sienestys, metsästys ja kalastus, ja jälkimmäistä esimerkiksi retkeily ja lumilautailu.

Muita luontomatkailun luokittelukriteerejä ovat mm. yksilöllisyys/yhteisöllisyys. Yksilöllisyyttä edustavat esimerkiksi omatoimiset retkeilijät ja yhteisöllisyyttä erilaiset tapahtumat, esimerkiksi Sulkavan soudut. ”Yksilömatkailija” on usein varsin omatoiminen, kun taas tapahtumiin ja muuhun yhteisölliseen luontomatkailuun sisältyy runsaammin matkailupalveluiden kulutusta.

Kyselyä voidaan tarkastella kova-pehmeä ja consumptive–non-consumptive -ulottuvuuksien mukaan (vrt. Sieväsen raportti tämän kirjan toisessa osassa), mutta yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden muutosten arviointiin se ei sovellu. Eri luontomatkailutoiminnoilla on myös matkailuelinkeinoa ajatellen hyvin erilaisia vaikutuksia.

Kyselyn arvioissa kasvaviksi on esitetty niin ”pehmeitä” kuin ”koviakin” luontomatkailutoimintoja, mutta kärkeen sijoittuvista useimmat edustavat luontoa ja omin voimin liikkumista arvostavaa matkailua. Kotimaisten matkailijoiden kymmenen eniten kasvavaksi arvioitua toimintaa olivat kaikki non-consumptive-tyyppisiä, ja perinteiset consumptive-toiminnon sienestys, metsästys ja marjastus sijoittuivat arvioissa viimeiseksi ja taantuviksi. Arviot ulkomaisten matkailijoiden toimintojen kasvusta poikkesivat kotimaisista siinä, että sienestykselle, metsästykselle ja marjastukselle povattiin selvästi kasvua.

Luontomatkailija odottaa yleisesti ottaen miellyttävää (metsä)luontoympäristöä, mutta toimintojen riippuvuus ympäristön laadusta vaihtelee suuresti. Lihaskäyttöön tapahtuva retkeily, luonnon tarkkailu, maastohiihto sekä kalastus vaativat ympäristöltä paljon, mutta vauhdikkaammassa harrastuksissa kuten laskettelussa, moottorikelkkailussa, moottoriveneilyssä, ja pyöräilyssä maisemat eivät ole niin ratkaisevia.

Kyselyssä nopeimmin kasvaviksi arvioiduista toiminnoista valtaosassa ympäristön laadulla on suuri merkitys. Luonto-opastuskeskukset ovat ”portteja” suojele-, retkeily- ja muille erikoisalueille ja arviot niiden suosion lisääntymisestä sisältävät oletuksen myös ko. alueiden matkailijamäärien kasvusta.

Toisaalta esimerkiksi retkiluistelun tai melonnan kasvu ei ainakaan tällä hetkellä ole kiinni maisemista tai metsäluonnon monimuotoisuudesta, vaan palveluiden ja reitien kehittämisestä sekä kysynnän ja tarjonnan kohtaamisesta.

Ilmaston muutoksilla on todennäköisesti suuri vaikutus luontomatkailun aktiiviteettien kehittymiseen. Tarkastellulla aikajänteellä ilmaston lämpenemisen voidaan olettaa lisäävän suomalaisten pohjoiseen suuntautuvaa talvimatkailua. Myös ulkomaalaisten luontomatkailua Suomeen lämpiäminen voi lisätä, jos kesät alkavat etelämpänä olla liian kuumia. Missä määrin vastaajat ovat ottaneet ilmastomuutokset huomioon, jää arvailujen varaan.

Teknologian kehitys voi muuttaa perinteisiäkin luontomatkailuaktiiviteetteja tai luoda uusia. Hiihdetäänkö Etelä-Suomessa tulevaisuudessa hiihtoputkissa vai ympärivuotisilla keinoilumilla? Milloin tulee käyttöön kiikari-tietokone-yhdistelmä, joka tunnistaa lintulajin ja kertoo katsojalle sen taustatiedot? Vähentääkö yhä huikeampien virtuaalisten elämysten tuottaminen ”oikeaa” luontomatkailua? Mitä lisäarvoja virtuaalimaailman ja fyysisen ympäristön yhdistäminen tuo tullessaan – ”sukkesiolasit” esimerkiksi voisivat näyttää matkailijalle metsän eri kehitysvaiheet paikan päällä. Innovaatiot, joita emme tällä hetkellä edes pysty kuvittelemaan, saattavat tuoda luontomatkailuun yllättäviä muutoksia.

Uudet, pienen harrastuspohjan omaavat aktiviteetit – kuten esimerkiksi kyselyssä kärkeen sijoittunut retkiluistelu – kasvavat prosentuaalisesti paljon. Niiden merkitys luontomatkailun kokonaiskasvussa on kuitenkin pieni, kun taas perinteisten ja laajasti harrastettavien lajien (laskettelu, hiihto) pienikin prosentuaalinen kasvu on merkityksellistä.

6. LUONTOMATKAILUN TULEVAISUUDENNÄKYMİÄ JA KEHITTÄMISEHDOTUKSIA

6.1. Voiko luontomatkailu taantua?

Seuraavassa (6.1. ja 6.2.) luontomatkailun tulevaisuutta arvioidaan lyhyesti MEK:in matkailuskenaarioista (MEK 2004) johdettujen kahden kehityssuunnan valossa: matkailu taantuu tai kasvaa. MEK:in raportissa arvellaan, että matkailun tulevaisuuteen vuoteen 2020 mennessä eniten vaikuttavat tekijät ovat turvallisuus ja maailmantalouden kehitys. Talouden epävakaus ja taantumaiset ovat erityisesti Suomeen ulkomailta suuntautuvaa luontomatkailua voimakkaimmin jarruttavia tai vähentäviä tekijöitä, mutta vaikuttavat myös kotimaan luontomatkailuun. Turvattomuuden lisääntyminen voi johtaa matkailun volyymin vähenemiseen, mutta toisaalta myös lisätä matkailua turvalliseksi koetuilla alueilla kuten Suomessa. (ks. kirjan toinen osa).

Talouden heikentymisen vuoksi tapahtuva luontomatkailun väheneminen vaikuttaisi eniten maksullisten luontomatkailupalveluiden ja toisaalta kaukana lähtöalueelta sijaitsevien kohteiden suosioon. Vaikutukset olisivat suurimmat Lapissa, erityisesti siellä toimivissa ohjelmapalveluyrityksissä. Etelä-Suomen asutuskeskittymien lähellä sijaitseville retkeilyalueille ja talousmetsiin suuntautuvaa luontomatkailua ”kalliimman” matkailun väheneminen voisi jopa lisätä.

Jos luontomatkailu vähenisi, kysynnän lasku heikentäisi erityisesti Pohjois-Suomen ja harvaan asuttujen alueiden työllisyyttä. Uusia alueita luontomatkailuun tuskin tarvittaisiin, mutta innovatiivisille uusille palveluille saattaisi löytyä kysyntää. Talouden taantumien syvyydestä, puun kysynnästä, energiakysymyksistä ym. seikoista riippuisi, minkä verran metsien muista käyttömuodoista syntyisi korvaavia työpaikkoja.

Luontomatkailun kehittämistoimilla ja yhteensovittamisella metsien muiden käyttömuotojen kanssa saattaisi olla mahdollisuuksia tasapainottaa talouden taantumien ja/tai turvattomuuden lisääntymisen aiheuttamaa luontomatkailun vähenemistä lähinnä vain Etelä-Suomessa.

MEK:in erilaisten skenaarioiden valossa näyttäisi siltä, että epäsuotuisissa olosuhteissa luontomatkailu yleisesti ottaen taantuisi vähemmän kuin muut matkailun osa-alueet.

6.2. Luontomatkailun suotuisa kasvu

Jos matkailu yleisesti ottaen kehittyy suotuisasti, luontomatkailulla on Suomessa hyvät tulevaisuudennäkymät. Väestön sosioekonomiset muutokset ja osittain niihin

liittyvät matkailun trendit, kuten terveystietoisuus, yksilöllisyys, aktiivisuus, ympäristötietoisuus sekä rauhan ja hiljaisuuden etsiminen ovat kaikki luontomatkailua edistäviä tekijöitä. (Vrt. MEK 2004 ja Tuija Sieväsen raportti kirjan toisessa osassa).

Jos luontomatkailu lisääntyy, vetovoimaisimmilla alueilla siitä tulee ensisijainen metsänkäyttömuoto silloin, kun matkailu elinkeinona tarjoaa alueen väestölle taloudellisesti ja sosiaalisesti paremmat toimeentulomahdollisuudet. Myös erityisillä matkailureiteillä metsien käsittelyssä otetaan entistä enemmän huomioon metsän estetiikka, sillä matkailu on tulonsiirto lähtöalueelta matkustusreitien kautta tuloalueelle. Metsän estetiikan merkitys myös talousmetsissä kasvaa, kun sen merkitys sekä paikallisväestölle että matkailijoille tunnustetaan.

Luontomatkailun ja ekologisen kestävyuden yhteensovittaminen muodostuu yhä tärkeämmäksi alueilla, joissa matkailu lisääntyy voimakkaasti. Matkailijoita on tarpeen ohjata entistä tehokkaammin ja joidenkin alueiden käyttöä rajoittaa. Merkittävät metsäluonnon arvokkaat elinympäristöt ja uhanalaisten lajien esiintymispaikat saattavat muodostua suosituiksi käyntikohteiksi, varsinkin jos ne ovat helposti saavutettavia. Tällaisilla kohteilla on vaarana, että matkailutuloja tavoiteltaessa unohdetaan suojelutoimenpiteiden perimmäinen tarkoitus tai aliarvioidaan matkailun haittavaikutukset. Tiiviillä yhteistyöllä eri tahojen kesken kohteiden asianmukainen tuotteistus sekä tuo alueelle matkailutuloa että edistää suojelua.

Matkailun kannalta tärkeillä valtion mailla metsän käyttötarkoituksen painopisteen muuttaminen puuntuotannosta matkailuun merkitsee puuntuotantotavoitteiden alentamista. Luontomatkailun lisääntyessä myös siihen kohdistetut palveluvaatimukset ja niistä aiheutuneet kustannukset kasvavat, jolloin joudutaan vakavasti pohtimaan palveluiden maksullisuutta ja sen suhdetta kansalaisten tasapuoliseen kohteluun. Toisaalta luontomatkailun vaikutukset kansalaisten virkistykseen ja hyvinvointiin nähdään yhä tärkeämpänä ja niiden hyötyjen arvottaminen sisältyy jatkossa metsien eri käyttömuotojen vertailuun (esim. Ovaskainen ym. 2001).

Maaseutumatkailukohteista tiedetään, että ympäristö on asiakkaalle yhtä tärkeä kuin majoitus ja muu palvelutaso (Tyrväinen ym. 2002). Siellä, missä muiden toimialojen merkitys väistämättä vähenee, matkailu on usein ainoa kehitettävissä oleva elinkeino. Sellaisten matkailukeskittymien ja maaseutumatkailu- ym. kohteiden lähiympäristössä, joissa maat ovat pääasiassa yksityisessä omistuksessa, etsitään ja löydetään uusia keinoja taloudellisesti ja sosiaalisesti kestävästä luontomatkailun ja metsän muiden käyttömuotojen yhteensovittamiseksi.

6.3. Ongelmia ja kehittämisehdotuksia

Toimijoiden yhteistyö

Yhtenä luontomatkailun kehittämisen vaikeutena on vastuun hajaantuminen niin monelle eri taholle. Valtionhallinnossa tärkeimmät ovat ympäristöministeriö, maa- ja metsätalousministeriö sekä kauppa- ja teollisuusministeriö. Metsähallitus on valtakunnallisesti merkittävimpiä toimijoita. Maakuntatasolla vastuuta luontomatkailun tavoitteiden asettamisesta ja kehittämisestä on Valtioneuvoston periaatepäätöksessä luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämisestä (13.2.2003) esitetty maakuntien liitoille. Yhdessä alueellisten rahoittajatahojen ja elinkeinon kanssa tehdyn luontomatkailun kehittämistyön tulisi näkyä maakuntasuunnitelmissa, maakuntaohjelmissa ja maakuntakaavoissa, mutta käytännössä näin ei toistaiseksi ainakaan kaikkialla ole tapahtunut. Myös Maakuntaliiton ja metsäkeskusten yhteydenpito on paikoin varsin vähäistä, vaikka tarve luontomatkailun kehittämisen ja alueellisten metsäohjelmien yhteensovittamiseen on ilmeinen. Luontomatkailua tukevien keskeisten matkailualueiden maankäytöstä päätettäessä tulisi joka tapauksessa ottaa huomioon matkailijoiden ja virkistyskäyttäjien maisema- ja ympäristöarvostukset.

Luontomatkailu ja muut elinkeinot

Luontomatkailun ja aluekehityksen kannalta aivan olennaista on luontomatkailun kytkeminen metsätalouteen, maaseutuelinkeinoihin sekä yleiseen palvelurakenteeseen – jopa teollisuuteen. Luontomatkailun ja luonnonvara-alojen, kulttuurialan ja teknologian tuotannollisen toiminnan yhdistäminen antaa paremmat eväät tulevaisuuteen kuin matkailun yksipuolinen kehittäminen, sillä monipuolinen elinkeinorakenne on epävarmaa kehitystä ajatellen joustavampi ja tuvallisempi kuin pelkästään matkailun varassa oleva elinkeinorakenne.

Metsähallitus

Metsähallituksen suojelu- ja retkeilyalueilla, missä luontomatkailun kasvu on voimakasta, törmäykset metsän muiden käyttömuotojen kanssa tai matkailun toimijoiden kesken ovat yleisiä. ROS-luokitus, Metsähallituksen uudet matkailustrategiat ja pelisääntöjen selventäminen helpottanevat luontomatkailun kehittämistä näillä alueilla. Tärkeää on myös tiedostaa ns. ”uhanalaiset elämykset” ja niiden tuottamisen taustalla olevat niukkuustekijät ja rajoitteet sekä pyrkiä tarjoamaan monipuolisesti virkistysympäristöjä kestävä ja hyväksyttävän luontomatkailun tulevaa kysyntää ennakoiden.

Ei ole tarkoituksenmukaista uhrata julkisia varoja sellaisten aktiviteettien mahdollistamiseksi, joita voidaan tavoiteltavien elämysten kärsimättä harjoittaa toisenlaisessa virkistysympäristössä. On myös tarkoin harkittava, ettei luontomatkailun kehittämisen nimissä ”ylikehitetä” sellaisia jo nyt varsin vetovoimaisia erämaisia kohteita, jotka esimerkiksi nykyisin edellyttävät virkistyskävijöiltä omatoimisuutta, hyvää fyysistä kuntoa ja eräretkeilytaitoja.

Viestintä ja opastus

Viestinnän ja opastuksen merkitys korostuu tulevaisuudessa. Tiedot, arvot, asenteet, mielikuvat ja odotukset ohjaavat matkailijan käyttäytymistä ja vaikuttavat voimakkaasti hänen kokonaiselämykseensä. Monimuotoisten virkistyselämysten kirjon varmistamiseksi olisi paikallaan kehittää Metsähallituksessa jo tehdyn luokitustyön laajentamiseksi kansallinen kokonaisvaltainen ja kysyntälähtöinen ROS-luokitusjärjestelmä, joka kattaisi kaikki metsien omistajaryhmät, hallinnolliset statukset ja maankäyttömuodot.

Tärkeä luontomatkailun kehittämisaikana on luonto- ja kulttuuriopastustoiminta (Environmental Interpretation, Heritage Interpretation). Hyvä opastus tuottaa elämyksiä ja sillä on suuri vaikutus vapaa-ajan yleisöjen tietämykseen, asenteisiin ja käyttäytymiseen. Opastustoimintaan ja sen kehittämiseen ja koulutukseen tulisikin kiinnittää enemmän huomiota.

Yksityismetsätalous

Muualla kun valtion mailla luontomatkailun laajempi kehittäminen on ongelmallista, sillä kyse on yleensä useiden yksityisten maanomistajien omistamista alueista. Mikä instanssi voi päättää alueen metsien käsittelystä matkailun ehdoilla? Miten jyvitetään lisääntynyt matkailutulo ja miten korvataan saamatta jääneet puunmyyntitulot alueella asuville metsänomistajille? Entä niille, joiden asuinpaikka on muualla? Onko tarpeen luoda KeMeRaL:n täydennykseksi kannustus- tai tukijärjestelmä sekä sopimusmalleja, jotka helpottaisivat erityiskohteissa maanomistajien yhteistyötä luontomatkailun edistämiseksi?

Jokamiehenoikeudet

Alueilla, joilla luontomatkailuun ei ole käytettävissä valtion maita, kehitystä hidastaa tällä hetkellä myös epäselvyys jokamiehenoikeuden tulkinnasta. Jokamiehenoikeus

antaa nykyisin jokseenkin hyvät mahdollisuudet omatoimiseen luontomatkailuun, mutta jatkossa yhä useampi matkailija toivoo ja yhä useampi yrittäjä tarjoaa ulkoilu-harrastuksiin liittyviä palveluja. Yksityisten maanomistajien maiden käytöstä luontomatkailuyrittämiseen on saatava selkeä ratkaisu. Suuri käytännön ongelma on motorisoitu liikkuminen luonnossa, erityisesti moottorikelkkailu. Sen suosion kasvaessa syntyy yhä useammin ristiriitatilanteita yrittäjien, maanomistajien ja erityyppisten luontomatkailijoiden välillä, ellei maankäytöstä saada aikaan perusratkaisua.

Maisemanhoito

Ohjeistuksista ja oppaista huolimatta maisemanhoidolla ei edelleenkään ole metsäalalla riittävää painoarvoa eikä osaamista. Metsäsuunnittelussa tulisi maisemaa tarkastella yksittäisen metsikön asemesta maisemakokonaisuutena ja toimenpiteet ja kuviorajaus suunnitella maisema-alueitasolla. Oikein ajoitetuilla ja maisemallisesti hyvin suunnitelluilla metsänkäsittelyillä voidaan parantaa ympäristön laatua. Esimerkiksi kasvatushakkuilla voidaan avata näkymiä ja parantaa kulkukelpoisuutta. Oikein sijoitetut ja rajatut uudistushakkuut avaavat puolestaan toivottuja kaukomaisemia. Tarvitaan lisää asiantuntemusta – maisemanhoidon perusopetuksesta alkaen – jotta metsäalan toimijat kautta koko kentän jatkossa hallitsevat myös maisema- ja virkistyskäyttöarvot.

Koulutus ja ammattitaito

Luontomatkailuyrittäjien ja luonto-oppaiden koulutuksen on oltava monipuolista ja sen tulee antaa valmiudet toimia matkailualueella, ei pelkästään luonnossa. Kysynnän monipuolistuminen ja matkailun painopisteen siirtyminen majoituksen ja passiivisten palvelujen tarjoamisesta aktiivisten elämysten tuottamiseen korostaa myös maaseutumatkailuyrittäjien ammattitaidon merkitystä.

Yritysten yhteistyö

Matkailun ikuisuusongelma, kausiluontoisuus, vaikeuttaa pienten ja kapea-alaisten luontomatkailuyritysten toimintaa. Palveluiden ja ammattitaidon kehittäminen on hankalaa, jos luontomatkailun osuus toimeentulosta on vähäistä ja kausittaista.

Palvelutarjonnan lisäämisen ja laadun nostamisen ohella yrittäjien tulee panostaa nykyistä enemmän yritysten väliseen yhteistyöhön. Verkostoitumalla yritykset pystyvät nopeammin ja kustannustehokkaasti täydentämään puutteellista tarjontaan-

sa. Painopistettä tulisivat siirtää yksittäisistä yrityksistä alueellisiin yritysverkostoihin ja niiden kehittämiseen, kuten yritysverkostojen liiketoimintaosaamiseen ja verkoston yritysten väliseen työnjakoon ja tiedonkulkuihin.

6.4. Luontomatkailun tutkimustarpeet

6.4.1. Peruskysymyksiä

Matkailun keskeisin kysymyksenasettelu liittyy siihen, ”miten matkailun kysyntä ja tarjonta saadaan kohtaamaan paikassa ja ajassa, mitä kohtaamisesta seuraa ja miten positiiviseksi tulkittuja vaikutuksia voidaan edistää ja negatiivisia vähentää”.

Luontomatkailun kokonaiskuvan tarkastelun, tilastoinnin, suunnittelun ja seurannan kannalta on tärkeää luontomatkailun, luontomatkailuyritysten ja luontomatkailijan käsitteiden määrittely siten, että ne mahdollistaisivat luontomatkailun tarkastelun eri rajauksin (vrt. kuva 1). Luontomatkailun tilastollisten perusteiden tutkimus luo pohjaa monitieteiselle matkailututkimukselle ja luonnon matkailukäyttöä sivuavalle muulle tutkimustoiminnalle.

Tutkimustarpeet painottuvat sen mukaan, millaisia strategisia päätöksiä luontomatkailun suhteen tehdään. Keskeisiä kysyntään ja tarjontaan liittyviä kysymyksiä ovat esimerkiksi se, asetetaanko tulevaisuuden kehittämistavoitteeksi enemmän luontomatkailijoita, kauemmin viipyviä matkailijoita vai paremmin maksavia, ’laadukkaampia’ matkailijoita. Matkailuelinkeinon tutkimuksen kannalta on olennaista mm. missä määrin painotetaan luontomatkailun aluepoliittista merkitystä.

Luontomatkailun strategiset päätökset heijastuvat sekä matkailuelinkeinon että sen hyödyntämien resurssien ekologisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin kestävyyskysymyksiin, jotka edellyttävät monitieteellistä tutkimusotetta.

Joka tapauksessa tulevaisuudessa myös talousmetsien luontomatkailu- ja virkistyskäytön tutkimustarpeet korostuvat voimakkaasti. Erityisesti yrittäjyyteen, eri käyttömuotojen yhteensovittamiseen, sosiaaliseen kestävyys ja kysyntään liittyvät teemat nousevat esiin samoin kuin luontomatkailutoimintojen kehitysnusteet. Tämän osalta työryhmän tekemä selvitys osoittaa suurta vaihtelua asiantuntijoidenkin näkemyksissä (luku 5).

6.4.2. Luontomatkailun kysynnän ja tarjonnan tutkimus

Luontomatkailijan tai potentiaalisen luontomatkailijan kuluttajakäyttäytymisen muutoksista riippuu, miten luontomatkailuelinkeinon pitäisi reagoida ja millä tavoin tarjon-

nan tulisi rakenteellisesti ja toiminnallisesti uusiutua. Kysynnän ja tarjonnan muutokset ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa toisiinsa, sillä matkailuelinkeino myös luo ja muuttaa luontomatkailun kuluttajan arvoja ja tarpeita. Luontomatkailijoiden käyttäytymisen ymmärtämisen ja rekisteröinnin kehittäminen edellyttää sekä tilastollis-tekniistä tutkimusta että kuluttajakäyttäytymistutkimusta. Aivan liian vähälle huomiolle on jäänyt nykyisten ja potentiaalisten matkailijoiden segmenttien, määrien, odotusten, käyttäytymisen ja tavoiteltavien elämysten tutkiminen.

Kysyntätekijöiden muutoksia on tutkittava sekä globaalilla tasolla ("megatrendien" tutkimus), yhteiskunnan muutostrendien tasolla, matkailusektorin tasolla että itse matkailijan ja hänen kuluttajakäyttäytymisensä tasolla (mm. kulutustyylien tutkimus).

Keskeisiä kysymyksiä ovat mm. millaisia muutoksia on tapahtunut ihmisen luontosuhteessa ja kulutustyyliessä, miten uusi teknologia muuttaa luontomatkailijan kuluttajakäyttäytymistä ja luonnossa liikkumisen tapoja ja miten ympäristön muutokset vaikuttavat luontomatkailijan käyttäytymiseen.

Lisää tutkimustietoa tarvitaan kysynnän ja tarjonnan perusrakenteen ohella myös mm. markkinoinnista, luontomatkailukohteen imagonmuodostuksesta sekä kohteiden ja reittien fyysisestä saavutettavuudesta. Kysynnän ja tarjonnan ajallisiin muutoksiin liittyvät mm. luontokohteen "elinkaaren", sesonkiluonteisuuden, vapaa-ajan sekä vapaa-ajan asumisen tutkimukset.

Matkailualueittaisen resurssi- ja palvelutarjonnan sekä kysynnän ja tarjonnan kohtaamisen syvällisempi analyysi on matkailun kehittämisessä ohitettu yleensä varsin kevyesti ja keskitytty "mutu"-tuntumalla tuotteistamiseen ja markkinointiin. Myös matkailustrategiatyöskentelyn pohjaksi tarvitaan kattavaa markkina- ja resurssianalyysiä ja strategiatyöskentelyn menetelmällistä kehittämistä. Liian moni matkailustrategia on jäänyt tilaajan hyllylle pölyttymään.

6.4.3. Luontomatkailun edistämisen ja säätelyn tutkimus

Luontomatkailun turvallisuuden, hallinnollisen säätelyn ja edistämisen tutkimus luo perustan parempien käytäntöjen omaksumiselle. Se luo perustan tieteellisesti perustellulle ja eettisesti punnitsevalle luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön politiikalle ja ohjauksjärjestelmille. Luontomatkailuun sisältyvät virkistyskäytön, aktiivilomailun ja oppimisen motiivit edistävät ympäristötietoisuutta ja luontoa arvottavia elämäntapoja

(kulutustyyliä). Luontomatkailua tulee siten tutkia myös osana kansainvälisyys- ja ympäristökasvatusta sekä innovatiivista luonnon monikäyttöä.

6.4.4. Luontomatkailun sosiaalinen kestävyys ja talouskytkennät

Luontomatkailulla on merkittäviä ja laajoja alueellisia ja sosiaalisia kytkentöjä. Niiden määrällisestä ja laadullisesta mittakaavasta ja luonteesta ei ole olemassa juuri-kaan tutkimukseen perustuvia tietoja. Aihepiiristä esitettyjen arvioiden luotettavuus on puolestaan kyseenalainen. Luontomatkailun taloudellisten ja sosiaalisten vaikutusten tutkimuksessa tulee korostumaan matkailun ja muun aluetalouden ja maankäyttömuotojen välisten konfliktien ohella vuorovaikutussuhteiden ja synergioiden tarkasteleminen. Tähän on elinkeinon ja aluekehityksen näkökulmasta kasvavassa määrin tarvetta. Erityisesti tämä koskee suojelualueiden ulkopuolisen metsäluonnon matkailullista hyödyntämistä ja siihen liittyviä kysymyksiä. Tässä yhteydessä tulevaisuudessa korostuu ns. yhteisöperusteisen luontomatkailun – jossa matkailutaloutta harjoitetaan yhteistyössä paikallisyhteisöjen ja perinteisten elinkeinon kanssa – kehittäminen muun matkailuelinkeinon rinnalla ja niiden välisen suhteen ja mahdollisuuksien tunteminen.

Luontomatkailun aluetaloudellisten vaikutusten tunteminen on tärkeää. Erityisesti työllisyyskysymykset korostuvat, mutta myös aluetaloudellisten vaikutusten muut tekijät sekä niihin vaikuttavat paikalliset ja laajemmat prosessit tulisi asettaa tarkasteluun. Toisaalta luontoon perustuvan matkailun kehittämisen vaihtoehtoiskustannukset ovat jääneet pääosin kotimaisen tutkimuksen ulkopuolelle. Niiden tunteminen olisi kuitenkin osaltaan tärkeää metsäluonnon taloudellisen hyödyntämisen sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta.

Aluetaloudelliset ja sosiaaliset kytkennät koskevat myös suojelualueilla tapahtuvaa luontomatkailutoimintaa. Luonnonsuojelualueiden liittäminen aiempaa kiinteämmin osaksi syrjäseutujen aluetaloutta ja kehittämistä edellyttää paitsi luonnonsuojelun ja kasvavan matkailukäytön myös matkailun ja paikallisyhteisöjen ja -talouden vuorovaikutuksen ja sen dynamiikan parempaa tuntemista.

Luontomatkailun sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta keskeinen kysymys on se, millaista aluekehitystä ja elämäntapaa metsäluontoon perustuva matkailu ja sen edistäminen mahdollistaa syrjäseuduilla. Silloin metsäluonnon käyttöön liittyvien taloudellisten tekijöiden rinnalla korostuu metsään liittyvien kulttuuristen arvojen ja merkitysten sekä hyödyntämistä ohjaavien poliittisten tekijöiden ja instrumenttien tutkimus.

Kirjallisuus

- Appleton, J. 1975. *The Experience of Landscape*, John Wiley and Sons, Chichester.
- Asunta, A., Hiltunen, V. ja Väisänen, M. 2004. Metsähallituksen luonnonvarasuunnittelu; suunnitteluohje. Metsähallituksen metsätalouden julkaisuja 47. 75 s.
- Clark, R. N. ja Stankey, G. H. 1979. *The recreation opportunity spectrum: a framework for planning, management, and research*. Gen. Tech. Rep. PNW-GTR-98. Portland, OR: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station. 32 s.
- Committee of Scientists. 1999. *Sustaining the People's lands. Recommendations for Stewardship of the National Forests and Grasslands into the Next Century*. U.S. Department of Agriculture, Washington, D.C.
- Condit, S. 1995. Luontomatkailun käsite ja normatiiviset tavoitteet. Joensuun yliopisto. Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu A:9. 85 s.
- Erkkonen, J. ja Sievänen, T. 2001. *Kävijätutkimusopas*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisu, Sarja B, No 62.
- Gobster, P.H. 2003. Ekologinen estetiikka metsämaiseman hoidossa. Teoksessa: Sepänmaa, Y., Heikkilä-Palo, L. ja Kaukio, V. (toim.) *Metsään mieleni*. Maahenki Oy, Helsinki.
- Hallikainen, V. 1998. The Finnish wilderness experience. *Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja* 711. 288 s.
- Harkki, S., Savola, K. ja Walsh, M. (toim.) 2003. Palaako elävä metsä? *Metsänsuojelun tavoitteita 2000-luvun Suomessa*. Birdlife Suomen julkaisu no 5, Helsinki.
- Heikinheimo, O. 1939. Metsätalous ja matkailu. *Silva Fennica* 52:90-103
- Hemmi, J. 1995. *Ympäristö- ja luontomatkailu*. 357 s.
- Hietala-Koivu, R., Joutsalmi, S. ja Tyrväinen, L. Maisema-alueiden seurantaindikaattorit, VAMMI-tutkimus 2003-2004. Loppuraportti 24.1. 2005. 55 s.
- Hiltunen, V. ja Väisänen, M. (toim.). 2004. *Metsähallitus. Kainuun alueen luonnonvarasuunnitelma. Kausi 2002-2011*. Metsähallituksen metsätalouden julkaisuja 50. 81 s.
- Kajala, L. 2005. *Metsähallitus 2005, luontopalvelut. Asiakastiedonhallinnan kehittämisprojekti 2005-2006*. Suullinen tieto.
- Kangas, J. ja Kokko, A. (toim.) 2001. *Metsän eri käyttömuotojen arvottaminen ja yhteensovittaminen*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 800. 366 s.
- Kangas, K., Ovaskainen, V. ja Pajuoja, H. 1998. *Virkistyspalveluiden merkitys aluetaloudelle: Teijon retkeilyalueen tulo- ja työllisyysvaikutukset*. Metsätieteen aikakauskirja 3.
- Kaplan, R. ja Kaplan, S. 1989. *The experience of nature. A Psychological perspective*. Cambridge University Press.
- Kauppi, L. 1996 *Suomen luonto kansainvälisenä matkailutuotteena*. Suomen Matkailun Kehitys Oy A:70. 39 s.
- Kauppi, P. 2004. *Matkailukeskuksen kehitysprosessi ja rooli aluekehityksessä paikallistasolla: esimerkkeinä Levi, Ruka, Saariselkä ja Ylläs*. Nordia Geographical Publications 33:1, 260 s.
- KTM 2004. *Matkailun satelliittikirjanpidon loppuraportti 18.10.2004, ennakkotieto*.
- Lapin liitto 2003. *Lapin matkailustrategia 2003-2006*.
- Leskinen, Rune 2005. *Puhelinhaastattelu*.
- Lovén, L. (ed.). 2001. *Responsible nature tourism - Proceedings of the Koli conference*. Finnish Forest Research Institute, Research reports.

- Martikainen, H. 2004. Ohjelmanpalveluyritykset Pohjois-Karjalassa 2003. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun matkailun koulutusohjelman opinnäytetyö.
- Martikainen, R. 2004. Maaseutumatkailun toimialaraportti 2004. KTM ja TE-keskusten julkaisu.
- Matkailun edistämiskeskus. 1994. Ulkomaiset matkailijat Suomessa kesällä 1993. Matkailun edistämiskeskus A:84.
- Matkailun edistämiskeskus. 2004. Matkailu vuonna 2020 – Fakta ja fiktiota. 13 s.
- McCool, S. F. ja Cole, D. N. 1998. Experiencing Limits of Acceptable Change: Some Thoughts After a Decade of Implementation. Teoksessa: McCool, Stephen F. and Cole, David N., comps. 1998. Proceedings: Limits of Acceptable Change and related planning processes: progress and future directions; 1997 May 20-22; Missoula, MT. Gen. Tech. Rep. INT-GTR-371. Ogden, UT: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Rocky Mountain Research Station. S. 72-78.
- MEK 2003. Rajahaastattelututkimus: osa 14: ulkomaiset matkailijat Suomessa vuonna 2003. MEK A:136.
- Metsähallitus 2004. Luontopalvelut. Roolijakoprojekti 2003, loppuraportti. Alueiden yleisökäytön tavoitella 2010. Yleinen osa (luvut 1-4), 30 s.
- Metsänsuojelun ja työllisyyden rahoitustoimikunnan mietintö 1996. Komiteamietintö 1996:9.
- Ovaskainen, V., Horne, P. ja Mikkola, J. 2001. Retkeilyalueiden ja kansallispuistojen virkistyskäytön arvo. Teoksessa: Kangas, J. ja Kokko, A. (toim.) Metsän eri käyttötömuotojen yhteensovittaminen. Metlan tiedonantoja 800.
- Paldanius, J. ja Tallskog, L. 2003. Valtion viranomaiset valtakunnallisten alueidenkäyttötavoitteiden toteuttajina. Ympäristöministeriö. Suomen ympäristö: 642.
- Rinne, P. 1999. Luontomatkailun aluetaloudelliset vaikutukset Kuhmossa. Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. Tiedonantoja 93.
- Rinne, P. ja Saastamoinen, O. 2005. Local economic role of nature based tourism in Kuhmo municipality, Eastern Finland. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 5(2):89-101.
- Rutanen, J. ja Luostarinen, M. 2000. Luontoyrittäjyys Suomessa. Alueelliset verkostot: luontoyrittäminen, matkailu- ja maaseutuklusterin loppuraportti. MTT:n julkaisu, sarja B.
- Ryymin, J. 2003. Matkailun ohjelmanpalveluiden toimialaraportti. Kauppa- ja teollisuusministeriö.
- Saarinen, J. 1999. Erämaa muutoksessa. Julkaisussa: Saarinen, J. (toim.). 1999. Erämaan arvot: retkiä monimuotoisiin erämaihin. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 733:77-93.
- Saarinen, J. 2000. Snapshots of the history of nature-based tourism in Finland. Teoksessa: Lovén, L. (ed.). *Responsible Nature Tourism - Proceedings of the Conference at Koli National Park, Finland, 3.-4. February 2000*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 792:95-105.
- Saarinen, J. 2001. The transformation of a Tourist Destination. Theory and Case Studies on the Production of Local Geographies in Tourism in Finnish Lapland. *Nordia Geographical Publications* 30 (1) 105 s.
- Saarinen, J. 2002. Luonto "uuden matkailun" elämystuotannossa: katsaus Pohjois-Suomen luontoon perustuvan matkailun kehitykseen. Teoksessa: Saarinen ja Järviluoma (toim.) 2002. Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866.

- Saarinen, J. ja Hall, M.C. (eds). 2004. Nature-based tourism research in Finland: local contexts, global issues. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 916. Rovaniemi.
- Saarinen, J., Keränen, A. ja Sepponen, P. 1996. Luonnon vetovoimaisuuteen perustuvan matkailun taloudelliset vaikutukset paikallistasolla: esimerkkinä Saariselän matkailu. Teoksessa: Saarinen, J. ja Järviluoma, J. (toim.) Luonto virkistys- ja matkailuympäristönä. Metlan tiedonantoja 619.
- Saastamoinen, O. 1972. Saariselän - Itäkairan alueen virkistyskäyttö. Summary: The Recreational Use of the Saariselkä - Itäkaira area. Monistettu liseniaattitutkimus Helsingin yliopistossa. Helsinki. 171 s.
- Saastamoinen, O. 1982. Economics of Multiple-Use Forestry in the Saariselkä Forest and Fell Area. Commun. Inst. For. Fenn. 104:1-102.
- Saastamoinen, O. 1995. Matkailu, metsätalous ja monimuotoisuus: strategisia pohdintoja. Maaseudun uusi aika 1/1995:112-116.
- Saastamoinen, O. 1999. Ulkoilu ja matkailu. Teoksessa: Reunala, A., Halko, L. ja Marila, M. (toim.). Kansallinen metsäohjelma 2010. Taustaraportti. Maa- ja metsätalousministeriö, julkaisuja 6/1999.
- Saraniemi, S. ja Komppula, R. 2003. Spontaanit mielikuvat Suomesta seitsemällä päämarkkina-alueella. MEK A:132.
- Sheppard, S.R.J. 2000. Beyond Visual Resource Management: Emerging Theories of an Ecological Aesthetic and Visible Stewardship. Teoksessa: S.R.J: Sheppard and H.W.Harshaw (eds.). Forests and Landscapes. Linking Ecology, Sustainability and Aesthetics. IUFRO Research Series 6. CABI Publishing, Vienna.
- Sievänen, T. (toim.) 2001. Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802. 204 s. + liitteet.
- Silvennoinen, H. ja Tyrväinen, L. 2001. Luontomatkaillen kysyntä Suomessa ja asiakkaiden ympäristötoiveet. Teoksessa: Sievänen, T. (toim.) Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802.
- Silvennoinen, H. ja Tyrväinen, L. 2002. Saksalaisten matkailijoiden luonto- ja ympäristöodotukset. Teoksessa: Saarinen, J. & Järviluoma, J. (toim.). Luonto matkailukohteena: virkistystä ja elämyksiä luonnosta. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 866:91-108.
- Silvennoinen, H., Tahvanainen, L. ja Tyrväinen, L. 1997. Matkailu, maaseutu ja ympäristö: Matkailun nykytila ja tulevaisuuden näkymät Suomessa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuun yliopisto, Metsätieteellinen tiedekunta, Tiedonantoja 57:1-51.
- Soininen, T. 2004. Sähköpostivastaus.
- Suomen Hiihtokeskusyhdistys 2004. www.ski.fi. 8.1.2005
- Tilastokeskus 2004. Suomalaisten matkailu 2003. Liikenne ja matkailu 2004:9.
- Tilastokeskus. 2005. www.stat.fi
- Toivonen, T. 2004. Näkökulmia matkailun kehitykseen ja kehittämiseen Varsinais-Suomessa ja Turussa. Julkaisematon raportti.
- Tyrväinen, L., Silvennoinen, H. ja Nousiainen, I. 2002. Luontomatkaillusta yritystoimintaa. Tutkimushankkeen loppuraportti. Joensuun yliopisto, metsätieteellinen tiedekunta. 74 s.
- Tyrväinen, L. 2005. Metsä- ja maatalouden vaikutukset maisemaan. Esitelmä Suomen Maataloustieteellisen Seuran ja Suomen Metsätieteellisen Seuran yhteisessä 95-vuotisjuhlaseminaarissa 12.1. 2005. Arppeanumin Auditorio, Helsinki.
- Weaver, D.W. 1999. Magnitude of ecotourism in Costa Rica and Kenya. Annals of Tourism Research 26:792-816.

-
- Verhelä, P. ja Lackman, P. 2003. Matkailun ohjelmapalvelut. Matkailuelämyksen tuottaminen ja toteuttaminen. WSOY, Porvoo.
- WTO 2004. www.world-tourism.org. 1.12.2004
- WTTC 2004. www.wttc.org. 1.12.2004
- Vuoristo, K-V ja Vesterinen, N. 2001. Lumen ja suven maa. Suomen matkailumaantiede. WSOY. 345 s.
- Vuoristo, K-V. 1969. On the geographical features of tourism in Finland. Fennia 99.3. 48 s.
- Vuoristo, K-V. 1998. Matkailun muodot. WSOY. 251 s.
- Ympäristöministeriö 2002. Ohjelma luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun kehittämiseksi. Suomen ympäristö 535. 47 s.

LUONNON VIRKISTYSKÄYTÖN JA LUONTOMATKAILUN TULEVAISUUDENKUVIA

Tuija Sievänen

1. TAUSTAA YHTEISKUNNAN TILASTA JA MUUTOSTEN SUUNNASTA

1.1. Metsien käyttö

Suomalainen väestö on kaupungistunut voimakkaasti viimeisten vuosikymmenien aikana. Vuodesta 1960, jolloin kaupunkiväestön osuus oli 56 %, se on kasvanut jo 82 %:n vuonna 2000. Vanhimmassa, vuosina 1900-1925 syntyneessä sukupolvenssa (Roos 2002) lähes kolme neljästä on maaseudulla lapsuutensa viettänyt, mutta nuorimmista sukupolvista 1970-luvulla ja sen jälkeen syntyneistä enää yksi neljästä on syntynyt ja kasvanut maaseudun haja-asutusalueilla, missä kasvuympäristö tuo metsän lähelle. Usein maaseudun perheen toimeentulo tulee suoraan maa- ja metsätalouden piiristä. Maaseudulla metsällä on merkitystä paitsi virkistyksen lähteenä, myös toimeentulon tuojana. Taajamissa ja varsinkin suuremmissa kaupungeissa väestön enemmistön kosketus metsäluontoon tulee vapaa-ajan harrastusten puitteissa, luonnossa virkistäytyessä. Tosin osalle taajamaväestöä, lähinnä metsäteollisuuden piirissä työskenteleville, metsä merkitsee myös välillisesti toimeentulon lähdeä. Viimeisen kolmenkymmenen vuoden ajan metsäsektorin palveluksessa oleva työvoima on määrältään pysynyt samansuuruisena, mutta metsäsektorin työllisten osuus kaikista työllisistä on vähentynyt voimakkaasti (9,7 % vuonna 1970 → 3,9 % vuonna 2002). Samoin on käynyt metsäteollisuustuotteiden osuudelle ja merkitykselle kansantaloudessa. Vaikka metsäteollisuuden tuotteiden viennin osuus on edelleen suuri, noin neljännes kaikesta teollisuustuotteiden viennistä, on sen suhteellinen osuus kuitenkin viime vuosien aikana selvästi vähentynyt (Tilastokeskus 2003, Metsätilastollinen vuosikirja 2003).

Nämä kaikki yhdessä kertovat yhteiskunnassa ja väestössä tapahtuvan muutoksen suunnasta, jolla on vaikutusta metsien käyttöön. Vaikka metsien merkitys puun- tuotannossa ja kansantaloudellisesti merkittävän teollisuuden raaka-aineen tuottajana on edelleen suuri, on metsän tuottamien muiden palvelujen merkitys kansalaisille noussut entistä suurempaan rooliin. Tässä luvussa tarkastellaan näistä palveluista luontoympäristön tarjontaa ulkoilulle, luontoharrastuksille ja luontomatkailulle.

1.2. Vapaa-ajan asuminen

Suomalaisilla on nykyään noin 450 000 vapaa-ajan asuntoa (Kesämökkit 2000), joille metsä on tärkeä ympäristötekijä. Vapaa-ajan asunnoilla vietetty aika on myös kasvanut merkittäväksi, kun yhä useammat mökit ovat ympärivuotisessa käytössä. Lähes puolella suomalaisista on säännöllinen mahdollisuus käyttää vapaa-ajan asuntoa, vaikka vain noin joka kuudes kotitalous omistaa itse sellaisen. LVVI-tutkimuksen mukaan 56 % suomalaisista on viettänyt aikaa mökillä vähintään yhden päivän vuoden aikana. (Sievänen 2001). Vapaa-ajan viettämisen tarkoituksessa tapahtuva metsäluonnossa virkistäytyminen on entistä tasaisemmin jakautumassa vakinaisen asuminen läheisille virkistysalueille ja taajamametsiin, vapaa-ajan asuntojen ympäristön talousmetsiin sekä kansallispuistoihin ja muihin luontomatkailun kohdealueisiin.

1.3. Matkailu

Sekä kiinnostuksen matkailua kohtaan että aktuaalisen matkailun yleensä ja luontomatkailun erityisesti on arveltu lisääntyvän nopeasti kaikkialla maailmassa. Matkailun trendi Pohjois-Amerikassa on ollut kotimaisten lyhytmatkojen (1-3 päivän matkojen) lisääntyminen pitkien lomamatkojen vähentyessä. Ulkomaanmatkailu on pääsääntöisesti lisääntynyt viime vuosikymmenien aikana, mutta ehkä hetkellisesti kääntynyt laskuun vuoden 2001 jälkeen. Pohjoismaat Suomi mukaanlukien ovat kiinnostava kohde lähinnä seniori-ikäisille (yli 55-vuotiaat). Eurooppalaisten matkustusinto on lisääntynyt jatkuvasti, ja viime vuosina Pohjoismaihin suuntautuva matkailu on lisääntynyt erityisesti.

Kotimaan matkailun kehitykseen vaikuttavat yleiset yhteiskunnalliset muutokset sekä kotimaassa että muualla. MEK:n matkailuskenaarioiden raportti (2004) arvioi, että turvallisuus ja maailmantalouden kehittyminen ovat tärkeimmät matkailun tulevaisuutta muokkaavat tekijät. Talouden vakaus lisää matkustamista kaikkialla, myös kotimaassa. Talouden epävakaus ja taantumukset vähentävät herkästi matkailun osuutta kulutuksesta kaikkialla. Suomea pidetään turvallisena maana, jolloin maailmanlaajuisen turvallisuuskehityksen vaikutukset ovat vähintäänkin kahtalaisia. Jos epävarmuus turvallisuudesta lisääntyy, voi Suomen vetovoima matkakohteena lisääntyä, mutta toisaalta kaikenlainen matkailu vähenee, jolloin turvattomuuden lisääntyminen vaikuttaa kokonaisuudessaan negatiivisesti matkailun volyymeihin. Epävarmoissa oloissa, mutta taloudellisen vakauden oloissa, suomalaiset kohdistavat matkansa lisääntyvästi kotimaahan, jolloin kotimaan kysyntä on vahva. Jos maailmanlaajuinen

turvallisuuden tunne pysyy vakaana, arvellaan Suomen matkailun lisääntyvän varsin voimakkaasti maailmanlaajuisen kasvun tukemana.

Suomen matkailun valtteja ovat turvallisuus, ruuhkattomuus, tila ja hiljaisuus. Nämä kaikki liittyvät vahvasti luontoympäristöön, joten luontoaktiviteetit ja luontomat-kailupalvelut ovat avainasemassa tulevaisuuden suomalaisen matkailun kehitykses-sä. Matkailijoiden keskeisen ryhmän muodostavat keski-ikäiset ja iäkkäät, hyvätu-loiset, terveystietoiset ja yksilöllisiä arvoja korostavat keskiluokkaiset henkilöt. Itse tekemisen ja kokemisen mahdollisuus ovat avaintekijöitä vapaa-ajan ja matkailukoh-teiden valinnassa.

Muutokset matkailun sisällössä heijastuvat myös luonnon virkistyskäyttöön. Kotimaan matkailija etsii erikoisia luontoelämyksiä. Tämä lisää kiinnostusta luonnon-suojelualueita kohtaan ja merkitsee virkistyskäyttöpaineiden kasvua muillakin luon-toarvoiltaan tärkeillä alueilla. Ulkomaisten matkailijoiden odotukset ovat kahtalaiset: he hakevat Suomesta turvallisuutta, puhdasta luontoympäristöä, tilaa ja hiljaisuutta, ja toisaalta taas kysyntä kohdistuu laadukkaisiin luontoliikuntapalveluihin, jolloin ta-vanomainen luontoympäristö on riittävä, kunhan se on toiminnallisesti laadukas (vrt. Rajahaastattelututkimus osa 1 ja osa 2 1999, Kauppi 1996).

1.4. Luonnon virkistyskäytön nykytila

Luonnon virkistyskäytön valtakunnallinen inventointi, LVVI-tutkimus, on tuottanut pe-rustietoa luonnon virkistyskäytöstä Suomessa (Sievänen 2001). LVVI:n kysyntätut-kimuksessa on kerätty tietoa koko väestön ulkoilukäyttäytymisestä. Metsäsektorin, erityisesti metsäsuunnittelun, kannalta tärkeimpiä tietoja ovat virkistyskäytön kohdis-tuminen eri alueille paikallisesti, alueellisesti ja valtakunnallisesti. Ulkoilutilastoja on tuotettu sekä koko väestöstä että maakunnittain. Ulkoilutilastoissa on kuvattu suo-malaisen aikuisväestön ulkoiluun osallistumisosuutta, eri ulkoiluharrastuksiin osal-listumista, tyypillistä ulkoilukertaa ja luontomatkaa sekä monia muita suomalaisten ulkoilukäyttäytymistä kuvaavia tunnuslukuja. Virkistyskäytön laajuutta ja harrastajien profiileja on tutkittu kuntien ulkoilu- ja retkeilyalueilla, valtion virkistysalueilla ja kansal-lispuistoissa sekä talousmetsissä ja yksityisten tarjoamissa palvelukohteissa.

LVVI-tutkimuksen (Pouta ja Sievänen 2001) mukaan vuonna 2000 noin puolet kaikista ulkoilukerroista kohdistui jokamiehenoikeudella käytettyihin alueisiin, enim-

¹ Ulkoilukerta on vähintään 15 minuuttia kestävä käyntikerta luonnossa virkistäytymistarkoituksessa vapaa-aikana; pitkäkestoisista ulkoilun takia tehdyistä retkistä tai matkoista jokainen päivä muodostaa yhden ulkoilukerran.

mäkseen talousmetsiin. Nämä käynnit jakautuvat siten, että 40 % kaikista ulkoilukerroista kohdistuu yksityismetsiin ja vesialueisiin yleensä ja noin 15 % vapaa-ajan asunnolle ja sen lähiympäristöön. Noin 30 % ulkoilukerroista kohdistuu kuntien asukkaalleen tarjoamiin virkistysalueisiin, noin 10 % valtionalueille ja 5 % yksityisten tarjoamiin virkistyskohteisiin kuten laskettelurinteisiin ja golf-kentille. LVVI-tutkimuksessa arvioitiin ulkoilukertojen määrää mittaamalla kunkin informantin vuotuisia virkistäytymiskertoja. Väestön keskiarvoksi saatiin noin 150 ulkoilukertaa¹ vuodessa (Sievänen 2001). Kun se kerrotaan ulkoilevan aikuisväestön (97 % 15-74 -vuotiaista) määrällä eli 4,2 miljoonalla, on luontoympäristöön kohdistuvien virkistäytymistarkoituksessa tehtyjen käyntikertojen määrä noin 600 miljoonaa.

Meillä Suomessa on varsin vähän tutkittua tietoa luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun muutoksesta. Tilastokeskuksen Vapaa-aikatutkimuksen ja Ajankäyttötutkimusten perusteella ulkoiluun ja liikuntaan käytetty aika on pysynyt melko vakaana viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Ulkoiluharrastusten suosiossa on havaittavissa perinteisten marjastuksen ja metsästyksen laskevaa trendiä ja joidenkin suomalaisille uudempien lajien kuten lasketteluun suosion kasvua. Tieto luontomatkailun muutoksesta on vieläkin epävarmimmalla pohjalla, mutta kotimaan matkailu Lappiin näyttää kuitenkin lisääntyneen. Teiglandin (2003) tutkimuksen mukaan norjalaisten vapaa-ajan käyttö luontomatkailuun ja ulkoiluun on pysynyt yllättävän vakaana vuosina 1986-1999, jolloin väestö on keskimäärin vaurastunut, ja käytössä olevan vapaa-ajan määrä pysynyt ennallaan. Norjalaisten luontomatkojen määrä pysyi vakana, ja he myös harrastivat hyvin samanlaisia ulkoilumuotoja ja samoja matkakohteita kuin aikaisemminkin. Teigland tekeekin johtopäätöksen, että matkailun ja virkistyskäytön 'markkinat' ovat ikäänkuin kypsyneet ja ulkoilun ja luontomatkailun kysyntä on saavuttanut sen tason, joka tarjoaa riittävän elämänlaadun.

2. LUONNON VIRKISTYSKÄYTÖN MUUTOSTEKIJÄT MEILLÄ JA MUUALLA

2.1. Väestön sosioekonominen rakenne

Virkistysmahdollisuuksien kysynnällä tarkoitetaan väestön tarvetta virkistäytyä luontoympäristössä vapaa-ajallaan. Virkistyskäytön tutkimus tarkastelee nykyhetkellä tapahtuvaa ulkoilukäyttäytymistä ja laatii sen pohjalta trendeihin ja malleihin perustavia ennusteita tulevaisuuden kysynnästä ja kysynnän muutoksen suunnasta. Kysyntämallit perustuvat väestön sosioekonomisiin muuttujiin sekä virkistysmahdollisuuksien, ts. virkistysalueiden, -reittien ja -palvelujen tarjontaa kuvaaviin tekijöihin. Tässä tar-

kastellaan ennenkaikkea väestöä koskevia tekijöitä, joilla aiempien tutkimusten (esim. Manning 1986, Sievänen 1993, Pouta ja Sievänen 2001) mukaan on vaikutusta ulkoilukäyttämiseen.

Luonnon virkistyskäytön muutoksiin vaikuttavat ennen kaikkea väestössä tapahtuvat muutokset. Tärkeimpiä väestöä kuvaavia ulkoiluun vaikuttavia sosioekonomisia tekijöitä ovat ikärakenne, koulutustaso, tulotaso sekä käytettävissä oleva vapaa-aika. Suomen väestö ikääntyy seuraavien vuosikymmenien ajan (Tilastokeskus 2004). Nykyinen koulutusjärjestelmä nostaa väestön koulutustasoa (Opetushallitus 1997). Myös ammattirakenne muuttuu edelleen perustuotanto- ja teollisuusaloilta palvelu-aloille (Tilastokeskus 1998). Korkeasti koulutettujen osuuden kasvaessa ja työn muuttuessa entistä enemmän tietotyöksi, todennäköisesti tulotaso nousee ainakin osalle väestöä. Keskitulojen voidaan olettaa kohoavan, mutta samalla tuloerot voivat kasvaa (Tilastokeskus 1998), jos erityisesti koulutusrakenne ei vastaa eri alojen osaamiseen kohdistuvaa kysyntää. Nämä ovat tärkeimpiä väestörakenteen oletettuja muutoksia, jotka vaikuttavat väestön ulkoilutarpeen ja ulkoilukäyttämisen muutoksiin.

Väestörakenteen muutos on samansuuntainen kaikissa kehittyneissä maissa, myös Pohjois-Amerikassa. Pohjois-Amerikan haasteita ovat toisaalta siirtolaisuuden kautta kasvava väestö ja toisaalta väestön ikääntyminen. Jos väestössä on entistä enemmän vanhoja ja pienituloisia henkilöitä sekä autottomia kotitalouksia, lähivirkistysmahdollisuuksien merkitys kasvaa. Toisaalta suuri varallisuutta keränneiden eläkeläisten osuus lisää vapaa-ajan asumista. Nuoret, koulutetut ja hyvätuloiset ovat kiinnostuneita elämispainotteisista luonto- ja liikuntaharrastuksista. Nuoret muodostavat pieniä ikäluokkia, joten harrastajamäärät eivät kasva, mutta siitä huolimatta harrastuskerrat voivat lisääntyä. Koulutustason kohoamisen myötä virkistysympäristön laatuvaatimukset kasvavat.

Perherakenteiden muutoksen on arvioitu olevan yksi muuttuja muuttuvissa ulkoilutavoissa. Yksinhuoltajaperheiden osuuden kasvu luo pohjaa kysynnälle lasten ja nuorten ohjatulle leiritoiminnalle ja muulle ohjatulle ulkoilutoiminnalle. Samaan suuntaan vaikuttaa myös kahden vanhemman perheen tapauksessa työpaineiden ja työajan lisääntyminen, jolloin vanhemmat tarvitsevat ohjattuja vapaa-ajan palveluja lapsilleen.

Eräs muutossuunta näyttäisi olevan se, että vakinainen asuminen siirtyy yhä voimakkaammin kasvukeskuksiin (Tilastokeskus 2003). Toisaalta yhä useammat jatkavat asumisen ympäri vuoden kahteen paikkaan, eli ykkösasuntoon taajamassa ja

kakkosasuntoon maalla. Ennen kaikkea on odotettavissa loma-asumisen määrällinen kasvu siten, että loma-asunnossa tai kakkosasunnossa asutaan yhä pitempiä aikoja vuodessa. Loma-asuntojen määrän ennakoidaan yhä kasvavan (Kotilainen 1998).

2.2. Teknologiakehitys

Teknologinen kehitys luo uusia harrastusmahdollisuuksia. Vaikka perinteisten ulkoiluharrastusten kuten marjastuksen ja metsästyksen taantuminen on odotettavaa (Lindhagen ja Hörnsten 1998, Cordell ym. 1999), antaa teknologinen kehitys mahdollisuuksia sekä vanhojen harrastusten kehittymiselle että uusien harrastusmuotojen syntymiselle. Näin on käynyt muun muuassa vaellus- ja telttailuharrastuksille Pohjois-Amerikassa. Perinteinen vaellus ja maastossa telttailu taantuivat huomattavasti 1970- ja 80-luvuilla, mutta kääntyi uuteen nousuun 1990-luvulla, kun telttailu- ja vaellusvarusteet kehittyivät entistä säävarmemmiksi, kestävämmiksi ja kevyemmiksi. Kuitenkin uudet harrastukset, jotka hyödyntävät teknologisia keksintöjä, ovat nopeasti ottaneet tilaa nuorten vapaa-ajankäytöstä. Näistä esimerkkejä ovat rullaluistelu, skeittailu, lumilautailu ja monet muut uudet lajit. Nuori aikuissukupolvi arvostaa yksilöllisyyttä, perinteitä, riskinottoa sekä tietoja ja taitoja vaativia harrastuksia, kuten lumilautailua, maastopyöräilyä, telttailua ja matkustamista 'kartoittamattomille' alueille (Rinzler 1995). Toisaalta motorisoitu liikkuminen luonnossa on lisääntynyt voimakkaasti viime vuosikymmeninä, ja sen suosion kasvun oletetaan jatkuvan (vrt. Bowker ym. 1999). Suomessa motorisoitu virkistyskäyttö tuo paineita erityisesti talousmetsäalueille, kun motorisoitu liikkuminen on yleisesti kielletty suojelualueilla.

2.3. Vapaa-aika

Instititutorialisoidun vapaa-ajan, lakisääteisten vuosilomien ja vapaa-päivien määrä on viime vuosikymmeninä kasvanut erityisesti Euroopassa ja lisännyt näin käytettävissä olevan vapaa-ajan määrää hyödynnettäväksi matkailuun ja luonnossa virkistäytymiseen. Tällä hetkellä Euroopassa on kaksi kehityssuuntaa. Ranskassa siirryttiin 1990-luvun lopulla 35-tuntiseen työviikkoon, jonka seurauksena lisääntyvän vapaa-ajan aikataulutuksessa on työnantajasta riippuen monia vaihtoehtoja. Julkisen sektorin työntekijöillä on ollut mahdollisuus itse vaikuttaa, lyhentääkö työpäivän tai työviikon pituutta vai siirtääkö kertyvän vapaa-ajan vuosilomapäiviksi. Sen sijaan Saksassa on viime aikoina tapahtunut siirtymistä jopa aikaisempaa pitempään viikottaiseen työaikaan kustannussäästöjen toivossa. Nähtäväksi jää, mikä näistä trendeistä tulee vallit-

sevaksi laajemmalti Euroopan Unionin alueella, missä verrattuna muihin kehittyneisiin maihin tehdään jo nykyään kaikkein lyhyintä vuosittaista työaikaa.

Yleistä käsitystä lisääntyvästä vapa-ajasta horjuttaa havainto vastakkaisesta kehityksestä. Tutkimus kanadalaisten ja hollantilaisten ajankäytöstä (Zuzanek ym. 1998) osoitti, että viime vuosisadan loppupuolella koko väestön tasolla mitattuna vapaa-ajan määrä itseasiassa väheni. Tähän vaikutti ennen kaikkea naisten tuleminen työmarkkinoille, jolloin kotitalouksien ajankäytössä työhön käytettiin aikaisempaa enemmän aikaa. Tapahtui myös työajan ja vapaa-ajan määrän suhteiden polarisointumista siten, että erityisesti ylempien sosiaaliryhmien työmäärä kasvoi ja alempien sosiaaliryhmien väheni. Brittiläisen tutkimuksen mukaan ajankäytössä on tapahtunut siirtymää myös siten, että kotityön tai muun palkattoman työn osuus kotitalouksissa on lisääntynyt vapaa-ajan kustannuksella (Gershuny 2000).

Suomessa ajankäyttötutkimusten mukaan vapaa-ajan määrä on ollut viime vuosikymmeninä melko vakaa. Vapaa-ajan käytön jakautumisessa näyttäisi olevan jonkun verran muutosta. Vaikka televisio näyttäisi vievän entistä suuremman osan arkipäivien vapaista illoista, on kotona vietetyn viikonloppu- ja lomavapaan osuus vähentynyt. Matkailuun käytetty ja kesämokeilla vietetty aika näyttäisi lisääntyneen, vaikkakin jälkimmäisestä muutoksesta ei ole käytettävissä seurantatietoa. Sen sijaan liikuntaan ja ulkoiluun käytetty aika on lisääntynyt viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana. Samoin ulkoilun tärkeys vapaa-ajanviettomuotona on kasvanut (Berg 2005).

Suomessa väestön käytettävissä olevan vapaa-ajan oletetaan lisääntyvän edelleen väestötasolla (Niemi ja Pääkkönen 1989), mutta eri väestöryhmien välillä voi olla suuria eroja. Eurooppalaisittain katsoen näyttää siltä, että työn tehokkaampi jakaminen on työllisyyden ylläpidon kannalta eräs ratkaisu. Miten työajan lyhentäminen ja vapaa-ajan lisääntyminen jakautuu, vaikuttaa suuresti luonnossa virkistytymisen aluetarpeeseen. Jos päivittäinen vapaa-aika lisääntyy, mahdollistaa se lähivirkistytymisen lisääntymisen. Jos viikottaista vapaa-aikaa on enemmän, kakkosasuminen ja retkeilyalueiden käyttö todennäköisesti lisääntyvät. Jos vuosilomaa on enemmän, lomaa-asuminen ja luontomatkailu lisääntynevät.

Yleensä arvioidaan, että työ- ja vapaa-ajan välillä joustot lisääntyvät monellakin tavalla. Etätyön yleistyminen on edennyt hitaasti, mutta jatkuvasti paraneva tietotekniikka tuo uusia mahdollisuuksia ja sitä kautta etätyö on yhä useamman ulottuvissa. Työn ja vapaa-ajan lomittumisen myös matkustamisen yhteydessä ennustetaan lisääntyvän.

2.4. Elämäntyylin valintaan vaikuttavat arvot ja asenteet

Arvojen ja asenteiden muutos on vaikeasti ennakoitavissa, mutta useat tutkijat ovat arvioineet, että tulevaisuudessa vallitsevat mahdollisesti polarisoituvat arvot (Nurme-la ym. 1997, Puohiniemi 1993). Luonnon virkistyskäytön ja luontomatkailun suhteen tärkeitä arvoja ovat luontoympäristöön, paikalliskulttuuriin ja terveyteen liittyvät arvot. Asenteiden tasolla suomalaiset ovat jo melko ympäristötietoisia, mutta vain osa väestöstä ottaa ympäristön myös toiminnassa huomioon. Toiset kannattavat ympäristöä säästäviä ja luontoarvoja korostavia ulkoiluharrastuksia, kun taas toiset suuntautuvat urbaaniin, teknologiasuuntautuneeseen harrastamiseen. Kestävän kehityksen ulottuuksista myös paikallisuus ja paikallisia kulttuureja arvostava ilmapiiri on edellytys luontomatkailuelinkeinolle. Kasvava terveystietoisuus voi osaltaan muuttaa luonnossa virkistäytymisen tapoja ja tottumuksia. Ympäristö- ja terveystietoisuus liitetään usein korkeaan koulutustasoon ja varallisuuteen. Mikäli koko väestön tasolla koulutustaso nousee ja positiivinen taloudellinen kehitys luo ja ylläpitää hyvää toimeentulon tasoa, on puhtaan ja kauniin ympäristön arvostus ja terveyttä edistävän elämäntavan toteutuminen mitä todennäköisin kehityssuunta suomalaisen väestön keskuudessa. Jos kuitenkin hyvinvoinnin edellytykset jakautuvat epätasaisesti väestön eri ryhmille, voi se aiheuttaa myös julkisen sektorin virkistyspalvelujen heikkenemistä ja sitä kautta osa väestöstä, varsinkin muutenkin heikommin pärjäävä osa, syrjäytyy myös ulkoiluharrastusten ja luontomatkailun osalta. Jos taas urbaanit ja teknologiapainotteiset arvot vahvistuvat, myös ulkoilu- ja matkailuympäristöksi valitaan urbaani ja rakennettu ympäristö.

2.5. Talous

Yhteiskunnallisen muutoksen eräs trendi näyttäisi olevan markkinavetoisen yhteiskuntamallin vahvistuminen. Markkinaideologia on vahvistunut kaikkialla, ja sen mukana uudenlaiset arvojärjestelmät. Ihmisten mielessä markkinat, eli maailmanlaajuiset kansainväliset yritykset, ovat ottaneet valtaa kansallisilta hallituksilta ja yhteiskuntien kehitys määräytyy yhä kauempana yksilöstä ja kehitys on yhteiskunnallisen vaikuttamisen ulottumattomissa. Tällä on vaikutusta ulkoilu- ja matkailukäyttäytymiseen ja virkistyspalvelujen tarjontaan. Markkinaideologian vahvistuminen on tuonut Suomeen Pohjois-Amerikassa jo pitkään käydyn keskustelun virkistyspalvelujen maksuttomuudesta ja maksullisuudesta sekä kuka maksaa ja miten paljon. Pohjois-Amerikassa on

siirrytty julkisten virkistyspalvelujen osalta yhä enenevässä määrin 'käyttäjä maksaa'-periaatteen mukaiseen kustannusten jakamiseen.

2.6. Ilmasto- ja muut ympäristömuutokset

Ympäristötekijöiden muutoksellakin voi olla vaikutusta siihen, missä ja miten paljon suomalaiset ulkoilevat (vrt. Teigland 2003). Jos talvet lämpenevät, mahdollisuus talvilajien harrastamiseen on vain yhä pohjoisempaa. Lumettoman kauden jatkuminen Etelä-Suomessa jatkaa monien ulkoiluharrastusten kautta. Ehkä eniten hyötyvät veneily, sienestys, patikointi sekä kalastus, joiden syyskausi pitenee nykyisestään. Sateisuuden lisääntyminen voi toisaalta olla ulkoilua vähentävä tekijä (Pouta ym. 2004).

Maaseutumaisemasta vähenevät avoimet tilat ja perinnemaisemat häviävät ja sitä kautta virkistysympäristö yksipuolistuu. Maaseutumaisemien yksipuolistumisella voi olla ainakin paikallisesti ja alueellisesti alueen vetovoimaisuutta luontomatkailukohteena heikentävää vaikutusta (vrt. Silvennoinen ym.1998).

Metsäympäristön viihtyisyys virkistysympäristönä riippuu talousmetsäalueilla metsähoidon ja puunkorjuun käytännöistä. Talousmetsäalueiden tarjoama virkistysympäristön laatu vaikuttaa suuresti siihen miten luonnon virkistyskäyttö voi jokamiehenoikeudella toteutua, eli siihen miten laajalti metsäalueet ovat kansalaisten käytettävissä. Metsätalouden voimakas tehostuminen heikentää virkistyskäytön edellytyksiä, kun taas monimuotoisuutta korostava metsätalous tarjoaa myös monipuolisia mahdollisuuksia virkistyskäytölle. Toisaalta tiukasti suojeltujen suojelualueiden lisääntyminen voi rajoittaa ja supistaa virkistysmahdollisuuksia.

3. VIRKISTYSKÄYTÖN JA LUONTOMATKAILUN TRENDIT

3.1. Matkailun ja virkistyskäytön yleistrendit

Megatrendit, jotka vaikuttavat kiinnostukseen matkailuun ja matkustamisen mahdollisuuksiin yleisemmin koko maapallon näkökulmasta, vaikuttavat myös Suomen luontomatkailuun. Matkailun ennustetaan lisääntyvän edelleen, mutta matkailutavat muuttuvat koko ajan. Teigland (2000, 2001, 2002) on tarkastellut matkustamiseen ja matkustamiskäyttämiseen vaikuttavia yhteiskunnallisia muutostekijöitä. Hänen mukaansa matkustamismahdollisuudet ja niisanottu matkailukuluttaminen on demokratisoitunut. Yhä useammalla on taloudelliset ja sosiaaliset mahdollisuudet matkailla. Sen ohessa markkinaideologia on vahvistunut, samoin kuin uudenlaiset arvojärjestel-

mät. Se aiheuttaa matkailukuluttamisen polarisoitumista 'köyhien matkailumarkkinoihin' ja 'varakkaiden matkailumarkkinoihin'. Varallisuuden kasvun on todettu lisäävän erityisesti niin sanottujen luksusmatkojen kysyntää. Mutta myös luksusmatka tai -tuote on käsite, jonka sisältö muuttuu. Uudenlaisen luksusmatkan ominaisuuksia ovat mm. yksityisyys, johon sisältyy riittävä tilantunne ja pakemismahdollisuus 'ei-toivotulta huomiolta', turvallisuus (suoja omaisuusrikoksilta ja väkivallalta) sekä ympäristön korkea laatu (viihtyisyys, hiljaisuus ja puhdas ilma ja vesi). Arvomuutokset ovat hitaita ja tulevat esiin sukupolvien vaihtuessa. Kun toisen maailmansodan kokenut sukupolvi on arvostanut fyysistä turvallisuutta ja materiaalista vaurautta, uudemmat sukupolvet korostavat ns. 'post-materiaalisia arvoja', kuten itsensä kehittämistä ja ympäristön laatua. Kuitenkin myös nuorempien sukupolvien keskuudessa on edelleen vahvana arvona kuluttamisen korkea taso.

Yllä esitettyjen megatrendien lisäksi Teigland (2002) näkee pienempiä trendejä, joilla on vaikutusta matkailukäyttäytymiseen. Naisten tasa-arvoistuminen ja sitä kautta matkailun demokratisoituminen muuttaa matkailijaprofiileja. Väestön jakautuminen fyysisesti aktiivisiin ja passiivisiin voi vaikuttaa matkakohteiden valintaan. Ylipainosta ja siihen liittyvistä ongelmista kärsivien ihmisten lisääntyminen väestössä voi johtaa mm. hiihto- ja vaellusmatkakohteiden suosion laskuun, mutta lisätä fyysisesti vähemmän vaativan, motorisoidun tai muuten passiivisemmän luontomatkailun kiinnostavuutta.

Kanadalaisen Paul Eagelsin (2004) mukaan luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön kehitysnäkymiin vaikuttaa 16 erilaista trendiä. Niistä tärkein on jo sata vuotta jatkunut virkistys- ja suojelualueille kohdistuvan matkailun kasvu. Luontomatkailijoiden ja ulkoilijoiden kiinnostus osallistua virkistys- ja matkailupalvelujen kehittämiseen ja alueiden hoidon päätöksentekoon on lisääntynyt. Väestön koulutustason kohoaminen nostaa odotuksia ja vaatimuksia virkistysalueiden ja luonnonvarojen hoidon tasosta ja tavoista. Koulutustason kohoaminen lisää halukkuutta matkustaa, ja tulotason nousu antaa siihen yhä suurempia mahdollisuuksia. Matkailijoiden odotukset kotimaan virkistyspalvelujen tarjonnasta kasvavat, kun tiedontaso muualla saatavissa olevista virkistyspalveluista ja luonnonvaroista kasvaa. Ikääntyvien osuuden kasvu väestöstä edellyttää virkistyspalvelujen tarjonnan sopeuttamista väestömuutoksia vastaaviksi. Ikääntyneen väestön harrastusmuodot, harrastuspaikat ja toivotut kokemukset poikkeavat nuoremman väestön tarpeista. Eläköitynyt, mutta edelleen terveydeltään hyvä ja suhteellisen hyvin toimeentuleva väestö on erityisen kiinnostunut matkustamisesta,

josta osa kohdistuu luontomatkailukohteisiin, kuten kansallispuistoihin ja virkistysalueille.

Informaatioteknologian kehityksen mukana väestöllä on entistä paremmat keinot tiedonsaantiin virkistyspalveluista ja erilaisista virkistysmahdollisuuksista. Väestöllä on myös entistä paremmat mahdollisuudet seurata virkistysalueiden käytön muutoksia ja hoitopolitiikan kehitystä. Erilaiset uudet motorisoidut liikkumisvälineet, kuten maastoautot ja matkailuautot, sekä tietotekniset laitteet ja järjestelmät, kuten GPS-suunnistusjärjestelmä, lisäävät erityisesti luontomatkailun ja virkistysmahdollisuuksien kysyntää syrjäisillä erämaa-alueilla. Lisääntyvä kysyntä uhkaa ylittää monien virkistyspalveluja tuottavien yhteisöjen ja laitosten voimavarat tuottaa palveluja ja laadukasta virkistysympäristöä. Tämän seurauksena julkisten virkistyspalvelujen osuus tarjonnasta vähenee ja yksityisten tarjoamien palvelujen osuus kasvaa. Myös julkisten virkistyspalvelujen käyttö on yhä useammin käyttäjälleen maksullista. Maksullisuudesta seuraa, että asiakkaat odottavat palveluilta korkeaa laatua, ja se puolestaan velvoittaa julkisten virkistyspalvelujen laadun tarkkailuun ja laatutason ylläpitämiseen. Virkistysalueilla ja suojelualueilla joudutaan maksullisuuden lisääntyessä entistä tarkemmin seuraamaan kävijöiden viipymistä, tyytyväisyyttä palveluihin sekä yleensäkin ottamaan selvää kävijöiden odotuksista ja toiveista (Eagles 2004).

Eagles'n (2004) mukaan edellä luetellut kehityssuunnat koskevat pääosin kehittyneiden maiden virkistyskäytön ja luontomatkailun muutoksia. Kehittyvissä maissa ulkomaisen kehitysavun ja erityisesti vapaaehtoistyötä tekevien järjestöjen osuus luontomatkailun kehittämisessä ja rahoittamisessa kasvaa. Ulkomaille suuntautuvan luontomatkailun uhkatekijöitä ovat sodat ja yhteiskunnallinen levottomuus, erityisesti Aasiassa ja Afrikassa, sekä terrorismin uhka kaikkialla maailmassa. Maailmanmittakaavassa merkittäviä ongelmia, joilla voi olla vaikutusta luontomatkailuun pitemmän ajan kuluessa, ovat mm. ilmastonmuutos sekä energian, erityisesti öljyn tarjonnan väheneminen ja hinnan nousu. Öljyn hintatasolla on suora vaikutus matkustuskustannuksiin. Suojelualueiden ja virkistysalueiden merkitys kansallisina monumentteina tai ikoneina kuitenkin jatkuu ja kasvaa entisestään maapalloistuvassa maailmassa.

Ulkoiluharrastusten suosion muutokset vaikuttavat metsäsektorin toimintaympäristöön välillisesti siten, että harrastuksiin liittyvien virkistysympäristöjen tarve vaihtelee suosion mukaan. Amerikkalaisten tutkimusten (Cordell ym. 2004) mukaan kaikkien ulkoiluharrastusten suosio kasvaa amerikkalaisten keskuudessa, toisten nopeammin kuin toisten. Eniten suosiotaan nostavat monet metsäluontoon liittyvät harrastukset,

kuten lintuharrastukset, retkeily, vaellus, moottorikelkkailu, kävely, maastoautoilu tai -pyöräily ja telttailu. Amerikkalaisten joukossa hitaimmin kasvavia harrastusmääriä esiintyy moottoriveneilyn, maastohiihdon, pyöräilyn, nähtävyyksien katselun, eväsretkeilyn, ratsastuksen, kalastuksen, metsästyksen ja purjehduksen parissa. Ulkoiluväestöiden tekninen kehittyminen on lisännyt merkittävästi seikkailuharrastusten suosion kasvua. Mielenkiintoista on, että vuosituhaten vaihteessa kymmenen suosituimman harrastuksen joukossa neljä edustaa harrastuksia, joiden keskeinen elementti on katselu tai oppiminen (lintujen katselu ja luonnon tutkiminen). Nämä neljä harrastusta edustavat non-consumptive-harrastuksia toisin kuin perinteiset consumptive-harrastukset, kuten kalastus ja metsästys. Ulkoiluharrastuksista non-consumptive-harrastukset todennäköisesti lisäävät jatkossakin suosiotaan enemmän kuin consumptive-harrastukset.

3.2. Elämäntapavalintoihin liittyvät trendit

Kun ihmiset kokevat, että yhteiskuntien kehitys määräytyy yhä kauempana yksilöstä, yhtenä reaktiona tällaiseen kehitykseen on vetäytyminen yhä tiukemmin omaan yksityiseen maailmaan, jonka keskipisteenä on koti ja puutarha (cocooning). Ihmisten tarve rajata itselle omaa yksityistä tilaa kasvaa. Vapaa-ajan asumisen suosion yksi ulottuvuus on myös tässä yksityisyyden hakemisessa. Tällä kehityssuunnalla voi olla merkitystä myös yhteisten julkisten virkistysalueiden kysynnälle. Suomessa on toistaiseksi tilaa tarjolla myös kasvavalle yksityisen tilan tarpeelle, paremmin kuin monissa muissa maissa, missä tarjolla olevan tilan rajat tulevat vastaan. Kuitenkin tällaisessa kehityssuunnassa on vaarana eri väestöryhmien yhä suurempi eriytyminen ja yhteiskunnallisen eriarvoisuuden korostuminen.

Pohjois-Amerikassa ja osin myös Keski-Euroopassa on voimistunut varakkaiden muuttoliike luonnonkauniille maaseutualueille. Tätä ilmiötä kutsutaan nimellä 'amenity migration' (Stewart 2000). Osa muuttajista muuttaa kokonaan pysyvästi maaseudulle, mutta osalle maaseutu-asunto on kakkosasunto, jossa kuitenkin vietetään aikaa ympärivuotisesti. 'Viihtyisyysmuuttajat' ovat kasvava ilmiö alueilla, jotka sijaisevat suurten metropolien lähiympäristöissä. Ilmiö on ongelma muuttoalueiden alkuperäiselle väestölle, sillä kasvavat kiinteistöjen hinnat vaikeuttavat nuorten asumisedellytyksiä kotiseudulla. Näin on käynyt jo monella paikkakunnalla Saksan ja Itävallan Alpeilla. Varakkaille muuttajille maaseutu tarjoaa virkistykseen paitsi viihtyisän asuinympäris-

tön, mutta usein myös laadukasta ulkoiluympäristöä ja mahdollisesti runsaita virkistyspalveluja, kuten hiihtokeskuksia tai veneilymahdollisuuksia.

Yksityistymisen (individualism) toisena ulottuvuutena voidaan pitää myös tarvetta rakentaa tai käyttää vapaa-aika-, ulkoilu- ja matkailuaktiviteetteja oman identiteetin tai persoonan määrittelemisessä. Vapaa-ajan harrastukset ja sen mukana ulkoilu-harrastukset ovat osa valittua elämäntapaa tai -tyyliä, joka määrittelee vapaa-ajan, virkistyksen ja matkailun valintoja niin aktiviteettien kuin ympäristön suhteen. Yhtenä ilmiönä tästä on yksilöllisten harrastusten suosion lisääntyminen ryhmä- tai joukkuelajien sijaan (Pröbstl 2004). Samaan arvomuutokseen liittyy terveystietoisuuden lisääntyminen ja sitä kautta vapaa-ajan harrastusten ja harrastustapojen kehittäminen terveyttä edistävällä tavalla. Terveys- ja hyvinvointinäkökulma on tietysti myös yhteiskunnallisesti yhä tärkeämpi peruste luonnon virkistyskäytölle.

Yksilöllinen–yhteisöllinen-ulottuvuuden yhteisöllistä päätä tukee taas trendi, joka viime aikaisten havaintojen mukaan kiinnostaa yhä useampaa ihmistä. Trendiä kutsutaan nimellä 'event recreation' eli tapahtumaulkoilu (Pröbstl 2004). Tämän kehityksen taustalla on kiinnostus kokea yhteisöllisyyden tunnetta vapaa-ajan tapahtumien yhteydessä. Tunnettuja esimerkkejä tästä ovat urheilutapahtumien tai musiikkitapahtumien suosion kasvu. Niissä kuitenkin yleisö on usein hyvin passiivinen osanottaja ja ammattiurheilijat tai muusikot tarjoavat 'viihdettä' suurelle yleisölle. Kasvavan suosion ovat saamassa tapahtumat, joissa kaikki osanottajat 'tekevät'. Näillä tapahtumilla nähdään myös kiinnekohta kasvavaan historiakiinnostukseen, kuten keskiaikaan, ritarikulttuuriin, jne. (vrt. nuorison roolipelit). Tällaisia tapahtumia ovat esimerkiksi masahiihto, suunnistus- tai juoksutapahtumat. Suomessa on ulkoilun massatapahtumilla ollut jo aikaisemminkin vaihtelevasti suosiota. Finlandia-hiihto kokosi parhaimmillaan 1980-luvulla yli 10 000 hiihtäjää. Nyt näyttäisi tapahtumaulkoilulle tulevan uusi nousukausi. Tapahtumien järjestäjät raportoivat kasvavista osanottajamääristä. Vastaava ilmiö on havaittu muuallakin, kuten Keski-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Tämä kehityssuunta lisää puolestaan tarvetta yhteiskunnan järjestämien tapahtumapaikkojen tarjonnalle. Tapahtumilla voi olla suuriakin matkailuelinkeinoa tukevia vaikutuksia.

3.3. Yleistrendien vaikutus luonnon virkistyskäyttöön ja luontomatkailuun

Toteutuva tulevaisuus ei todennäköisesti ole mikään sellaisista tulevaisuudenkuvista, jotka voimme suoraan tutkitun tiedon perusteella hahmotella tai tieteen keinoin luoda.

Mutta tulevaisuudenkuvien hahmottelu voi kuitenkin auttaa ymmärtämään muutoksen suuntaa ja varautumaan tulevaan. Tulevaisuudenkuvien hahmotellussa on otettava huomioon muutokset väestön sosioekonomisessa rakenteessa, kuten tuloissa, vapaa-ajan määrässä ja sen sijoittumisessa ihmisen ajankäyttöön. Miten työn ja vapaa-ajan suhde kehittyi, ja miten vapaa-aika jakautuu arki-, viikonloppu- ja lomavapaisiin sekä elinkaarivapaisiin? Miten tulojen ja vapaa-ajan suhde muuttuu ihmisten arvostuksissa? Myös väestötekijöihin voi liittyä vaikeasti ennakoitavia muutospaineita. Väestön määrän Suomessa ei ennusteta kasvavan, mutta kansainvälisesti voi tapahtua mullistuksia, jotka aiheuttavat suuria siirtolaispaineita myös Suomeen. Tällöin kaupunkiväestön määrä kasvaa entisestään. Maahanmuuttajilla on todennäköisesti suomalaisista poikkeavia ulkoilutottumuksia. Etnisten erojen on havaittu suuresti vaikuttavan Yhdysvaltojen väestön ulkoilutottumuksiin, käytetyyn aikaan, harrastusvalintoihin sekä ulkoilun kohdealueisiin (Johanson 1999). Myös virkistysympäristöön liittyvät arvostukset poikkeavat todennäköisesti suomalaisten arvostuksista.

Luontoon perustuvan matkailun kasvu tuo joka tapauksessa toisenlaisten kulttuurien edustajia katselemaan metsämaisemiamme. Näin maisemanhoidon huomiointona metsätalous voi olla myös kansantaloudellisesti perusteltua tulevaisuudessa. Virkistyskäyttöpaineiden kohdistuminen maantieteellisesti eri puolille Suomea on myös muutostilassa. Kaupunkien ja taajamien lähialueiden virkistyskäyttöpaineet tuskin vähenevät, vaan pikemminkin voimistuvat tulevaisuudessa, ja taajamien läheisten virkistysalueiden luontoympäristön laatu ja palvelurakenne vaativat kehittämistä. Metsätalouden maata siirtynee enenevästi virkistyskäyttöpainotteisiksi alueiksi, erityisesti alueilla, joilla on maisema-, luonnonsuojelu- ja virkistysarvoja. Erityisesti kesämökkikunnissa virkistyskäyttöpaineet kohdistuvat jokamiehenoikeudella tavallisiin talousmetsiin. Järvi-Suomessa, merenrantakunnissa sekä pohjoisen tunturiseuduilla metsätalouden suunnittelussa olisi suositeltavaa ottaa virkistyskäyttö- ja matkailupaineet vakavasti huomioon.

Muita suuria muutostekijöitä ovat mm. teknologia- ja ympäristömuutokset. Ilmaston muutos voi aiheuttaa dramaattisia olosuhteiden muutoksia, joilla on ensin vaikutusta erityisesti virkistäytymisen maantieteelliseen jakautumiseen, mutta lopulta myös ulkoilutottumusten suuriin muutoksiin. Jos luminen Suomi siirtyy yhä pohjoisemmaksi, on oletettavaa, että ensin hiihtomatkailu lisääntyy Lapissa. Pidemmän ajan kuluessa kuitenkin lumen puute etelässä johtaa yhä pienempiin hiihdonharrastajien määriin, jolloin potentiaalisten hiihtomatkailijoiden määrä vähenee, ja se heijastuu

myös hiihtomatkailun laskevana kysyntänä. Näin lumettomuus ensin lisää hiihtomatkailun kysyntää, mutta pitkällä aikavälillä hiihtomatkailu alkaa taantua. Jonkun verran sääolosuhteisiin voidaan kehittää ratkaisuja teknologian avulla, kuten hiihtoputkia- ja tekolumirinteitä (sesongin pituista lumetusta), mutta niidenkin käytön ratkaisee energian saatavuus ja hinta sekä myös ympäristöarvostukset.

Kirjallisuus

- Berg, P. 2005. Miten se meitä liikuttaa? Suomalaisten liikunta ja urheiluharrastukset 1981-2002. Teoksessa Liikkanen, M., Hanafi, R. ja Hannula, U. (toim.). Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Tilastokeskus. s. 135-168.
- Bowker, J.M., English, D.B.K. ja Cordell, H.K. 1999. Projection of Outdoor Recreation Participation to 2050. Teoksessa: Cordell, H.K. 1999. Outdoor Recreation in American Life. A National Assessment of Demand and Supply Trends. Sagamore Publishing, s. 323-350.
- Cordell, H.K. 1999. Outdoor Recreation in American Life. A National Assessment of Demand and Supply Trends. Sagamore Publishing, 449 s.
- Cordell, K., Bergstrom, J., Betz, C. ja Green, G. 2004. Forces Shaping the Future of Public Natural Lands in the United States. <www.srs.fs.fed.us/trends/>, 15.9.2004.
- Cordell, H.K., McDonald, B.L., Teasley, R.J., Bergstrom, J.C., Martin, J. Bason, J. ja Leeworthy, V.R. 1999. Outdoor Recreation Participation Trends. Teoksessa: Cordell, H.K. 1999. Outdoor Recreation in American Life. A National Assessment of Demand and Supply Trends. Sagamore Publishing. s. 219- 242.
- Eagles, P.F. 2004. Trends Affecting Tourism in Protected Areas. Teoksessa: Sievänen, T. (ed.) Policies, Methods and Tools for Visitor Management. Proceedings of the Second International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected areas, June 16-20, 2004, Rovaniemi, Finland. Working papers of the Finnish Forest Research Institute 2:17-25.
- Gershuny, J. 2000. Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society. New York, Oxford University Press. 304 s.
- Johanson, C. 1999. Participation trends among social groups. Teoksessa: Cordell, H.K. 1999. Outdoor Recreation in American Life. A National Assessment of Demand and Supply Trends. Sagamore Publishing, s.248-268.
- Kauppi, L. 1996. Suomen luonto kansainvälisenä matkailutuotteena. Finnish Nature as an International Tourism Product. Suomen matkailun kehitys Oy. Travel Development Centre, Finland. Matkailun koulutus- ja tutkimuskeskuksen julkaisu A:70.
- Kesämökki 2000. Tilastokeskus, Asuminen 2001:5.
- Kotilainen, H. 1998. Ulkokuntalaiset mökkiläiset kuntien taloudessa. Maaseutupolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu 2/1998. 85 s. + liitteet.
- Lindhagen, A. ja Hörnsten, L. 1998. Changes in forest recreation between 1977 and 1997 - a study of public preferences and behavior in Sweden. Teoksessa: AISF-EFI International Conference on Forest Management in Designated Conservation & Recreation Areas, 7-11 october 1998, Florence, Italy. s. 105-114.

- Manning, R.E. 1986. *Studies in Outdoor Recreation, a review and synthesis of social science literature in outdoor recreation*. Oregon State University Press. 166 s.
- MEK. 2004. *Matkailu vuonna 2020. Fakta ja fiktiota*. <www.mek.fi>, 5.10.2004.
- Metsätalastollinen vuosikirja. Metsäntutkimuslaitos 2003. SVT Maa-, metsä- ja kalatalous 2003:45.
- Niemi, I. ja Pääkkönen, H. 1989. Ajankäytön muutokset 1980-luvulla. Tilastokeskus. Tutkimuksia 153. 115 s.
- Nurmela, S., Pehkonen, J. ja Sänkiäho, R. 1997. Viiltoja suomalaiseen yhteiskuntaan – katsaus suomalaisten asenteiden ja arvojen kehitykseen. Julkaisussa: Suomen tulevaisuus – taloudesta arvoihin. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle Osa II, oheisjulkaisu 2. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/6.
- Opetushallitus 1997. *Koulutuksen kuva 1997, tilastoja koulutuksesta ja koulutettavista*.
- Pouta, E., Neuvonen, M. ja Sievänen, T. 2003. Metsien virkistyskäyttö ja ilmastonmuutokseen sopeutuminen. Esitelmä Metsäsektorin sopeutuminen ilmastonmuutokseen -seminaarissa, 10.11.2003 Helsinki.
- Pouta, E. ja Sievänen, T. 2001. Luonnon virkistyskäytön kysyntätutkimuksen tulokset: Kuinka suomalaiset ulkoilevat? Teoksessa: Sievänen, T. (toim.). 2001. Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802:32-76.
- Pröbstl, U. 2004. Trends in Sport and Outdoor Recreation - Should the Planning for Open Spaces follow them? Teoksessa: Proceedings of Open Space : People Space Conference. 27.-29.10.2004, The Hub, Edinburgh, UK. CD-R.
- Puohiniemi, M. 1993. Suomalaisten arvot ja tulevaisuus, analyysi väestön ja vaikuttajien näkemyksistä. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/5.
- Rajahaastattelututkimus. Osa 1. Ulkomaalaiset Suomessa talvella 1997-1998 (1.12.1997-30.4.1998). MEK A: 101/1999. Helsinki 1999.
- Rajahaastattelututkimus. Osa 2. Ulkomaalaiset Suomessa kesällä 1998 (1.6.1998-30.9.1998). MEK A: 102/1999. Helsinki 1999.
- Rinzler, J. 1995. *Traveling Teens: Getting Them Where you Want Them*. Teoksessa: LaVarre Tompson, J., Lime, D., Gartner, B. ja Sames W. M. Proceedings of the Fourth International Outdoor Recreation and Tourism Trends Symposium and the 1995 National Recreation Resource Planning Conference. University of Minnesota. s. 28-31.
- Roos. J-P. 2002. Life's turning points and generational consciousness. Teoksessa: Burkart, J. ja Jurgen, W. (eds.). *Lebenszeiten. Erkundungen zur Soziologieder Generationen*. Leske und Budrich., s. 119-134.
- Silvennoinen, H., Tahvanainen, L. ja Tyrväinen, L. 1998. Luonto ja maisema lomakohteen vetovoimatekijänä: maatila- ja luontomatkailun erityisvaatimukset. Teoksessa: Saarinen, J. ja Järviluoma, J. (toim.). *Kestävyys luonnon virkistys- ja matkailukäytössä*. Pallas symposium 1997. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 671:109-127.
- Sievänen, T. 1993. Kaupunkiväestön ulkoilukäyttäytyminen ja ulkoilualueiden käyttö. Hämeenlinnan ulkoilututkimus. Outdoor recreation household survey in the City of Hämeenlinna. *Folia Forestalia* 824:1-62.
- Sievänen, T. (toim.). 2001. Luonnon virkistyskäyttö 2000. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 802.

- Stewart, S. 2000. Amenity Migration. North Central Research Station, USDA Forest Service.
- Tilastokeskus 1998. Suomen tilastollinen vuosikirja 1998.
- Tilastokeskus 2003. Suomen tilastollinen vuosikirja 2003.
- Tilastokeskus 2004. Väestöennuste alueittain 2004-2040. <<http://statfin.stat.fi/statweb>>
- Teigland, J. 2000. Nordmennes friluftsliv og naturopplevelser. Et faktgrunnlag fra en panelstudie av langtidsendringer 1986-1999. Vestlandsforking. VF-rapport 7/2000. <http://www.vestfork.no/dok/samandrag/r7-00.asp>. 16.9.2004.
- Teigland, J. 2001. Effekter på nordmenns reiseatferd av mega-trender og sosiøkonomisk utvikling 1986-1999. Vestlandsforking. VF-rapport 14/2001
- Teigland, J. 2002. Panel Studies, Long-term Trends and Interaction Effects on Recreation and Travel Behaviour from Social and Economical Change: Methodological and Sunstantial Lessons Learned from Norwegian Study 1986-1999.
- Teigland, J. 2003. Klimaendring og norsk reiseliv. Er sommerturismen på Vestlandt klimafølsom? Vestlandsforking. VF-rapport 6/2003. 92 s.
- Zuzanek, J., Beckers, T. ja Pascale, P. 1998. The 'harried leisure class' revisited: Dutch and Canadian trends in the use of of time from 1970s to 1990s. Leisure studies 17 (1998):1-19.

Liite: Eräitä tuloksia ulkoiluharrastuksiin osallistumisesta, tulevaisuuden ulkoilijan profiilista ja ulkoiluharrastusten kehityksestä Yhdysvalloissa.

Ulkoiluharrastuksiin osallistuminen vuodesta 1982 vuoteen 2000 (Cordell ym. 1999).

Ulkoiluharrastukset, joiden osallistumisosuus on kasvanut nopeimmin 1982-2000 (amerikkalaiset, ikä 16 vuotta tai vanhempi).

	Kasvu %
Lintujen tarkkailu	235,9
Patikointi	195,9
Erävaellus	165,9
Moottorikelkkailu	107,5
Kävelylenkkeily	91,2
Ajelu maastoautolla/mönkijällä	89,2
Telttailu maastossa	81,9
Telttailu leirintäalueella	76,0
Laskettelu	66,9
Luonnon vesissä uiminen	64,4

Ulkoiluharrastukset, joiden osallistumisosuus on kasvanut hitaimmin 1982-2000 (amerikkalaiset, ikä 16 vuotta tai vanhempi).

	Kasvu %
Moottoriveneily	52,9
Maastohiihto	50,9
Pyöräily	48,5
Nähtävyyksien katselu	40,2
Eväsretkeily	37,5
Ratsastus	35,9
Kalastus	20,6
Metsästys	12,7
Joukkuepelit ulkona	10,6
Vesihiihto	9,4
Purjehdus	-0,9

Tulevaisuuden ulkoilija (lähinnä Cordell ym. 1999, 2004)

Amerikkalaisen ulkoilijan profiili keskimäärin muuttuu:

- Vähemmän: peruskoulun tai lukion suorittanut, tulot <\$25K, kotitalouden koko suuri
- Enemmän: korkeakoulututkinnon suorittanut, tulot >\$50K, muu (kuin valkoinen) etninen ryhmä ja pieni kotitalous.
- Ihmiset pysyvät aktiivisina osallistujina niissä lajeissa, jotka ovat valinneet myös vanhemmissa ikäluokissa.
- Työssä käyvät vanhemmat limittävät ulkoiluharrastukset ja työmatkat ottamalla perheen mukaan.
- Ympäristövastuullinen matkustaminen saa amerikkalaisten tuen.
- Kiinnostus perhematkailuun on palaamassa.
- Matkailuautojen ja -vaunujen käyttö on voimakkaassa kasvussa.

Eräiden ulkoiluharrastusten ennusteita (Cordell ym. 2004)

Amerikkalaisväestön ulkoiluun osallistujien sekä osallistumispäivien ja -kertojen tai matkojen perusestimaatit ja ennakoituja muutoksia vuodesta 1995 vuoteen 2050 pohjoisissa osavaltioissa.

Harrastuspäiviä, miljoonaa	Ennusteindeksi						
	1995	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Maastohiihto	35,70	0,92	0,90	0,91	0,93	0,98	1,10
Laskettelu	67,20	1,00	1,09	1,21	1,36	1,55	1,86
Moottorikelkkailu	51,10	1,00	1,18	1,42	1,68	1,92	2,21
Metsästys	193,70	0,98	1,01	1,05	1,09	1,10	1,12
Patikointi	330,30	0,99	1,04	1,11	1,17	1,19	1,23
Erävaellus	53,90	0,98	0,95	0,96	0,98	1,00	1,08
Telttailu/ maasto	86,30	0,95	0,93	0,91	0,87	0,81	0,75
Kävely	6568,70	1,04	1,14	1,27	1,37	1,44	1,52
Kalastus	451,00	1,00	1,05	1,11	1,15	1,16	1,15
Melonta	44,70	1,00	1,14	1,33	1,51	1,64	1,78
Moottoriveneily	292,30	1,00	1,03	1,07	1,11	1,15	1,20
Ratsastus	108,50	1,03	1,14	1,30	1,48	1,70	2,03

Ulkoilukertoja/matkoja/milj.	Ennusteindeksi						
	1995	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Maastohiihto	23,90	1,02	1,06	1,132	1,22	1,33	1,49
Laskettelu	40,90	1,03	1,12	1,28	1,48	1,53	2,15
Moottorikelkkailu	28,10	1,00	1,15	1,34	1,54	1,75	2,06
Metsästys	140,40	1,01	1,04	1,10	1,16	1,18	1,22
Patikointi	240,60	0,98	0,97	1,01	1,02	1,01	1,00
Erävaellus	35,20	0,98	0,95	0,96	0,98	1,0	1,08
Telttailu/ maasto	47,50	0,96	0,92	0,91	0,87	0,81	0,75
Kävely	-	-	-	-	-	-	-
Kalastus	367,5	0,99	0,99	1,01	1,01	0,97	0,95
Melonta	25,50	0,98	0,93	0,90	0,89	0,89	0,90
Moottoriveneily	208,50	1,02	0,99	1,01	1,04	1,06	1,06
Ratsastus	68,70	1,02	1,10	1,22	1,33	1,39	1,47

Osallistujat, miljoonaa	Ennusteindeksi						
	1995	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Maastohiihto	4,40	1,03	1,15	1,23	1,49	1,67	1,91
Laskettelu	8,40	1,00	1,09	1,16	1,36	1,54	1,82
Moottorikelkkailu	4,90	0,98	1,00	1,05	1,08	1,13	1,22
Metsästys	8,40	0,98	0,97	0,98	0,98	0,98	0,99
Patikointi	20,60	1,99	1,04	1,11	1,19	1,24	1,31
Erävaellus	6,00	0,96	0,93	0,99	0,91	0,91	0,94
Telttailu/ maasto	10,90	0,96	0,92	0,98	0,87	0,84	0,84
Kävely	62,60	1,01	1,07	1,15	1,22	1,27	1,33
Kalastus	25,6	1,00	1,05	1,12	1,17	1,21	1,27
Melonta	8,00	1,00	1,06	1,13	1,24	1,33	1,48
Moottoriveneily	22,0	1,01	1,06	1,13	1,21	1,29	1,40
Ratsastus	5,60	1,00	1,07	1,18	1,28	1,39	1,54